

HARMADIK KÖNYV.

I.

A mohácsi vész következményeiben fontosabbá lett egyszerű csatavesztésnél. Három emberkor óta többször felmerült kísérlet volt Magyarországon ez államot más szomszéd állammal az uralkodó személye által összekötetésbe hozni. Nagy Lajos délen és keleten hűbéres országokat szerzett s államát Lengyelországgal összekapcsolta. Ő vetette meg alapját annak is, hogy utódává a német császári család tagja lett. Azután az ország scepstruma felváltva Lengyelországgal s Csehországgal volt egy kézben. Mátyás is ilyesmin törte fejét, csak-hogy ő hódítás által szerzett koronát. Halála után végbement a megkezdett egyesülés s két utódja Magyar- és Csehország királyának irta magát. Midőn nagy Lajos a hatalmas Németország mellett egy más hatalmas közép európai államot akart teremteni, a törökveszedelem csirájában is alig létezett. Kevés idő kellett utána, hogy felnőjön és rettenetessé legyen. Tévedés volna azt hinni, hogy nagy Lajos nem tudott államférfiakat nevelni, s nem voltak emberei, kik messzeható terveit átértsék. Valóban iskolája nem halt ki, csak koronként alakult, idomult és mindig képviselt valamely egyesülési eszmét. Mi nagy Lajosnál lelke nagyságából ki folyó eszme volt: hatalmas állam, irányadó vezérszerpet játszó állam, az ő utána a szükség képében kezdett mutatkozni. S e szükség évről évre növekedett, Maga Mátyás is érezte azt, midőn a catholicismusért oly sokat áldozott s midőn a cseh koronát fejére tette.

De az eszme inkább az államférfiak fejében élt, nem volt népszerű, s a nemzeti érdekekkel ellentétesnek tekintetett. Szilágyi Erzsébet fia koronáját épen e körülménynek köszönheté s az ő uralkodása e pártnak adott igazat. Halála után az olygarchia megbuktatta a nemzeti pártot, de ez csak hamar sorakozott s erősebbé nőtte ki magát mint valaha volt. Minden a mi ez alatt történt igazolta ezeket, s valóban nem sok ember lehetett az országban, ki belátta volna, hogy az egyesülés Csehországgal kiválóan Ulászló és Lajos s ezek kormányja miatt volt meddő. S midőn Magyarország király nélkül maradt, azok, kik a rákosi végzések elveit képviselték s azok, kik a pozsonyi örökösödési szerződést fenn akarták tartani, egyformán elkerülhetlennek látták az ország fennmaradásáért életbeléptetni azt, a mit e célra multhatatlannak tartottak.

S így még mielőtt bármi lépés történhetett volna az üresen maradt trón betöltésére, világos vala, hogy a két párt most kevesebbé fog kiegyezni mint valaha és mindenik igyekezend törekvéseit egy-egy királyválasztási ténnyel érvényre emelni. Mindeniknek volt az országban egy bevallott feje, az olygarcha pártnak az özvegy királyné, a nemességnek a vajda, kik a cselekvés első fonalaít mindjárt kezökbe ragadhaták. Mindenik azon kezdte a működést, hogy ignorálta a másik félnek ambícióját s Zápolya az özvegy királyné keze után járatott, Ferdinánd pedig Peremartoni Mihály bécsi orvost és Zápolya gyermekkori barátját ehez küldte, hogy ügyének támogatására felkérje.

De ez eljárásától eredményt egyik sem várt. Zápolya azon higgadtsággal s számíttással, melylyel eddig is eljárta, intézte lépteit s hogy azon részek, melyek Ferdinándhoz közel estek, ellensulyt ne gyakorolhassanak, oct. 14-ére ezektől távol, Tokajba hívta össze a magyar és erdélyi rendeket előleges tanácskozásra. Ő ismeré pártját s tudta kik ellenei, kik barátai, oly tekintélyes többség melyre lehet támaszkodni. Ferdinánd és Mária

nem bírtak hasonló tudattal, s minden erejüket pártjok növelésére kelle fordítani. Az özvegy királyné jónak látta azt mutatni, mintha Zápolya célzatairól mit sem tudna, előzékenységgel fogadta tanácsát, hogy országgyűlést hívasson össze s egész bizodalommal kérte, hogy tartson ő is tartományi gyűlést Erdélyben. Elhitte-e ezt Zápolya? s nem látta-e át, hogy ez nem egyéb, mint hogy Mária őt még is csak alattvalónak és nem versenytársnak tekinti? tetteiben megvan a felelet. Ez alatt a főhercegi testvérek is mindent elkövettek pártjok növelésére. Előzönlötték az országot levelekkel, melyekben sok ígéret és sok kegyadás foglaltatott. Azokhoz akartak legtöbb buzgalommal férni, kik Zápolyához legközelebb állottak, s ezeknek legnagyobb ára volt. Pártjok majd minden tagja kapott egy-egy feladatot megnyerni valakit, s a toborzás oly nagyban ment, hogy midőn Zápolyának utóbb néhány városi követ bemutatta e leveleket, ez nem minden guny nélkül mondá: az ország telve van ilyesmikkel, de e fegyverekkel nehéz országot foglalni.

October havában mind két párt hatalmas lépéssel közeledett céljához. A tokaji gyűlés Fehérvárra nov. 5-ére királyválasztó gyűlést hirdetett — s mindenki tudta hogy Zápolya fog megválasztatni. Néhány nap múlva Ferdinándot cseh királylyá választották, — s sánta Báthory*) és társai jelöltjök hatalma növekedésében szerencsés előjelt láttak a biztos sikerhez. Magyarország kétfelé szakadása már bevégzett tény volt a két párt alakulása szerint s azon uradalmak alapján, melyeket azok képviselői bírtak. Csak az volt hátra, hogy ez kimondassék s ez is bekövetkezett. Külön országgyűléseken mind két versenytárs külön-külön királylyá választatott. Előbb Zápolya, nov. 10-én.

*) Jellemzőleg mondja e hitvány emberről Massario Ferencz velencei követ: „mindig részeg, reggeltől estig és estétől reggelig; gyűlöli mindenki.“

E hirre Ferdinánd német tanácsosai elé néhány pontot terjesztett, hogy ezek a teendők iránt tájékozzák. Ezen urak sajátságosan fogták fel fejedelmök viszonyát a magyar koronához. Szerintök Ferdinánd oly örökös, kinek következése kétségbe sem vonható, s épen ezért a magyaroknak joguk sincs maguknak királyt választani és nincs egyéb teendőjük, mint őt urokul elismerni. Mert ha Ferdinánd elválasztatását kéri, már azzal a vajda megválasztatási jogát is elismeri. E felfogással öszhangzásban volt az, mit a teendőkre ajánlottak: küldjön hadat Ferdinánd ez országba. Urok, szerencséjére, több belátással birt, hogy sem e badar tanácsot megfogadta volna, mely bizonynyal saját pártját is ellene fogta zúditani, de mely még is jellemző arra, hogy mit várhatott az ország jövőre az ő tanácsoktól. Működését a megkezdett uton folytatta, mindent akkép intézni, hogy megválasztását lehető nagy párt eszközölje.

De e párt vontatva növekedett s lassanszaporodott. Másként állott János király ügye. A fehérvári gyűlés eredményével ő meg lehetett elégedve s e részről megnyugtatta, arra fordithatta gondját, hogy megválasztatását küludvarok elismerése által emelje a nemzet szeme előtt. Európa helyzete utmutatóul szolgált e részben is, hogy minő utat kövessen. V. Károly császár testvére igényeinek buzgó támasza. A sikert azonban mit itt nem remélhet, annyival birtosabban el fogja érhetni annal, ki annak halálos ellensége s még most is egy méltatlan fogság és durva bánásmod emlékét hordozza szívében: Ferencz franczia királynál és azoknál, kik iránta rokonszenvvel viseltettek. Ily nemű vállalat mindenesetre ildomos embert igényelt, s a személy kijelölésében János király meghallgatta Frangepán Kristof tanácsát, kinél hatalmasabb, eszesebb vitézebb és elhatározottabb főúr nem volt Magyarországon, s kinek egyik belső emberére Joseficsre esett választása. S csak hamar utóbb Josefics elindult Velenczébe, Romába, Parisba, míg egy más követ VIII. Henrik angol király-

hoz, egy harmadik Zsigmond lengyel királyhoz, János korábbi sogorához vitt megbízó leveleket.

Frangepán úgy hitte hogy János király itt nem állhat meg. Korábban Ferdinand zászlóaljaiban szolgáltán ennek erejét és ügyeit ismerte s meg volt győződve hogy János király gyors fellépéssel, véletlen támadással annak egész pártját semmivé teheti. Ki is mondta e véleményét egy országos tanácsban, de a király és legtöbb tanács urai elvetették azt. Azt mondja Szerémi valamely hasonló dolog miatt: „vajda korában szigorú és gondos volt, s minden dologban gyorsan járt el; a mint királylyá lett semmit sem mert, habozó volt, az Isten elvette bátorságát.“ A mint az együgyűségig naiv Szerémi vélekedik János királyról, hireit a királyi konyháról szedve, sok józanésszel ugyan, de a magasb politika láthatárára nem emelkedhetve, úgy irnak e tárgyban János királyról kortársai és egész serge a történetíróknak. Szermeghi oratioit e gyűlésről, melyeket Frangepánnal és Jánossal mondat, szószerinti értelemben veszik s nem is bámulnak rajta, hogy a ki most annyira irtózott keresztyén vért ontani s ügyét egészen Istenre bizza „miután Istentől elhagyatott, az ördögöket idézi fel.“ Nehéz elhinni, hogy azon államtanácsban egyedül kegyes okok döntöttek volna, valamint az is valószínűtlen, hogy János király a koronát szájába repült sült galambnak tekintette volna, mely után több teendője nincs. Hihető, hogy szokott ovatosságával s higgadtságával tekintette a dolgokat s azokat Európa ügyeivel hozta kapcsolatba. Ha Frangepán melegen ajánlotta a támadást, nyomos okok szóltak ellene is. Ferdinand pártja még oly csekély, hogy alig érdemes attól tartani, s úgy hivé az is nagy részben megnyerhető lesz. Jobb így, mint Ferdinándot háborúra ösztönözni. Ezt tenni ovatosság, ezt kívánja az ildom. Ha ő, János király lesz a támadó Károly császár a birodalommal kétség kívül segíteni fogja s ily erőnek nem fog megfelelni az elgyengült Magyarország. De ott van a török — igaz

hogy ez Károly ellenségének Ferencznek szövetségese, de Ferencz még nincs megnyerve s a török még mindig ellenség. Ki tudja mit fogna ez tenni, ha a háboru kiűt, s nem fogja-e azt újabb foglalásra felhasználni? Szóval a háboru annyi kockázattal járt, mint soha máskor, s a Károly ellen készülő coalitio reményt nyújtott, hogy a kérdés fegyver nélkül is megoldatik.

Ha szintén János királynak egyik másik számítása teljesült is, sok nem úgy történt, mint ő hitte vagy várta. Követe a lengyel udvarnál azon tapasztalást merítette, hogy ott Ferdinánd kedveltebb egyéniség uránál, s maga is meggyőződött, hogy ha versenytársa pártja nem nagy is, de kész a cselekvésre s kilátással bir növekedésre is. Elfoglalta ugyan Tatát és Komáromot, hová Báthori kitűzte az országgyűlést, de azért nem gátolhatta meg, hogy Pozsonban is ne történjék egy újabb királyválasztás. Ellenben a francia király sok szivességgel fogadta követét, maga egyik legtevékenyebb államférfiát Rincout küldte hozzá, hogy biztassa s erejéről tudomást szerezzen. Hasonlag meg lehetett elégedve az eredménnyel, melylyel Velence, Roma és Angolország többé kevesbbé nyíltan mellette nyilatkoztok, míg a bajor hercegek barátsága által az imperiumban is befolyásos szószólóra tett szert.

De nem a külföldi diplomatia, nem a két király közti alkudozások voltak eldöntendők — legalább kevés időre is — a fenn forgó kérdést. A jogosság kérdését fegyvernek kelle eldönteni, s a tél zordon napjai alkalmasak voltak, hogy addig is egyik úgy mint a másik pártja növelése után lásson.

János király erejének nevezetes támasza volt Erdélyország, mely hűségben még nem ingadozott. Megválasztatása után ez ország vajdájává Perényi Pétert nevezte ki, egy ingatag embert, kinek hűségében János király környezete nem nagyon bizott s kiról furcsa hir keringett az udvarnál, hogy egy fekete gubában Ferdinánd királynál többször megfordult. Mennyi való volt

e hirben, azt nehéz meghatározni, annyi bizonyos hogy a versengő felek figyelme nem sokása ez ország felé fordult.

Midőn Ferdinánd kiadta nyilatkozványát magyarországi trónfoglalásáról (1527 jan. 1.) már gondolt Erdélyre. Elrendelé, hogy ez országba is példányok küldessenek belőle, s minthogy maga Csehországba sietett megkoronáztatása végett, a magyar ügyek vezetését Mária királynéra bizta, mely alkalommal Erdélyre nézve is felhatalmazta, hogy tegyen mit jónak lát, maga vagy követei által intézkedjék, ez országnak pedig engedelmességet parancsolt. De ez ország János király birtokában levén, egyenes közlekedés lehetetlen volt. Szükségesnek látta tehát Ferdinánd a moldvai vajdát — ekkor még István volt — megnyerni, s jan. 2-áról Mishillingert hozzá küldé, hogy vele trónra léptét tudassa, igyekezzék őt megnyerni, főként a székelyek féken tartására legyen gondja, s egy pár befolyásos emberét pénz-ígéretekkel megnyerje. Minthogy pedig ennek útját hosszúnak és bizonytalanannak tartotta, jan. 17-éről új követi utasítást készítetett egy másik oda menendő követ számára, ki aztán Mishillingert támogassa. Ez újabb követ úgy látszik el sem ment, de nem is volt arra szükség, mert a vajda — ekkor már Péter volt — hajlott Ferdinánd ajánlataira s követet küldött ehhez hogy szövetség kötésre meghatalmazottat küldjön hozzá. Péter követét Ferdinánd Breslauban, majusban annyi- val szivesebben fogadta, mert a béke fenmaradásához valóban kevés remény vala. Ez uton juthattak el már Ferdinánd és nádora levelei Szebenbe, melyeknek aztán megsemmisítését János király aug. 28-ról elrendelé.

A háboru kitörésének előjátéka volt Jován czár, másként Czerni Jován a fekete ember garázdálkodása. Ez ember a viszonyokat és körülményeket a maga részére nagyon ki tudta zsákmányolni. Wallop, angol követ, a Ferdinánd udvarában érdekes részleteket hal- lott róla egy megbizottjától. Maga Khaan Nanadának

nevezé és konstantinápolyi császárnak czimezé magát, s minden felé elhitette, hogy Isten a törököknek megbüntetésére s Görögországból elűzésére jelölte ki őt. Sokat imádkozott s apró harcokat folytatott a törökkel. De tulnyomólag még is Magyarországot zsákmányolta s ennek alsó részét egészen elfoglalá azon serebekkel, kik a profétának tartott ember zászlói alá sereglettek. János király még Tokajban magához hívatta és ott szolgálatába fogadta. De a ravasz embernek nem az volt a célja, hogy valakinek szolgálatában legyen, a tél folytán udvart kezdett tartani, hivatalnokokat nevezett ki s az alföldi jószágokat hiveinek kezdte osztogatni. Mint-hogy a játék veszélyességét maga is érzé, az első alkalmat megragadta, hogy Ferdinánd szolgálatába aljon. Ennek*) és a czárnak követei még tavasz előtt szélében jártak egymáshoz, s midőn ez János királynak tudtára esett és a fekete ember rablásai is türhetetlenekké lettek, megbizta az erdélyi vajdát Perényi Pétert, hogy megzabolásására siessen. Az erdélyi hadak ápril 24-ére Szászvárosba voltak gyűlendők, de midőn nem nagyon siettek, maj. 18-áról ismételt parancsokat küldött, hogy rögtön felüljenek. Perényi a zászlója alá gyülekezett csapattal megtámadta Jován tulnyomó erejét, de Szöllősnél megveretett s maga is csak jó török lovának köszönheté, hogy elszaladhatott. Visszament Dévára, a czár mindenütt nyomában volt, kirablá Hunyadmegyét, egész Szászsebesig nyomult, és az oláhok fellázításán munkált. Most a vajda egyetemes fölkelést rendelt el, de mielőtt ez összegyűlhetett volna, Jován visszavonult. Magyarországon azonban Czibak Imre a nagyváradi püspökség igazgatója várt rá, s junius végén Maros mellett hadával semmive tette. Ferdinánd jul. 7-éről és 20-áról segélyt ígért neki**) demár minden késő volt. Nehány hét malva

*) Ferdinánd Hobordanszkit és Révált járatta hozzá, s különösen az első hosszabban tartózkodott nála. A többi közt a rácz despoták uradalmait ígérte neki.

**) Jul. 9-éről Ferdinánd Hobordanszkinak ír, ki még mindig

orgyilkos lőtte le a rabló vezért. — János király szerencséjére, ki már másfelől is szorongattaték. Mert a czár fölkeleése Ferdinánd támadásával kapcsolatban állott, habár az nem úgy és nem akkép tört ki mint ez várta volna.

Már ekkor az olműtzi értekezlet, — melynek feladata volt hogy az ellen-királyok közt békét hozzon létre, — meghiusult, s ennek következtében Ferdinánd János királynak nem csak háborut izent, hanem forma szerint meg is támadta őt, és három felől akarta szorongatni. Derék serge Ausztriából nyomult Buda felé, de ugyanazon időben az alvidéken a fekete ember volt működendő, míg harmadik részről Erdély fellázítását is tervbe vette. A második vállalatot a czár halála dugába dönté, de az első és harmadik sikerült. A nagyszerű áldozat, melyet a tavaszi országgyűlés tett, midőn minden ingóságnak egy tizedét felajánlá János királynak, sokakra rossz hatással volt s az önzők úgy gondolkodtak, hogy hát ha Ferdinándnál ez adót ki fogják kerülni? És valóban az árulók száma János környezetében szaporodni kezdett. Ferdinánd serge aug. 20-án bevonult Budára, sept. 26-án Tarczalnál János király felett diadalt aratott, (más nap és más helyen Frangepán Kristóf esett el,) s oct. 4-én János király Telegden volt, honnan Erdélybe indult. A dolgok már ekkor itt is kezdtek roszra változni.

Ferdinánd Reicherstorfert Péter moldvai vajdához küldé a vele kezdett alkudozások befejezésére. A neki adott utasítás megegyezett a Mishilingerével, s véd és dacszövetség alapjait foglalta magában. Ezenkívül igyekezzék őt Radul oláh vajdával kibékeltetni, a pénzküldemény iránt megnyugtadni, s a tőle kívánt várak értéke felől magának biztos tudomást szerezni. Végre Moldvából menjen Erdélybe a szászokhoz.

Khaan Nanadánál volt, hogy hir szerint egy francia követ s Frangepán Kristóf ehhez készülnek. Fogassa el őket, adassa ki, s ha ez nem lehetne „suspendantur, trucidantur aut alio modo vitam finire cogantur.“

Reicherstorfer Bécsből jun. 27-én indult el. Lembergen át Bakovba ment, s Péter vajdával csakhamar elvégezvén az egyezkedést, Erdélybe indult. Utját a székely földön át vette, de csak életveszélyek közt jutott Berezckből aug. hónap folytán Brassóba. Urától széles alapu felhatalmazást vitt magával, de küldetése csak a székelyekre és szászokra terjedt ki, a magyaroknak, s különösen két befolyásos főurnak, Apafi Ferencznek és Bethlen Eleknek — kiket már elébb Zápolya is jószágokkal dotalt — megnyerése Vingárthi Horváth Gáspárra bízott.

Reicherstorfer Brassóban kevés ellenállásra talált. Egy népgyűlésen a felhozott nehézségeket, hogy az ország még Zápolya kezében van, elosztatta ugyan, s a tanács sept. 8-án meg is hódolt Ferdinándnak, de annál nehezebben haladt másfelé. Szebenbe aug. 24. és 25-éről leveleket intézett, de ezeket a tanács hidegen fogadta, s maga még sokáig nem mehetett oda, mert Fogaras vidéke Tomori Miklós várnagy kezében volt, s János király e hive nagy gonddal őrizte a rábizott vidéket. Brassó árulása rábirta Maczedoni Miklós alvajdát, hogy Medgyesre a szászokat és magyarokat összehívja, hol elrendelék Reicherstorfer elfogatását s a szász nemzetre 7000 frt adót vetettek. Ez utóbbi felhajtattott, de az első, daczára hogy a szebeni tanács követei által is akart Brassóra hatni, kivihetetlen volt e város magatartása miatt, s most Ferdinánd biztosa egy végső lépésre határozta el magát. Felhatalmaztatását németnyelvre fordítva, a szász helységekben elszorta, erélylyel folytatta a székelyekkel kezdett alkudozásait s egy szász papot Gosztonyi János fehérvári püspökhöz küldött, hogy tőle pénzt kérjen és engedélyt, hogy fegyveres kíséretet fogadhasson. A püspök válasza tagadó volt, s miután a székelyekkel lehetőleg rendbehozta a dolgot, katonákat toborzott s egyenesen Szebennek tartott. Tomori el akarta utá tállani de kénytelen volt a tulnyomó erőnek engedni, s Reicherstorfer csapatával azután háboritat-

lan érkezett Szeben alá. Ez már october havában volt, midőn János király is Erdélyben tartózkodott s Szeben tanácsa annyival kevesebbé volt hajlandó Reicherstorfernek kinyitni a város kapuit. De a szebeni nép lázadást támasztott a Ferdinánd érdekében, a tanács megszökött s Reicherstorfer csapata bevonult e városba.

A hangulatot Erdélyben Zápolya magára nézve kedvezőtlennek találta. Maga mondja ez időben kiállított okmányában, hogy „midőn az emberek hitetlensége miatt Erdélybe kellett vonulnia, azon helyre, melyet jótéteményei és esküje egyiránt köteleztek, úgy találta, hogy azon hitetlenség ide is elhatott, mert a szász városok majd mind a székelyek egy része és néhány nemes a német törekvésekhez csatlakoztak.“ Mióta Magyarországon tért vesztett, Erdély hűsége is megelőn ingatva. Itt nem csak Reicherstorfer pártgyűjtése volt sikeres, hanem Horváth Gáspár is többeket megnyert s Ferdinánd egymásra küldte az agenseket. Hogy egyikök, Leuchtenberger, oct. elején Zilahon a nép által megöletett, mutatja hogy a kiválóan magyar helyekre, a nép közé még nem hatott el az árulás. A Leuchtenberger által hozott leveleket azonban megkapták a szászok, meg még az utóbb küldötteket is, melyekben tudatta velők Ferdinánd oct. 6-áról, hogy miután Jánost semmivé tette, most nagy serget küld Erdélybe, de addigis, ha ez bemenne minden félelem nélkül támadjanak rá, és vessék fogságba.

E mozgalmak János előtt épen nem voltak titokban, s Erdélybe menetelének is kétségtelenül főoka az volt, hogy ezeket akarta lecsendesíteni s e tartományt, ha még lehet, megmenteni. Oct. elején érkezett Kolosvárra s a mozgalom elnyomására szükséges intézkedések megtételéhez fogott. Hogy e várost lekötelezze magának, az árulással vádolt Szebenből elvette az aranybeváltási és pénzverési jogot s azt Kolosvárra ruházta. Maga pedig a szolnokmegyei fegyvereseket Tordára parancsolta „saját személyes oltalma végett,“ s ezekkel Fehérvárra

ment. Hívei Bodó Ferencz és Dóczi János megérkezése után megrohanták a püspököt Gosztonyit, szemére vetették, hogy Ferdinánd diadalára tedeumot tartott, hogy árulóvá lett, s oly keményen bántalmazák, hogy a szerencsétlen ember pár nap múlva meghalt. Javait zsákmányra hányták. Ez alatt Reicherstorfer csapatai s a János király hívei*) közt Hátszegvidéken s Sászváros körül apró ütküzetek vivattak, melyben ezek lettek a vesztesek, Ferdinánd helytartója Horváth pedig urának híveit Maros-Vásárhelyre országgyűlésre hívta össze, kik november közepére valóban összegyűltek ott s meghódoltak új uroknak. E tény már magában is mutatta, hogy minő csekélyre olvadt le a János pártja, s midőn ott elhatározzák, hogy ezt ostrom alá fogják venni, János fölkerekedett összegyűjtött híveivel s előbb Tasnádra, onnan pedig dec. végén Debreczenbe ment. Ügyét még nem tartotta elveszettnek, s készülleteit kettőzött eréllyel folytatta.

Ferdinánd Esztergomban volt, midőn e rá nézve oly nagy fontosságú eseményekről hírt vett. Nem is késsetti írni az erdélyi szászoknak dec. 8-áról, kiknek tulajdonitá főként a kedvező eredményt, kitartásra inteni őket és biztatni, hogy sergeit ez országba indítja. Két nappal utóbb 17. a királyi udvarnál levő főúr ez erdélyi rendeknek egy átiratot küldött, hogy ezeket az új király iránti hűségben állhatatosságra intse, s a Zápolya pártiak üldözésére buzdítsa. S valóban János király távozásával még nem szűnt meg a két király hívei közötti küzdelem. Ellenkezőleg a polgárháború minden iszonyai dúlták a szerencsétlen országot.

Reicherstorfer tagadhatlanul ügyes izgatónak. Vakmerő, vállalkozó vitéz ember, de kiből semmi tapintat, semmi mérseklet nem volt. Tehetségei nagyraavágásá-

*) Reicherstorfer ezen pártvezért hol Czoba hol Czobu Ferencznek nevezi. Ki volt ez s vajjon nem Bodó Ferenczcel tévesztette-e össze?

val, önteltségével nem állottak arányban s valóban pár hét elegendő volt arra, hogy ez országot teljesen felzaklassa. Tomori 1528. febr. havában egy kiütést próbált Fogarasból, hihetőleg oly czéllal, hogy János királyhoz csatlakozzék, kinek ügyét ő korántsem tartotta elveszetnek, vagy talán hogy összegyűjtse királya híveit s ezekkel az országot visszafoglalja. De midőn a Küküllőn át akart volna kelni, Medgyes környékén megtámadták a föltámadt szászok s megfutamták, s még egy pár apróbb csata után Fogarasba visszatérni kényszeríték.

E népfölkelést Reicherstorfer hozta létre, s ambár czélját teljesen elérte vele, meg nem nyugodott, hanem azt ellenségei kiirtására akarta felhasználni. A féktelen tömeg rabolva, dulva járt le s fel és azon ürügy alatt, hogy a Jánospártiak két előkelőt Morgondait és Tobiásit megöltek legyilkoltatta s jószágaikat felprédáltatta. A tömeget ezután Pemflingerre, a szászispánra kezdé úszítani, de ennek sznrencséjére a Ferdinánd által kinevezett új vajda — s ez nem más volt, mint a János vajdája Perényi Péter — marcius elején megérkezett.

Ferdinánd helytartója ez ideig Horvath Gáspár volt, ki Reicherstorfert vagy nem birta, vagy nem akarta ellensúlyozni, s maga sem lehetett tapintatos ember, mert a székelyeket egészen maga ellen ingerlé. Perényi megérkezése épen jókor történt, a perczben midőn minden elére lőn állítva. A rendek épen Vásárhelytt együtt voltak, s Horváth érezve a helyzet nehézségét, örült, hogy ezek jelenlétében hivatalát Perényi kezeiben tehetle le. Ennek első gondja volt szigoruan fellépni a féktelenség ellen s marc. 11-éről kilenczed napra, tehát marc. 20-ára Ágotára új országgyűlést hitt össze. Egyszersmind parancsot adott ki az utolsó gyilkosságok elkövetőinek, kik épen Reicherstorfer környezetéhez tartoztak, elfogatására. A gyilkosok e hirre Brassóba menekültek s ott a várost annyira megtudák nyerni, hogy midőn az ágotai gyűlés őket halálra

ítélte volna, ott lázadás ütött ki. Perényi ennek lecsendesítésére Reicherstorfert küldte Brassóba, ki aztán lecsendesítette akkép, hogy általános bűnbocsánatot hirdetett, sőt midőn april elején visszaindult, a három legbűnösebbet magával vitte. Perényi a némileg csilapult kedélyeket nem akarta zavarni, hanem hagyta őket menni, de a dolgok állásáról tudósítá a nádort, ki aztán a mint Reicherstorfer május elején Budára érkezett, ama három legbűnösebbet elfogatta s lefejeztette.

János király már ekkor földön futó volt. Szinánál még egyszer meg akarta próbálni a fegyverek szerencsését, de leginkább pártja árulása miatt megveretett (marcz. 19., 20.) Innen maga Lengyelországba menekült. Egész birodalmából csak két vára volt még, melyen az ő zászlója lengett, Trencsén Magyarországon, s Fogaras Erdélyben. Ez utóbbi még april közepén is tartá magát. Végre is Tomori a várnagy egyezkedés útján adta át Perényinek, ki ez átvételt april 30-áról a tordai országgyűlésről tudatta uralkodójával, mely alkalommal a rendek is kérték Ferdinándot, hogy e vár iránti intézkedéseit jelentésökig függeszsze fel. De hasztalan. Ferdinánd e várat korábbi ígéretéhez képest s vajdája biztatására Majláth Istvánnak adományozá, daczára hogy a szász nemzet jogot formált hozzá, s hogy kincstartója Gerendi Miklós erdélyi püspök is elnyerésére reményt táplált. Nehézteléséből nem is csinált titkot s egész boszusan írta királyának „sajnálom hogy felségedtől valamit elfogadtam, midőn ilyen származásu ember — Majláth atyja oláh bojár volt — egykor szakácsa II. Lajosnak zár ki abból.“

S ez adományozás valóban nagy ingerültséget keltett a délvidéki szászok közt. Ugyanakkor a beszerceiek is folyamodtak némely János királytól elvett falvak vissza adományozására, de kérelmök teljesítetlen maradt, mert ezek hatalmas emberek kezében voltak, kiket Ferdinánd nem akart megbántani. E két dolog gondolkodóvá tette a natiót, melynek Reicherstorfer

arany-hegyeket ígért s mely már is megcsalatottnak hitte magát. Hogy Ferdinánd kegyleveleket küldött hozzá, régi kiváltságait megerősítette, Brassó köveit kegyesen fogadta, ezt ők gyenge kárpótlásnak tekinték.

Ferdinánd, gyors diadalai szerencsés előhaladása daczára, Erdély forrongott. A János-pártiak természetesen magokba vonultak, annyival inkább zúgtak az új király hivei. Ugyanazon politikai hibák, melyek Magyarországon el lőnek követve, okozák Erdély boszus hangulatát is. Semmi erély nem lőn kifejtve az ország véderejének rendezésére, semmi erélyes lépés az ország megtartására. Mintha azt hitte volna a király, hogy maga a birtokba vétel is elegendő. Pedig személyes jelenléte Magyarorszáiban sok tért, mit elvesztett számára megmenthetett volna, sőt magát Erdélyt is biztosíthatta volna.

Midőn Pemflinger Márk némi aggodalmakat irt az erdélyi állapotok felől, a király Nogarolat és Pemflinger Istvánt Erdélybe küldé. Ezeknek kötelessége volt tudatni a rendekkel, hogy nem sokára négy ezer embert küld az országba, de azoknak zsoldjáról s eltartásáról a három nemzetnek kell gondoskodni. A biztosok július 13-án Fehérvárt a vajdával és püspökkel azon perczben találkoztak midőn ezek Fehérvárra országgyűlésre akartak indulni. Együtt beszélgetésök korántsem volt épületes, sőt a püspök épen tapintatlannak találta, hogy most akarnak idegen serget hozni az országba. Még az nap Fehérvárra mentek s itt a biztosok mindössze annyit mertek előhozni, hogy sereg jön az országba, de a zsoldot és élelmezést fel sem említették. A rendek válasza meglehetősen hidegen hangzott: magok is tudnak daczolni az elszakadni akarókkal.

Ferdinánd Erdély elfoglalásával kettőre számított, hogy onnan pénzt és serget fog kapni, de mindkét reményében csalatkozott. Erdély jövedelmeiből keveset nélkülözhetett, s a só hasznát a kivitel költségessége

felemészté. A rendek elrendelék ugyan a seregfölkelést, s már aug. végén táborban is voltak oly czéllal, hogy déli Magyarországra menjenek a rácok ellen, de nem volt ágyújuk, nem volt vezérok, s nem tudták, mihez és hogyan kezdjenek. „A kik csak itt vagyunk — írja Majláth Nádasdinak — fiatal emberek vagyunk, nem értünk semmihez, nem tudjuk mihez kezdjünk, a vajda feleségéhez vágyik, s a sereg bomladozó félben van.“ S valóban september havában teljesen felbomlott a sereg, s Majláth és Perényi is felmentek Budára. A félelem, hogy a törökök beütnek az országba, hogy a Jánospártiak feltámadnak, átalános volt, s a még ez év folytán tartott országgyűlések, melyeken a várak megerősítéséről, seregszervezésről, adóbehajtásról gondoskodtak, mutatják, hogy János király ellenségei mélyen érzik a veszélyt, mely őket fenyegeti.

II.

János királyt a szenvedett csapások nem csüggeszték el. Híven kitüzött céljához haladt tovább pályáján és nem lépett le a megkezdett utról. Beleelegyíteni magát és országát az európai küzdelmekbe s ez uton biztosítani trónját, ez volt törekvése, melynek elérésére valóban kitünő tapintattal ki tudta a legjelesebb államférfiakat választani. Még 1527. végén, midőn Ferdinánd megdöbbszentő gyorsasággal haladt elő, kiolvastatta a bibliából a cseri barátokkal, hogy az-az ő barátja, a ki jót tesz vele, és követet küldött Konstantinápolyba, hogy fenséges Szolimánnal véd- és dacz-szövetséget kössön. És daczára, hogy időközben földönfutóvá lett, meg kell vallani, hogy főként e törekvésének köszönhető későbbi sikerét, habár versenytársa gyengesége, lanyhasága, s kormányának számos balfogásai épen oly mértékben hasznára váltak. S így lőn, hogy ő az 1528-ik évi ősz végén már magyar földön volt.

Ferdinánd még ekkor tényleg ura volt a helyzetnek. Birtokaiból alig vesztett el egy talpalatnyi földet, sergei csak jelentéktelen vereségeket szenvedtek. De hiu reményekkel aligha ámitá magát. Már ekkor tisztán kelle látnia, hogy a párt, mely hódolt, nem lőn érdekeihez csatolva, s ez minden perczen kész visszatérni régi zászlójához. A perczen, melyben János az országba tette lábát, már visszatért az hozzá, ki ezeknek egy hatalmas szövetséges részvételét jelentheté. E szövetséges Szoliman volt.

János király tarnowi tartózkodása sok tekintetben nem volt meddő s hogy azonképen, mint Magyarországnak, Erdélynek visszafoglalását is még ott gondjai közé számítá, kétségtelen. Figyelme a két oláh vajdára fordult. A havasalföldi székét neki köszönheté s lekötelezettje volt. Ezzel Reicherstorfer által Ferdinánd is alkudozott, de süker nélkül, azonban ő János király irányában is tartózkodólag viselte magát. A moldvait tán csak mint bojárt ismerte, tán befolyt abba, midőn Lajos király neki 1525-ben 1000 frtot ígért. Feladatává tette ezt is, a már Ferdinánd részére átállottat megnyerni. Tarnowi tartózkodása alkudozások megkezdésére igen alkalmas volt, de Péter, kiben nem hiányzott a barbár ravaszsága, a végalku megkötését halasztotta addig, míg alkalma lesz megtudni, hogy mint vélekedik e tárgyban hűbér ura a török? és még 1528. februárjában biztosította Ferdinándot saját hűségéről. Ekkor irt dagályos levele aligha nem már elszakadási törekvéseket takart el — de ezt még szükségesnek látta teljesen titokban tartani. Sőt midőn 1529. januárjában beütött a székelyföldre és ennek három székjét teljesen feldulta „ugy hogy, mint a brassaiak írák febr. 4-éről — ama székeken minden füstöl és minden hamuba van döntve“ fennen hirdeté, hogy azok megbüntetésére jött, kik semmi vajdát, semmi királyt nem akarnak ismerni, azokat pedig, kik az ő embereit kereskedésökben károsíták, teljesen ki fogja irtani. Nehány napi dulás után kihirdetteté, hogy

a kik hozzá jönnek, kegyelmet nyernek, — de azokat, kik elég botorok valának szavának hitelt adni, lefejezteté. A szászokkal is tudatta, hogy egy királyt Ferdinándot ismervén velök, mitől se féljenek.

Pedig valóban e rabló hadjárat semmi politikai szint sem viselt magán s mit ő mondott, az még ürügynek is nyomoruságos. Honnan lehetett volna neki tudomása arról, mi Erdélyben forrongott s a székelyek közt jóval később tört ki? hisz ezek még 1528. december 24-én tudatták Gerendivel, hogy ők fegyvereseiknek ötöd részét már elinditák s magok is készek személyesen és minyájan fegyvert fogni.

Erdély ügyeit, mióta Perényi Magyarországba távozott, Gerendi a püspök-kincstartó vezette, s meg kell vallani, mindent elkövetett. De Erdély magára hagyatva megtarthatatlan volt. Perényi kimenetelével azt czélozta, hogy Ferdinándtól nagy fegyveres segílyt nyerjen. S valóban Ferdinánd 1528. nov. 29-én el is rendelé, hogy Perényi, Katzianer és Majláth sereggel térjenek vissza — de mire el kellett volna indulniok, a kormány megváltoztatta szándékát s minthogy a török által közvetlenebbül fenyegetteték, elhatározák Erdélyt magára hagyni. Pedig ez országban a Ferdinánd-pártiak helyzete, daczára Gerendi minden igyekezetének, kinossá türhetetlenné lett.

A püspök 1529. jan. 21-ére Gerendre — Torda mellett — országgyűlést hitt össze. Ennek feladata volt pénzt és erőt teremteni össze a bekövetkezendő megtámadtatás esetére. Intézkedéseit a fenyegető veszély nagyságához mérte, de azok végrehajtását az idő nem engedé, a csüggetegség gátolta. Gerendi levelei ez időből a kétségbeesés nagyságát nyilván mutatják, mely alig pár hét alatt átalánossá lett s Péter beütése által növeltett. Még egy remény maradt fenn. Ferdinánd ígérete, hogy segílyt fog küldeni, mely nélkül senki józanon nem hitte, hogy Erdély ellentállhasson, s melylyel a püspök még biztatta a csüggedőket. Valójában magának is ke-

vés reménye volt. „A mióta csak a vajda eltávozott — írta hat nappal (jan. 27-én) a gyűlés után királyának — sokat és könyezve panaszkodnak atyámfiái. Hazugságokkal biztatom őket, hogy jön a király, hogy jönnek emberei. Hanem mivel attólfogva, hogy Horváth Gáspár megjött, még hirt is alig kaptak, annyival kevésbbé levelet, mondhatlanul félnek. Sokan azt hiszik, felséged fel is hagyott Magyarországgal. Biztos értesülésem van, hogy Szapolyai tavaszra várja a törököt s ránk üt az oláhokkal. Siessen azért Katzianer és jöjjön, mert annak tavaszra annyi törökje és oláha lesz, hogy kis sereggel nem verheti vissza.“ Hasonló panaszokkal terhelte Ferdinándot épen ez időkből a szászok fényes tehetségű ispánja Pemflinger is, ki Reicherstorfer távozása óta vezette a szászok ügyeit s ezeket még éveken át a Ferdinánd pártján tudta tartani. De mind ennek gyakorlati eredménye kevés volt. Erdély sorsa Erdélyen kívül dőlt el, együttesen a magyarországi ügyekkel.

János király már ekkor Lippán volt, tele bizodalommal, hogy a mily könnyen elvesztette birtokait, oly gyorsan vissza fogja foglalni. Az erdélyi dolgok állásáról biztos tudomása volt, a Ferdinánd-pártiak csüggetegségéből látta ezek bukását. Ügynökei magyar és székely hiveivel fenntarták összeköttetését s a szászokhoz febr. 24-éről rendeletet küldött, melyben őket a meghódolásra szólítja fel. „A Ferdinánd-pártiak hű ígéretése mit ér, kézzel is megfoghatjátok. Több írást ne várjatok, mert Isten segítségével sergeinket a hűtlenek ellen küldjük, s végpusztulásukkal is engedelmességre hajtjuk.“ E levélnek nem volt kívánt eredménye — de annyival készebbek voltak a székelyek s magyarok pártjára állani, úgy hogy Gerendi egész csüggetegséggel írást írt a Likava maj. 1-éről „Némelyek itt azt beszélik, hogy felséged serget sem gyűjthetett, mások hogy lemondott birodalmáról s viszont mások, hogy e nemzetnek és nyelvének végpusztulásán munkál. Egyedül a szászok maradtak hűek.“ Ez ellenében alig

pár héttel utóbb János király egy ügynöke írta: „Az összes székelység s a nemesség, kevés ismert ember kivételével, visszatért a felséged iránti hűségre. A szászok még zendülők.“

Világos volt János előtt, hogy e népet meg kell hódítani. Korán értesült, hogy Ferdinánd Török Bálintot segélyökre utnak indítja. Ekkor maga is követet küldött Péter moldvai vajdához, ki, valamint a havasalföldi, parancsot kapott a szultántól, hogy, ha kívánatni fog, János segélyére menjen. Ekkor — május havában — Péter is küldött követet Lippára. Hogy már elébb is alkudoztak együtt, hihető, s hogy köztök az egyesség ekkor jött létre, több mint valószínű. E szerint János Péternek ígérte Csicsót, Bálványost, Küküllővárt, Beszterczét vidékével és Radnavölgyét.

Május elején Török Bálint is megindult sergeivel s Péter is nem sokkal utóbb a Barczaságba nyomult. Ezalatt Gerendi és Majláth is mindent elkövettek. Négyezer zsoldost fogadtak, s hogy ezeknek másfél havi fizetése biztosítva legyen, a szász egyetemtól 18000 frtot kölcsönöztek. Midőn Török megérkezett, szép sereggel — a hir azok számát 20000-re tette — Pemflingerrel egyesülve, a Barczaságba nyomultak. Földváránál találkoztak Péter vajda embereivel, kiknek száma Ostermayer krónikája szerint ötven-, s mint Szerémi mondja, 12 ezer harczosból állt. Jun. 22-én összeütközött a két sereg. A csata rövid ideig tartott, de sok tekintetben döntő volt. A székelyek mindjárt kezdetén átállottak Péterhez, úgy hogy Töröknek inkább ezekkel mint az oláhokkal kelle harczolni, s kezökből Gerendit és Majláthot is csak bajjal szabadithatá ki. Véres viadal után megfutott sereg, s maga csak úgy menekült meg üldözőitől, hogy egy hid alá bútt. A Barczaság feladatott.

Zápolya az erdélyi ügyek rendezésére, helytartóul somlyai Báthori Istvánt (e tehetséges és emelkedett jellemű férfit nem tévesztendő össze a hasonló nevű

nádorral ki az ecsedi ágból származott) küldte ez országba. Ő Várad körül toborzott serget, Kun Gotthárd Erdélyben, s a két csapat Kolosvárnál egyesült. Innen Báthori egyik hadnagyát Farna Mihályt Besztercze vidékére küldé, ki Budaknál jul. 10 az ellene küldött serget legyőzvé, Beszterczét ostrom alá is fogta. E város jul. 17-én a zsolnai egyezkedésben feladta magát s János királyt urának ismeré. Zápolya egy nappal később irt levelében a vidék szigorú megbüntetését elrendelé ugyan, de a megkötött egyezkedés folytán ez nem lőn végrehajtva.

Ezalatt, miután egy Székely-Vásárhelyt tartott országgyűlés minden tizedik embert táborba szólítá, Báthori Kunnal Fehérvár elfoglalására ment. Jöttek hírére Gerendi, Török és Majláth nagy sereggel s számos ágyúval elébök mentek, s a két sereg a Marosnál találkozott. Útközetre nem került a dolog, ellenkezőleg egyességre léptek, hogy a Ferdinándpártiak menjenek a merre tetszik, melynek folytán Török vissza is tért Magyarországra. Fehérvár a Jánospártiak kezébe esett, s Báthory többeket ellenfelei közül fogságra vettetett s hármát lefejeztetett. De ez mit sem használt, a szászok még tartották magokat, sőt még a hirre is, hogy Szoliman Bécs ellen indult és János királylyal Mohácsnál találkozott, nem mondtak le a reményről, hogy urok ügye végre is győzend. Oly nagy volt a kitartás, melyet beléjük önteni tudott.

De a szászság meghódítását János király komolyan végre akarta hajtani. Irt Báthorinak, hogy zsoldosokat fogadjon s ágyúkat Péter vajdától nevében kérjen. Ez már kezéhez vette a János által neki adott uradalmaikat, s most ujabban parancsot kapott a szultántól, hogy nyomuljon Erdélybe a zendülő szászok leverésére. Hasonló parancs a havasalföldi vajdához is ment. Ekkor, sept. 9-én, Báthori egy utolsó felszólítást intézett a szászokhoz. Tudatja velök, hogy Mihály vajda leverésökre jön. Óhajtaná romlásukat kikerülni s ezért fel-

hívja őket, hogy a legfőbb árulókat adják ki és sept. 14-ére hozzája követeket küldjenek.

A felhívásnak nem lett semmi sikere, s így a szászok ez őszön három oldalról lőnek megtámadva. Drágán havasalföldi bojár — ki Rádult megfosztotta vajdai székétől s helyébe Mózeszt ültette — beütött a vaskapun át, s Vizaknát és a két Csürt felégette. Báthori is előnyomult sergeivel, Segesvárt oda küldött sergei — maga ekkor Besztercze vidékén volt — Kún Kocsárd vezérlete alatt nem tudták bevenni, de Medgyes feladta magát, s csapatai Szebenig száguldoztak. A faluk fel lőnek dulva és Szebenig minden helység kezébe esett. Ugyanakkor Péter újra beütött a Barczaságba. Elpusztította a környéket s Brassót ostrom alá fogta. De bár egy faerődjét felégette s több foglyokat tett, három hétig hasztalan ostromolta azt. Ezalatt a neki adományozott Beszterczevidék birtokba vételére is gondolt. Még augusztusban felszólítá a várost, hogy mint urának hódoljon meg, fenyegetve, hogy várnagyai különben feldulják, a lakosokat felkonczolják s szállóikat kiirtják. S csakugyan Porkoláb Mihály csicsói várnagy ostrom alá fogta, de nem boldogult s midőn Péter a brassai fabásztját bevette, oct. 31-éről újra felszólítá a beszterczeieket, hogy adják meg magokat, különben személyesen megy ellenök. De ez évben sem egyik, sem másik vállalatát nem koszoruzta süker, daczára hogy a Barczaságba Laudat, a havasalföldi vajda Mózes vezére is beütött s Törösvárát ostrom alá fogta. A tél beállott s a három oláh sereg kénytelen volt visszavonulni Besztercze, Brassó és Törösvár alól.

A következő 1530-ik év Magyarországon békealkudozásokkal kezdődött. Nem ugy Erdélyben. A mult évi kezdemények végrehajtást vártak. Báthori és Péter diadalai nem voltak oly fényesek s a szászok nem voltak annyira megtörve, hogy ezek meghódoltak volna további ellenállás nélkül. Sőt a Ferdinándpártiak szebeni kormányja, miután Majláth Fehérvárig száguldott és Farna

Mihályon diadalt aratott, egy Szebenben máj. 1-én tartott gyűlés pedig a küzdelem tovább folytatását elhatározá, egy merész lépéssel Havasalföldének meghódítására gondolt. Mózes vajda kegyetlenségeiért gyűlöltek s elűzték a bojárok, és helyére Wládot emelték. Mózes Szebenbe szaladt, s itt kieszközlé, hogy Majláth őt egy sereggel visszavitte Havasalföldre. Vesztére, mert bár egész a fővárosig nyomultak s aug. 18-án ez is meghódolt, Wlád összegyűjtött sergeivel s török segélylyel ellenök ment. A Wilshan falu melletti csatában Mózes elesett, Majláth pedig elfogatott. A diadalmas sereg most, Wládnak és Mehemet török pasának vezérlete alatt, Majláthot fogva magával hozván, a szász földre ütött, dult, rabolt és égetett.

Báthori Istvánt János király ezalatt — gyaníthatólag még a mult évben — erdélyi vajdává nevezte ki. Az első sikertelen kísérlet után jun. 19-éről Tordáról, felszólítá a még ellenálló szász városokat — Szeben, Segesvár és Brassóra olvadt le számuk — hogy ne folytassák saját veszedelmökkal a küzdelmet. Mit sem használt, sőt Segesvár alól Pemflinger Márk jun. 28-áról visszaverte csapatait, melyek e város ostromára siettek. De a szászok meghódításának végrehajtásával tulajdonkép nem ő volt megbizva. Mialatt Mehemet szendrői basa Vág és Nyitra vidékét dulta, egy másik Mehemet Wláddal együtt a szászok földjét rablá és égeté. Fogaras alól, mely még Majláth kezében volt — ki maga is mint fogoly táborukban vala — Brassó alá mentek. E város még ez évben is küldött Ferdinándhoz követet, de a sok hiu kísérlet kifárasztá erejét s a kiütött ragály még jobban ellankasztá a csüggedőket. Hijában írá Szeben kevéssel előbb: „gondolják meg uraságtok, hogy elsők valának e dolog felkarolásában, ne legyenek most az elpártolásban is elsők.“ Nehány hétig kiállotta az ostromot s azután feladta magát és a szultán által János királynak adományoztatott*). A török-oláh sereg azután

*) Magok a rendek így mondák Gevay III. k. 1. füzet 102. l.

Szeben alá száguldott, de innen eredmény nélkül vonult el. Ellenben Segesvár elesett s most a dúló csapatok borzasztó rablás után számos foglyokkal, kitakarodtak. Majláthot is magokkal vitték, de ő alkalmattalált a Havasalföldről megszökni. A bekövetkezett tél folytán Szebennel jan. 20-áról háromhavi fegyverszünet kötött, de ezalatt 1531. jan. 27-én Segesvár, az egyetlen szász erősség, mely még Szebeneken kívül Ferdinándot ismeré urának, feladta magát. S most Erdély nagy része János király kezében volt s pár hóval utóbb mély keserűséggel jelenté Horváth Gáspár urának: „már minden övé — t. i. Jánosé — Hunyad, Szeben, Vingárt, Fogaras kivételével.“

János királynak ez évi erdélyi vállalatait Péter vajda nem támogathatá. Ő a neki adományozott Besztercze elfoglalásával töltötte idejét. A város ostroma ez évben újra kezdődött s János királynak is új parancsa érkezett a meghódolásra. Hasztalan volt minden kísérlet. Végre is kénytelen volt egyezkedésekbe ereszkedni tizhónapi hősies védelem után. A meghódolás megtörtént s Péter maga megjelent Radna völgyén s elfogadta adójukat. Péter bukásáig ura maradt Besztercze vidékének s szedte ezek sz. mártonnapi adóját.

János király 1531 tavaszán Erdélybe ment s az év legnagyobb részét ott tölté. A megelőző év békealkudozással kezdődött s háborúval végződött. Rogendorf Budát sükertelenül vivta, s Nádasdy Tamás sikerrel védelmezé. János király őt Fogaras várával ajándékozá meg*), mely ez időtt a Majláth birtokában volt. A vár visszafoglalása meg sem lön kísértve, s tényleg nem is ment a Nádasdy birtokába. Ennek testvére Anna neje volt Majláthnak s sógora nemcsak nem háborgatá őt az

Zápolya dec. 3-án már tudta Brassó bevételét. L. Pray. Hist. Regum III. 22. Zápolya levelét.

*) Eder Simigianushoz irt jegyzeteiben (I. k. 76. l.) a kolosmonostori konventből egy oklevél töredékét közli, mely ez adományozást 1532-re teszi. Bethlen Farkas 1531-ben történetnek írja.

uradalom birtoklásában, sőt részére át is engedé, miután 1531 végén — gyaníthatólag épen Nádasdy közbenjárására, ha nem is nyíltan és minden fentartás nélkül, — maga Majláth is János királyhoz állott át. De még ez év tavaszán híve volt Ferdinándnak s tagja a kormánynak, mely Szebenben Ferdinánd érdekeit képviselte s kivülről Gerendiből, Horváthból, Bethlen Elekből, Apafiból és Pempflingerből állta. Ezek (az egy Pempflinger kivételével) még maj. 1-ső napján is egy egyezkedést irtak alá, melyben kötelezték magukat, hogy Szeben védelmét a polgárokkal közösen intézik, katonáikkal pedig nyilvánosan letették az esküt Ferdinándnak.

E hitlevél és eskületétel nyílt válasz akart lenni Báthorinak, ki hét nappal előbb, szent György napján, szászsebesi táborából néhány hűséges péterfalvi szásztól még egy felszólítást intézett a szebeniekhez, hogy ne engedjék magokat hiu ígéretek által csábíttatni, s hódoljanak meg. A szebeniek válasza, kik Jánosnak még az illő czimet sem adták meg, felbőszíté ezt, s a rendek e hadjáratra zsoldosokat rendeltek ki, kik miután Tordát, mert Ferdinándhoz szított, felégették, Szeben ostromát meg is kezdék, de végre nem hajthaták. E város hűségét még sok időn át semmi sem ingatta meg. Pempflinger, hogy derekas segílyt eszközöljön, Bécsbe utazott, s a magyar tanácsnokok közül is Apafi s Bethlen követék. Helyöket másokkal pótolák s Gerendi, a védelem fővezetője, ott maradt, és akkor sem lett hajlékonyabbá, midőn Majláth (kinek Ferdinánd érdekében utolsó tette azon kiütése volt, melylyel elfoglalta Prázsmárt s azt csak bizonyos összeg pénzért adta vissza) elhagyta régi zászlóját s Fogarassal Szebent egy nevezetes védelmi ponttól fosztotta meg. János király miután a székelyektől a nagyboldogasszony napján megajánlott ökörsütést fölvette, egyévi Erdélyben tartózkodása után, miközben Cibak Hunyadot foglalta vissza, s nyerte adományul (mely korábban György brandenburgi örgróf birtoka volt), azon tudattal tért Magyarországra, hogy

Szeben kivételével ez ország az övé. És János király épen ezért remélni kezdte, hogy e város ennyi veszteség után végre is meghódoland. Ezuttal más uton tett próbát. Gritti 1532 tavaszán Konstantinápolyból Nikápolyon át Brassónak vette útát s innen Szeben alá ment. Oláh és török hadakkal volt s elhírelé, hogy e várost ostromolni fogja. S valóban Ferdinánd környezete aggodva tekintett a bekövezendő események elé. De félelme ezuttal alaptalan volt. Gritti megállt ugyan Szeben alatt, s a vár kapuja alatt Gerendi püspökkel hosszas értekezletet tartott, de miután a feladást nem eszközölhette ki, minthogy tulajdonképeni feladata Szolimánhoz csatlakozás volt, sergeivel elsietett.

III.

János király felemeltetését a nemzeti pártnak, visszahelyezését sok részben a török pártfogásának köszönheté. De nem kizárólag, mint azt némelyek állítani szeretik. Része volt benne az európai általános politikai constellatióknak s Ferdinánd kormánya balfogásainak. E felett saját emberei is tényezők voltak. Mindez együttesen idézte elő azt s tartá fen őt jövőre is és családját halála után. Ő csak az eseményeket használta fel és a létező viszonyokat fordította javára. A helyzet úgy, mint adva volt, sokszor megszabta teendőit, s ugyanaz Magyarországon a pártok alakulására is mindenkor nevezetes befolyást gyakorolt. Ha Ferdinánd az imperiumot és Károlyt emlegette, hogy háta mögött állanak, ő a törököt hozta fel, „melyet ellenségből baráttá változtattott.“ De az első igen meddő s az utolsó igen is tevékeny szövetségesnek bizonyult be, mi egy harmadik pártot, egy juste milieut, egy centrumot idézett elő. Való igaz, hogy e párt erkölcsileg lehetetlen volt s fennállását is csak azon vajudás igazolja, mi nehéz időkkel szokott együtt járni. De létezett, működni akart, és oly erős

conflagratiót idézett elé, mely János trónját jobban megrendíté kiűzetésénél is.

Nincs oly elfogult, ki kénytelen ne lenne bevallani, hogy János király az államférfiak megválogatásában kitünő tapintattal járt el. Verancsics, Statileo, Frangepán Ferencz, Fráter György oly környezetet képeztek, mely bármely uralkodónak becsületére vált volna. Lascynak és Grittinek csak jellemében, de nem eszében csatlakozott. Verböczy, Athinai, Bodó, Kun, Czibak, Bánffi kitünő emberek voltak azon téren, melyen alkalmazást találtak. S midőn János Nádasdy és Majláth megnyeréseért oly sokat áldozott, nem csak azt tekintette, hogy mekkora uradalmakat képviselnek ezek, hanem hogy minő jeles emberekkel szaporodik tábora.

Rövid tizenöt hó alatt hat gyűlésen — a babocsain, bélavárin, veszprémin, zákányin, kenesein, berenhidain — oly erős életjelt adott a közép párt, mely magát hazafiasnak szerette volna feltüntetni, hogy magokat a versenykirályokat is megdöbbsentette. Annyival szabadabban működhettek, mert ezek egyike sem volt az országban s mert tudták, hogy nyílt háboruban egyik sem fog ellenök fellépni akarni. Elég idejük volt szervezni magokat s kitűzni egy irányt a működésre. Nem kevesebbet akartak, mint török fennhatóság alatt egyesíteni Magyarországot, oly módon mint Oláhország és Moldva voltak, nem gondolva meg, hogy ez rövid idő alatt egy jelentésűvé fogott volna lenni a török szolgáltsággal. De ők úgy hívék, hogy bármily rendezett állapot — légyen az bár nyomasztó zsarnokság — jobb ama képtelen zavarnál, mely minden közigazgatást lehetetlenné tett. „A legtöbb megye — mondák a rendek 1533. martiusában, Ferdinándnak — oly zavart és vegyes birtoku, hogy azok folytonosan a felett versengenek, ha vajjon a felségedéi vagy az ellenféléi. És törvényt sem lehet szolgáltatni, mert a ki látja, hogy ügye elvesz, az ellenfélhez megy át.“ E nyomasztó viszonyok közt a két király úgy hívé, hogy állandó és sza-

batos béke segitni fog ez állapoton. S a mint belátták, hogy egymást le nem verhetik végkép, közösen ez irányban dolgoztak. A középpárt bizalmát e kísérletekhez elvesztette és működéséről lemondani nem akart. Grittinek, — már különben is volt egy pár elvetemedett embere — legfőként pártra volt szüksége, melyre támaszkodhasék s ezt akarta megnyerni. És ezek is éppen Grittit szemelték ki terveik valószínűsítésére.

János király sokat köszönhetett Lascynak és Grittinek, de gazdagon is jutalmazá őket. Minthogy nagy szüksége volt a török segílyre az ország igazgatásában nagy tért engedett ez utóbbinak, a szultán befolyásos kegyencének, kit egymásután kormányzóvá és főkapitánynya nevezett ki. Épen e körülmény hozta őt összeütközésbe némely alattvalóival, kik veszélyesnek látták, hogy az olasz kezében oly nagy hatalom van letéve. Gritti ellenségeit rettegtetés által akarta elnémitni s azt hívé, hogy egy párnak lefejeztetése el fogja a többieket is hallgattatni. Az Ártándyak vére kiontása valóban mindenkit megdöbentett, s néhány főúr, ki úgy hívé, hogy a sor rá fog következni, Ferdinándhoz állott át. Így Nádasdy s vele együtt Majláth is, ki 1531 végén Magyarországra kimenvén, Berencze várában néhány főúrral sogorának megvédésére hitlevelet irt alá. De Majláth, bár 1533-ban a főurak bécsi gyűlésén a király jobbjánál állt, teljesen nem szakított Jánossal s Ferdinándhoz sem állt határozottan *).

Az avatottak előtt e bécsi gyűlésen már nem volt titok, hogy Ferdinánd és a porta közt béke jön létre, melynek — bár mennyire óhajtottává tette is azt a haza állapota — megalázó feltétele volt Esztergom kulcsainak bemutatása. A török e várost Ferdinánd birtoka fővárosának tartá s a mosoly, mely e kulcsok bemuta-

*) „Majlath semper tenuit utramque partem“ — értsd 1531, óta. Így ír róla a lundeni érsek. Hatvani Okmánytár I. 228. l. Ostermayer szerint mint Jánospárti, Szebent ez évben ostromolta.

tásakor Szoliman ajkain végig húzódott, azt jelenté, hogy ő e perczből fogva magát ez országrész főhűbérurának is ismeri. A feltételek végrehajtásával, a béke foganatba vételével Grittit bizta meg, ki a Magyarországra visszatérésre parancsot kapott.

A béke híre a különböző körökben különböző benyomást idézett elő, várakozást vagy remegést költött, de közönbösen senki sem fogadta. Egyik aggódva, másik fényes remények közt várta Grittit, de mindenik feszülten. A hangulat feszült volt s mennél korábban kezdték meg a készülődéseket, mennél feltünőbb fényvel akarták fogadni, annál feszültebbé lett. Hírek kezengettek, hogy Gritti a királyságra tör, s azoknál, kik e férfi határtalan nagyravágyását ismerték, hitelre találtak. Egy okkal több az aggódásra azoknak, kik eddig is útában állottak.

Az erdélyi rendek 1534 pünkösdi utáni napokban Tordán gyűlést tartottak. Kún Gothárdot itten megválasztották ország kapitányává és Gritti elfogadására rendelkezéseket tettek. De e készülődés kétféle volt: egy tisztelgő, mely Grittit hódolattal fogadja s egy sereg szervezése, mely netalán az ország ellen teendő támadását meghiusítsa. Tudva volt, hogy ő Oláhországon és Brassón keresztül fog jönni, s fia Antal kíséretével már június hónapban e város alá érkezett. Egy Brassó ellen török csapatával intézett meggondolatlan támadása nevelte a gyanut, s sietteté bihetőleg ellenségei készülődését is. Antal csakhamar hirt vett, hogy Czibák serget szervez és atyját meg akarja támadni. Sietett ezt megírni atyjának, s e felett még azt is, hogy a moldvai vajdától is tarthat. Ez utóbbiban János király sem bizott s maga is inté, hogy utát a temesi bánságon át vegye. Szakadásig nem akarta vinni a dolgot s a bekövetkező catastrophától félt.

Nem osztá Gritti ez aggodalmakat. Aug. elején Brassó alatt volt saját cselédségével, oláh és török harczosokkal. Fényüzése keleti vala, roppant vagyonához

mért, s arra számítva, hogy ezzel is hasson a tömegre. Itt fogadta Majláthot, ki Fogarasból elébe sietett, Statileot, János királynak ez évben kinevezett erdélyi püspökét (Gerendi e nyáron Magyarországra ment ki) — de Czibák a vajdai helytartó nem jelent meg. A nyers és jellemes férfit Dóczyval és Batthyáni Orbánnal, Gritti legbizalmasabb embereivel, meghasonlításban élt, sőt magától Grittitől is tartott. A hunyadi várat Czibák foglalta el, s nyerte János királytól adományul. Ehez mint Korvin János örökségéhez s a brandenburgi örgróf birtokához, Ferdinánd is igényt formált, s Czibák birtoklása ellen Szolimannál panaszkodott. A szultán Ferdinándnak adott igazat s biztosan parancsot hozott magával, hogy Czibákot a béke megtartására kényszerítse.

Dóczy és Batthyáni elérkezettnek vélték az időt, hogy egy végcsapással és Gritti neve alatt megsemmisítsék a gyülölt Czibákot. E férfit Brassótól tíz mérföldnyire a Maros mellett egy kised csapattal táborozott s várta az események fejlődését. Azok, felhasználva e körülményt Gritti előtt ellenséges szándékairól beszéltek s rávették, hogy, ürügyül hunyadi táborozását használván, elfogatását rendelje el, Batthyánit pedig nevezze ki sergei vezérévé.

Czibák csapatával Felmérig vonult, s maga sem akarván végletekig vinni a dolgot, káplányát Horváth Pétert ajándékokkal Grittihez küldé, ki a pap előtt uráról ingerülten beszélt. De visszatértében Péter pap Dóczyval találkozott s ez megvesztegette őt, hogy nyugtassa meg urát és hallgassa el Gritti szidalmait. Azután hozzá fogott terve kiviteléhez. A táborban nagy számmal jelenlevő magyar urak közt azon hirt terjeszték el, hogy Bebek és Serédy Egert ostromolják s Gritti ennek védelmére egy csapatot utnak indit. A dologban semmi sem látszott valószínűtlennek, mert Gritti nagyobbik fia Antal egri püspök. Valóban pedig a csapatnak — mely Batthyáni Orbán vezérlete alatt elindult — más feladata volt.

Aug. 12-ike éjjelén Batthyáni lovasaival s szekerekre ültetett janicsárjaival Felmer alá ment, körülfogta Czibák táborát s a még alvót felszólítá, hogy kövesse őt a kormányzóhoz. Az e perczen felébredt Czibák és papja fegyvert ragadtak, védelmezik magokat és mint-hogy ő rendkívüli erejű ember volt, nem is birtak vele. Végre sátra köteleit vágták le, s a ponyvát nyakára ereszték. Ekkor Giczy — a Dóczy hadnagya — fejét vette a fogolynak s azt mint diadal-jelt Grittihez küldé. A kormányzó-kapitány fényes sátra előtt ült, Majláthtól, Kuntól s egy sereg magyar urtól körülvéve és velök beszélgetve. Midőn a fejet elébe vitték, egészen megrémült s midőn az ott álló magyar urak arczáról csak bánatot és megindulást olvashatott le, önkénytelenül felkiáltott: ezt nem akartam! én azt rendelém, hogy élve hozzák ide! S intézkedett, hogy a fej tisztességesen temetessék el.

Majláth, Kun s a többi urak még ez éjjel eltávoztak Gritti táborából s másnap ez is elindult. Felmérig értek ez nap, mely még füstölgött s gyilkos tett és küzdelemnek friss nyomait szemlélteté. Innen pár nap alatt Medgyes alá ment.

Czibák halálának hirt a különben is feszült és ingerült kedélyeket dühre fokozta. Az ő népszerűsége és a Gritti elleni gyűlölet egyaránt befolytak a történendőkre. Mig Majláth és Kun haboztak a teendők iránt, Czibák egy rokona, Patócsy, serget gyűjt azon bevallott szándékkal, hogy nagybátyját akarja megboszulni. A mohó sietőség, melylyel özönlött a nép a boszuló táborba, mintegy előre biztosítá a vállalat sikerét s ösztönzé Majláthot és Kunt, hogy magok álljanak annak élére. E sereg pár hét múlva már ostrom alá fogta Grittit Medgyesén s keményen szorongatá, ki egymásra futtatá követeit János királyhoz, Péter moldvai vajdához, s a szendrői basához, hogy valahonnan segílyt nyerhessen.

A két hír, mely oly gyorsan követé egymást, egyaránt meglepte János királyt, ki helyzetében a legoko-

sabbra határozta el magát. Lascyt, kitől egyedül tart-hatott, hogy Grittit kiszabadítja s ki nem rég jött fel tőle küldve Budára, a csonka toronyba záratta, az olaszt pedig folytonosan biztatta ugyan, hogy jön, s tényleg meg is indult, de lassan ment s a nyilvános fellépéstől Gritti érdekében tartózkodott. Sőt Váradra érve, Kun Gothárddal titkos értekezletet tartott, ki onnan vissza is ment a magyar oláh hadaktól ostromolt Medgyes alá.

Azon hadak közül, melyekre Gritti várt, csak Péter moldvai vajda jött el s ez is ellenségeihez csatlakozott. A várost egy ideig ki akarták éheztetni, de minthogy ez lassan ment, rohamra határozták el magokat. Sept. 28-án apróbb csatározások után a fellegrvárba vonult polgárok jelt adnak az ostromlóknak, hogy egy általános támadást kísértsenek. Gritti, midőn látta hogy minden veszve van, egy törököt, moldvai öltözetben, Péterhez küld, hogy megszabadítása iránt vele értekezzék. Péter kapott az alkalmon, hitlevelet is adott neki, mire Gritti két fiát ugyane törökkel Péter táborába küldé. Ezalatt a város el lőn foglalva, s maga Gritti az oláh hadak foglyává lett. Ezek kiadták a magyaroknak. Hijában ígért Gritti fejváltságul 200,000 aranyat, lefejeztetett. Péter fiait magával vitte Moldvába s ottan kivégezteté.

János királyt az események folytán az erdélyiek föl-hívták, hogy jöjön ez országba s egyszersmind ország-gyűlésre határidőt tűztek ki. De a király megváltoztatá a határnapot oct. 28-ára, mikorra maga is megjelent Tor-dán. Erdély vajdái közül Báthory még ez év elején meg-halt, Lascy pedig, ki tulajdonkép csak a czimet viselte, fogva volt. János e gyűlés alatt Majláthot nevezte ki s egyenesen a rendek kívánságára vajdává, mert Gritti meg-öletése miatt e férfiúnak népszerűsége naponként nőtt.

E kinevezés reményt nyújtott János királynak, hogy Szeben véglegesen meghódoland. Öt év óta több ízben ostromlatott, de meg soha sem hajolt. Mióta Majláth kevesebb buzgósággal küzdött János ellen, s naponként világosabban kezdett hozzá hajolni, Szeben buzgalma is

hanyatlott. Nem állott részére, de türte, hogy 1533. nov. 7-én királybíróul Süveg Györgyöt János király nevezte ki. A sereg, mely Medgyes ostromára ment, falai alá gyülekezett s 1534. nov. 2-án Statileo és Balassa János királynak s Tomori Miklós és Lázár János a tordai országgyűlésnek biztosai Szebenbe mentek, mely a mult évi árvizek által megrongáltatott, most pedig drágasággal küzdött, s ott a városi hatósággal egyezményre léptek, mely szerint e város a benn levőknek biztosított általános bünbocsánat föltétele mellett, s némi más kedvezményekért meghódol János királynak, de oly feltétel alatt, hogy Ferdinándhoz követeket küldhessen, kiknek utazási határidőül 14 hét lőn kiszabva, anélkül azonban, hogy az áttérés ennek eredményétől föltételeztetnék. S valóban nem e követek utja, egészen más viszonyok döntötték el, hogy Szeben ez egyezmény után és daczára is Ferdinándpárti maradt.

Gritti megöletése a portán nagy zajt csinált. Nem magáért, mert hitványságait sok török főúr ismeré, hanem mert jól kizsákmányolható eseménynek tetszett. S Ferdinánd nem késett szítani a tüzet, melyből egyelőre János megbuktatását várta. Követei Konstantinápolyban sükerrel működtek, s másfelől Péter moldvai vajdához 1534 végén Reicherstorfert s az öreg Nagy Imrét küldte, hogy e férfiuval — kinek állása a portán a Gritti meggyilkoltatásában való részességeért hasonló megrendítettett — frigyet kössön. Feladatuk volt Pétert hűségesküre birni, Moldva régi viszonyát a magyar koronához helyreállítani, de csak a legnagyobb szükség esetére biztosítani őt, hogy a most kezén levő jószágokat megtarthatja. S a vajdának épen ez volt főfeltétele s e miatt maga is küldött Ferdinándhoz, ki ekkor csakugyan megerősíté őt Csicsó, Bálványos, Küküllő, Besztercze birtokában. S Ferdinánd erre megköté vele a véd és daczsövetséget.

1535-telén Fábián napján Majláth a régi vajdák szokása szerint a gyergyai havasokon nagy bölényva-

dászatot rendezett, mely vig lakmározások közt telt el. De tavasz kezdetén megkezdette a hadműködést Szeben ellen, s azt nagy erélylyel folytatta. A városban éhség dühöngött, lakosai megritkultak s a nyomor hihetetlen magas fokra hágott. Talmács vára elesett s János király által Majláthnak adományoztatott. De Szeben megtartotta magát, daczára hogy Ferdinánd pénzküldözései megszűntek. Ferdinánd mégis szeretett volna érette valamit tenni s Kazianer felszólítá a tanácsot, hogy adjon kalauzt. „Mi mutassuk meg az utat, válszolá a tanács, mi, kik el vagyunk zárva mindentől! bizonyos, már elvagyunk hagyatva. Horvátnak és a püspöknek van elég kalauza, kik ez országba csak úgy tudják az utat, mint a pater nostert!“ Azonban a városnak a Gritti halálából fölmerült politikai körülmények nem sokára némi enyhet, nyugodalmat szereztek.

János ügyei a portán kezdetek roszul állani, Péter vajda elpártolása nyilvánossá lett, sőt a hitetlen oláh Jánosnak egy követét *) letartóztatta. Ily körülmények közt János Ferdinánddal békét óhajtott s a vele kezdett alkudozások fonalát ez év tavaszán újra felfogta. Az alkudozásokat fegyverszünet előzte meg, mely sz. György napján vette kezdetét, s maj. 24-én tudtára lón adva a városnak. Ennek egyik feltétele szerént Jánosnak meg kelle szüntetni Szeben ostromát, mely ha elesett volna is, visszaadatik Ferdinándnak, s birtokalapul máj. 12-ike vétetett. Az alkudozások nem vezettek békére s a tárgyaló követek aug. 21-én haza mentek. Ekkor azonban a fegyverszünet — Szeben befoglalásával — megújítatott.

Daczára ennek Majláth ha nem ostromlotta is Szeben, de szigoruan elzárva tartotta. A fegyverszünetnek 1536. febr. végéig kellett volna tartani, de valójá-

*) Lascy írja Wezenek — Hatvani I. 288. — hogy e követ Kun Gotthárd volt s Péter által megöletett. De Lascy téved, mert Kun a következő évben esett el.

ban egy napig sem tartott. „Majláth István — panasz-
kodik Ferdinánd 1535. nov. 5-éről Szolimánnak — a hű
szebenieknek hozzá küldött követeit letartóztatta, s egy
más polgárral felakasztatta, hűveinkkel pedig tudatta,
hogy ő nem tartja meg a fegyverszünetet. Csak néhány
nap előtt is 50 asszonyt s lányt fogott el, kik e városba
gyümölcsöt akartak vinni.“ A szigorú elzárás követ-
keztében éhség ütött ki a szerencsétlen városban s az el-
sanyart nép zúgolódott, fölkeléssel fenyegetőzött. A
tanács még egy kísérletet tett. Oct. 8-áról tudatta Fer-
dinánddal, hogy azon a ponton áll, hogy tőle elpártoljanak,
s ha ő rajtok segíteni akar, sereggel és nem fegyverszü-
nettel, fegyverrel és nem szavakkal segítjen.

Ferdinánd gondolt is meg segélésökre. Nov. 5-éről
Horváth Gáspárt pénzzel küldte Szebenbe, megbizván,
hogy Majláthot vagy elfogja, vagy valami módon az út-
ból elmozdítsa. De már késő volt. Majláth nov. hóban
megrohanta a várost, megrakta őrséggel s kényszeríté
a várost, hogy fogadja fel, hogy ha csak 1536. február
utolsó napjáig — ez napon telt le a fegyverszünet is
— Ferdinándtól segély nem érkeznek, Jánost fogja ki-
rályának elismerni. S e hirrel egy követ — Eén — Fer-
dinándhoz küldetett. S ez még egy utolsó kísérletet
próbált. Kavassy Kristóf huszti várnagyot és Tallóczi
Bánffi Boldizsárt megbizta, hogy 2000 katonával Er-
délybe nyomuljanak e tartomány fellázítására és Szeben
megsegélésére. A vállalat annál könnyebben kivihető-
nek tetszett, mert, mint Ferdinándot Lascy értesíté, a
hangulat itten Jánosnak annyira nem kedvező, hogy
Fráter Györgyöt be sem ereszték s előre küldött pár
hajduját pedig felkonczolák. De Tallóczi a helyett hogy
csendben ment volna, nagy zajjal járt. Már utközben
fölverte és kirabolta Szathmárt. János király most Kun
Gothardot ellene küldé s ez őt magát megszalasztá, csa-
patait szétveré, egyik hadnagyát pedig Horváth Má-
tyást, ki a kolostorba menekült, ottan ostromlá. Kun itt
sebet kapott s nem sokára meghalt. De Horváth is elfo-

gatott s a boszus király által negyvenedmagával kivégeztetett.

Szeben márcz. 1-ső napján véglegesen a János királyé lett. Titkon küldött ugyan, daczára hogy márcz. 6-án János megerősíté e város kiváltságait, még ez évben Ferdinándhoz követet s kapott is tőle biztatásokat, de ura ellen nyilván többé nem mert föllépni. Tavasszal Majláth más feladatot nyert: elfoglalni a Péter vajda jóságait. Majláth a székelyekkel Bálványos várát ostrom alá fogatta s ezek azt áldozó csütörtökön el is foglalák. S mint hire szárnyalt, hogy Péter néhány árulótól támogatva, most személyesen akar Erdélyre ütni, urnapján az ország táborba szállott. De még ez erő sem látszott elegendőnek. Jun. 24-én Majláth Székely-Vásárhelyt országgyűlést tartott, mely teljes népfölkelést szervezett. A nemesek birtokukhoz mért fegyverrel, a nép kaszákkal, csépekkal, fejszékkel gyűljenek össze. De mind erre már nem volt szükség. Péter, szándékával felhagyva, Jánoshoz követet küldött, s ez el is fogadta mentségeit. Jun. 27-én már megérkezett a király parancsa, mely a tábort feloszlatá. Csak egy, Péterrel tartó áruló székelyt végeztek ki Régenben*).

János király ügyei már határozottan jobb fordulatot vettek. Azon valószínűség, hogy János király elveszté a porta kegyét — hir, melyet a szemtelenül fellépő Junis bég is (ki a Gritti halála körülményeinek megvizsgálására küldetett) terjesztett — Magyarországon is megingatá pártja állását, Erdély hangulatát pedig oly ellenségessé tévé, hogy csak a Majláth szigora tartathatá féken. Már mindent elveszettnek tartott János, s kész volt Ferdinánddal oly alapon egyezkedni, hogy a királyi czimen kívül alig maradt volna valamije. (1535 nov.) De midőn Ibrahim nagyvezér megbukott, iromá-

*) E főrangú székelyt Bethlen Farkas I. 234. l. s Verancsics két különböző munkájában (összes művei I. 43. és 63. ll.) Lázár Ferencznek nevezik. Ellenben a Kulcsár-féle krónika 9. l. Báthory által végezteti ki ezt 1529-ben.

nyaiból a Gritti árulása kitünt, Ferdinánd követei pedig kedvezőtlen válaszokat hoztak Konstantinápolyból és végre Ferdinánd külön követtel biztosítá Jánost barátságáról, ez szabadabban kezdett lélekzeni. Oly alapról, mely Magyarország nagy részét Ferdinánd, Budát és Temesvárt a Károly császár kezébe eresztette volna, többé szó sem lehetett. De Ferdinánd még nem akart új alapokról hallani s a két fél közt háborúra került a dolog. János pártja növekedőben volt, ez megnyerte Kazianert és a horvát főurakat, kik török védhatóság alatt egyenesen hozzá akarták csatlakozni. A törökök is beavatkozván, a háboru Ferdinándra nézve szerencsétlen volt: Kassa elesését, Kazianer bukását nem pótolták a kisebb diadalok, s a több ízben félben szakadt alkudozások végre is 1538. febr. 24-én a nagyváradi békét eredményezték, mely szerint mindenik királynak tulajdona marad az, mit a békekötéskor birt, jelesen Erdély a János királyé. Ugyanez a trónkövetkeztést Ferdinándnak biztosítá.

IV.

A nizzai fegyverszünet, melyet s császár és a francia király kötöttek s a nagyváradi béke ugyanazon évben s ugyanazon hóban jöttek létre. A francia király háborúi s a szultán támadásai közt még mindig belső összeköttetés létezett. Hogy e diplomatiái műveletek megszüntették volna a két uralkodó egymáshozí viszonyát s hogy másfelől János és Ferdinánd szerető testvérekké váltak volna, azt józanon senkisé sem hiheté. De azért ujra ismétlődött az, mi két század óta oly sokszor tette komoly alkudozások alapját, anélkül, hogy valaha ténynyé lett volna: a pápai udvarnál egy a török ellen Európa összes erejével vezetendő háboruról beszéltek. De e beszéd sem komoly reményeket, sem komoly aggodalmakat nem költött, s Erdélyben az államférfiak már

ápril elején tudomással birtak, hogy Szolimán ez országot és Moldvát haddal akarja megtámadni.

Kétségkívül Szolimán készülődéseiről János királynak is tudomása volt. Azt is sejtheté, hogy a váradi béke még jobban ösztönzendí támadásra a portát. E tudat őt nyár derekán Erdélybe szolítá, hogy annál nagyobb erélylyel folytathassa az országban készületeit az ellenállásra. De aggodalmait eltitkolá s hogy környezetét is megnyugtassa „Segesvárott az urak előtt az asztalhoz támaszkodva mondotta: Istennek hála, az én ellenségeim annyira lecsepülve vannak, hogy senkitől immár semmit nem tartok, hanem a két nagy bakot bocsátom immár össze, a ki nyerheti, megválík*).“

Nem sokára másforma hírek is jöttek forgalomba: a szultán el akarja Moldvát és Erdélyt foglalni s szándzsákságokká változtatni. S készülődéseit János király ezekhez képest intézte. Mindenek fölött Ferdinándot tudósítá a fenyegető veszélyről s tőle kért segílyt. Azután a magyarországi várakat megrakta, s a nélkülözhető haderőt és a főurakat Erdélybe szolítá, az erdélyieket táborba rendelé, Majláthot s Balassa Imrét — kit ez évben nevezett ki annak vajdatársává — a havasi szorosok megerősítésére küldé, Szebent pedig és Brassót, minthogy a szászokban nem bizott, idegen őrséggel látta el, végül a harczképteleneket a várakba rendelé, a felesleges gabonát pedig megsemmisité. Péter is járatta hozzá követeit, kinek szorongattatása tetőpontra hágott s ki ellen, mert kegyetlenségeit tovább nem állhaták, a szultánt saját bojárjai hívták be. Ennek azon eszélyes tanácsot adta János: kerülje a szultánnal a nagyobb csatákat, csalogassa mennél vadabb helyekre s ekkor ő egész erejével nyomuljon Erdélybe. Közepette e készülődéseknek érkezett meg Lascy a Ferdinánd vezére Kolosvárra a hirrel, hogy ez 7000, vallont, 3000 spanyolt és ugyannyi magyart indított utra az ő segílyezésére.

*) Heltai a Hispaniai Vadasság előbeszédében.

A lelkesedés átalános volt az országban s mindenki bizalommal nézett a jövő elé. De a mi előre látható volt, bekövetkezett. Péter meg sem állott Szolimán előtt, ki egyenesen Szucsáva, a vajda székhelye felé vette útát. A zsarnok nejét és gyermekeit már korábban Csicsó-várába szállítá, s mert értesült, hogy bojárai ki akarják adni, és saját környezetében sem bízott, megindult egyedül, hogy hozzájuk meneküljön. A nyomorult ember eltévedt a havasok közt, s Majláth, ki az ojtózi szorost őrzé, kémei által értesülvén, hogy Erdélybe indult, székelyeit felkeresésére küldé. Egyikök rá is akadt, a mint félmeztelenül, fedetlen fővel, kiéhezve, elcsigázva ott bolyongott, a ki aztán, kérelmeitől megindítva, másokkal Csicsó-várába kísértette. A szultán utódává testvérét Istvánt tette.

János király ez idő alatt Kolosvárt tartózkodott, s mondhatni, átalános népfölkeléssel várta a szultánt. Kémei Moldvából sokáig azon hirt hozák, hogy a szultán őt is meg fogja támadni, s csakugyan jött is ennek táborából egy csauz, ki hadkészülődéseit számon kérte. Ekkorra azonban titkos értesülést is vett, hogy a szultán hajlandó lesz megkimélni Erdélyt, ha János men-tegetőzni fog. A Kolosvárt sept. 18-án tartott gyűlésen ehhez szabta intézkedéseit. A rendek magok is hajlandók voltak áldozatra, csak hogy a háborút elhárítsák. Maga a király százezer frtot ajánlott, két annyiért kért az országtól. S hogy ez összeg kikerüljön, azon mezővárosok, faluk és várbirtokokra, melyek még eddig nem voltak kapuszámba véve, megszámláltatván, portánként egy-egy forint adót vetettek. Továbbá a jobbágyok haza bocsáttattak, de úgy, hogy a véres kard körül hordozásakor készen legyenek. Ellenben a nemesség továbbra is táborban tartatott. Nem sokára ezt is feloszlathatá. Mentségeit, hogy ő készülődéseit Péter ellen tette s ennek várait már vivatja is, és ajándékait a szultán elfogadta. Ugy látszik, hogy ez elhatározására János készülődései, Erdély magatartása sokat tettek, s csak

egyét kívánt még: hogy Pétert, ha elfogatja adja János az ő kezeibe.

János király Csicsó elfoglalására Fráter Györgyöt küldötte. A remete alkudozásokba bocsátkozott vele: jobb, ha feladja magát szépszerént, mint ha megvárja a kényszerítést, János király ereje ellen úgy sem védheti meg. Péter feladta mind ezt, mind Küküllőt, de maga őrizet alá vettetett. Ekkor János király egy körutatót tett az országban, Szeben, Brassó erődjait megvizsgálta, a Verestornyot, melyet pár év előtt az árvíz lerombolt, helyreállíttatta s megerősíttette. Az év utolsó napjaiban visszafordult s 1539. febr. össze kelt Zsigmond lengyel király leányával, Izabellával.

A váradi béke előre láthatólag visszas helyzetbe sodorta János királyt. A porta Ferdinánd iránt nem volt békülékeny s Jánosra is neheztelt, miből épen nem csinált titkot. A békének kihirdetése a megengesztelődést lehetetlenné fogta volna tenni, s ki nem hirdetése Ferdinándot és Károly császárt boszantotta. De ez volt a kisebb rossz s János ezek sürgetéseit szép szerével igyekezett elhárítani. A két magyar királynak feszült viszonyát mind ez nem kis mértékben nevelte s János, hogy legalább a porta barátságát biztosítsa és támaszt nyerjen a keletkező, és mint sejté, Ferdinándtól szított erdélyi mozgalmak ellen, végre másfélévi sürgetés után kiadta 1540. tavaszán Péter vajdát.

Majláth, János király eme viszonyait saját nagyra-vágyó céljaira akarta felhasználni. Nem azon indigenák közé tartozott, kik többen valának János körül s igazán szolgálták új hazájokat. A mily nagyra-vágyó, épen oly aljas jellemű volt, s fényes tehetségeivel hazaáruló terveket kergetett. Roszabb volt ama rabló-lovagoknál, kik egyegy várból egész környék ostorai voltak. Ő egyenesen, minden fenntartás nélkül el akarta Erdélyt Magyarországától szakasztani, s török fensőség alatt, Moldva és Oláhországhoz hasonló adófizető vajdasággá tenni. Terveit már 1539. végén kezdé érlelni: gyakran meg-

fordult Szebenben, s a szászokat biztatásokkal tartotta. Ez évi dec. 21-én Almásvárában vajdatársával, Balassa Imrével s Kendi Ferencz tárnokmesterrel, egy hét pontú szövetséget kötött, melyben egymásnak közös védelmet fogadnak, s fejedelemválasztás esetére közös működésre kötelezik magukat*). Ez volt a kezdet, mely az összeesküvés valódi célzatait még elburkolá. Azután a magyar és székely főurakkal kezdtek szövetkezni, hűségökre kötelezék őket saját kézírásukkal vagy keresztvonásukkal, s a kényszerítéstől sem irtóztak. A szövetkezés 1540 kezdetével már nagyon el volt terjedve. Nemcsak Erdélyben voltak Majláthnak társai, hanem Magyarországon is, a legfőbb ranguak közt. S ha azon értesítéseknek hitelt adhatunk, melyeket pár hóval utóbb Scepper a János király udvarában gyűjtött, a vajda tagja volt azon ligának, mely Ferdinánd örökös tartományaiban szövetett, s mely még ennek környezetébe is behatott. De ez még távoli dolog volt, egészen titkos s csak a beavatottak által ismert. Egyelőre Majláth terve nem szoritkozott többre, mint hogy Erdélyt lázítsa fel, s magát e mozgalmat mind a portán mind Ferdinánd előtt olyannak tüntesse fel, mely épen az ő érdekében szövetett. S e célból követeket küldött Ferdinándhoz, hogy tőle segílyt kérjen, a portára, hogy annak felajánlja Erdélyt évi 12,000 arany adó fizetése mellett, s a havasalföldi vajdához, hogy támogatását kinyerje.

Az erdélyi dolgokról János király csakhamar értesült. Vegedy Imre tordai esperes, Bethlen Farkas, Andrássy Menyhért a Budán mulató királyt az összeesküvés különböző részleteivel ismertették meg, s meggyőzik, hogy a játékban Ferdinánd keze is működik. Ő már akkor gyengélkedett és neje viselős volt. De a küz-

*) Bethlen Farkas I. 290. l. már 1539. novemberben kiutteti a forradalmat s Keresztesre táborba szállítatja a vajdákat. De téved. Nem csak az egyezkedés, melyet Kovács István tett közzé Tarsalkodó 1836. II. 209., hanem Verancsics levelei s Mindszenti naplója is ellenkezőt bizonyítanak.

delem, mely előtte állt, a remény, mely örökössel kecsesgette, ifjú erőt adott neki. Szokott jó kedve nem hagyta el. „No csak igyunk — mondá ebédnél — Erdélyben úgy sem kapunk. Kipusztított Majláth uram. Az oláh, az mig szegény, kocsmából iszik, de ha nagy ur lesz, asztalán tartja drága pinczéjét.“ S midőn kérdezek, hogy melyik szablyáját viszi el az utra: „Bizony — mondá — kívánnók, hogy, mint keresztyén király, szablya nélkül mehetnénk Erdélybe, de vajda uramék szablyával várnak ránk; azért kössétek te kegyelmetek azon szablyámat fel, kivel paraszt Dózsa uram ellen hajdan hadakoztunk, mert nem érdemel ennél többet Majláth uram hitvány feje.“ Az államtanács végezése szerint Török Bálint magyarországi, Petrovics Péter alvidéki hadak szerzésére rögtön elhagyák s néhány nap múlva — még február vala — maga a király is megindult Szeged felé, de ottan megváltoztatta, hihetőleg kapott hírek folytán, utát és vissza Várad felé ment.

A vajdák ezalatt folytatták előkészülődéseiket. Semmi kétség, hogy Ferdinánddal állottak összeköttetésben, az egyik sógora Nádasdi, a másik testvére Menyhért által, ki nekik segílyt ígért, s hogy a szászok határozottan meg voltak nyerve. De az is bizonyos, hogy Majláth itt nem akart megállani, mert Ferdinándon kívül egy időben a törökkel is alkudozott, s mert a rajongó tervekkel foglalkozó ligát sem vetette meg. De bármennyi szövetkezési okmányt gyűjtött is egyesektől, vállalata egészben nem volt népszerű. Csak hamar alkalmá volt meggyőződni róla. Célzatairól már előre tarka hírek kerengettek: a szultánnak küldendő ajándékokat akarja elrabolni, a papokat fogja fosztogatni, Bálványost, a Fráter György várát készül romba dönteni, s midőn az általa Maros-Vásárhelyre hirdetett országgyűlés martius 8-án összeült, itt az ország színe előtt maga sem mert többel fellépni mint egy indítvány-nal, hogy kérjék a királytól az ország pénzügyi sérelmeinek orvoslását s egy követséget nevezzenek ki, mely

ennél a kerengő híreket koholtaknak nyilvánítsa. E követség el is ment a királyhoz, de ettől fogságba vettetett.

János királynak sergei már ekkor közeledtek s ő maga is utban volt, Majláth pedig azt sem tudá, hogy hajlandó-e a porta elfogadni ajánlatát, nyer-e Ferdinándtól annyi segélyt, mennyivel Jánosnak ellenállhasson? Mert valójában úgy állott a dolog, hogy a bécsi kormány e lázadásból akart hasznot huzni, míg a vajda épen a nyerendő segélylyel akarta azt végrehajtani, mire az ország — mint erről a vásárhelyi gyűlés meggyőzé — nem hajlandó. S mi még a mozgalomból fennállott, János sergeinek megérkeztével annak is vége volt. A lázadók kezén mindössze is néhány erős vár volt s ezek rögtön ostrom alá lőnek fogva. Almást Sombori Mihály kardcsapás nélkül feladta, Diódot Gerendi Péter népe két napi erős ostrom után, mely aztán kegyelmet nyert s csak a várnagy lőn száműzéssel büntetve.

Ezalatt János király megérkezett gyalmai táborába. Majláth és Balassa nejeikkel, gyermekeikkel Fogaras várába menekültek, a király pedig Tordára apr. 24-ére országgyűlést hirdetett, mely, minthogy nem csak a lázadók beperlésével, hanem törvénykezési intézkedésekkel is foglalkozott, egész május 7-ig tartott. Ott a király is megjelent s bemutatta a zendülésre vonatkozó adatokat. A gyűlés egyhangulag ítélte: a lázadók felségsértési bűnben marasztaltattak. S már máj. 25-én Fehérvárról írható a király Statileonak, francziaországi követének: „Mi Istennek kegyelméből eloltottuk a tüzet, melyet álbarátaink gyújtottak Erdélyben; ármányos vajdáinkat Fogaras várába rekesztettük, melyet hiveink már körülábrorítottak; s czimboráikat száműztük, váraikat, jószágait elkoboztuk.“

S valóban Fogaras ostroma egész hévvel folyt. Vezetésével Török Bálint volt megbizva, s ő és Báthory András ötezernyi magyar szász és székely hadakkal áll-

tak alatta. Mindez nagyon lehangolta a vezéreket. Még állott a tordai gyűlés, midőn Balassa „megbávnán boldond tetteit“ egyik híve Kereszturi által a királynál kegyelmet kért és nyert. És midőn maga is megjelent s János előtt letérdelt: „Keljen fel — mondá ez — kegyelmed előttünk, mert Istenek nem vagyunk, lám kardot nem öltünk magunkra. Isten tölt ez órában balzsamot szivünkre, kenje te kegyelmed keze azzal ezután sebeinket, hogy a múltból elfelejtkezvén, ez óráról megemlékezhessünk.“ Balassát Kendi követte, kik mindketten Erdély elhagyására lőnek büntetves ezt a szászok, kiket a király környezete be sem akart hozzá bocsátani, s csak későre és János világos parancsára nyertek bemenetelt.

Majláth ügyei igen roszul állottak. Testvérét és megbizottját Demetert az oláh vajda tartóztatta le, követeit a portán gúnynyal fogadták: „él-e még János király?“ kérdék. „No ha él, tőle kérjétek, a mire szükségtek van.“ Sokkal többet Ferdinándtól sem nyertek, kinek testvére Károly sem tanácsolta, hogy ily módon nyílt háboruba bonyolodjék s ki ez időben maga is Németalföldön levén, neje Anna királyné vetette értök Jánosnál magát közbe. De követe Erdődi Mihály, ki jan. 12-én érkezett Fehérvárra János királytól sokáig nem nyerhetett választ, mert ennek vezére Török Bálint épen ez időben alkudozást folytatott Majláthtal Fogaras feladása iránt. Kiegyezés nem jöhetett létre: a király Fogaras feladását s Erdély elhagyását kívánta Majláthól, kárpótlásul Galádvárat ígérte neki — Majláth e felett még Becsét s Becskereket kérte. Nem volt eléggé megtörve. Fogarast jól megerősítette, ez még sokáig daczolhatott az ostromlókkal. Időközben Balassa is visszament hozzá e várba.

János királyt egyik oldalán május végén szélhűdés érte. Már azelőtt is, az egész tordai gyűlés alatt, gyöngéledett, s most betegsége láthatólag súlyosodott. Fehérvártt a víz és levegő egyaránt roszat tett neki, s

Julius elején Szászsebesre vitette magát. Megérte vágyai teljesülését, mi egyedül vidíthatá fel végperceit: meghallá, hogy neje Jul. 7-én fiát szült. „E hirre — írja egyik bizalmas embere — urunk ő felsége lóra ülven, nem tekintvén, nyavalyás voltát, kiméne a táborba, a hol is a hir már elterjedt. Vala is a nap nagy öröm városban, táborban, mert szeretik vala a népek a jámbor királyt.“ Ez volt életerejének utolsó fellobbbanása s ezt maga is érezé. Azon néhány napot, melyet még élt, az államgondoknak szentelte. Tanácsosaival — idegent már nem ereszhettek hozzá — Verbőczivel, Törökkel, Petrovicscsal, Eszékivel, Fráter Györggyel, Verancsicssal hosszas értekezleteket tartott, melyeknek legfőbb célja volt, hogy a koronát fiának biztosítsa. De még mindig készült Budára „vagy Székes-Fehérvárra — mondá — halva, a hol koronánkat élve kaptuk.“ Nyolcz napi kínos szenvedés után, Jul. 21-én meghalt. „Égész Erdély földrengést érzett az nap — írja Verancsics — hogy tudja meg, hogy egy nevezetes királyt vesztett, kinek halálát még a természet is jelzeni akarta.“

S néhány hét múlva Székes-Fehérvárrt nyugodott elődjeivel, hosszú, hányatott élet és küzdelmes uralkodás után. A merre csak vitték koporsóját, a nép mindenütt gyászos arcczal sirva fogadta, „mintha egy második Mátyást vesztett volna.“ Mert ő a mint nyájas és leereszkedő épen úgy népszerű is volt. De ellenségei épen azon tulajdonait, melyek által biztosította vállalatai sikerét, fordították ellene. Népszerűségét kegyvadászat eredményének, óvatosságát tehetetlenségnek, békeszeretetét gyávaságnak bélyegzik. Mert aljas szenvedélyeket nem találtak benne, férfiatlansággal vádolják. Dózsa legyőzője a trónon bárgyuvá lesz, kiben semmi egyéb nem volt hiu nagyravágyásnál. A mit tett, azt sem ő, hanem kormányának tagjai tették. Egy szemtelen török — a hitvány Junisz bég volt — léhának, féleszünek szidalmazta*). Varancsics méltányló szavai

*) Nogarola jelentése Gévaynál VII-ik füzet 73-ik l.

ez ellenében mit sem nyomnak a mérlegben, s az elfogultak vagy ellenséges indulatúak által még tudomásul sem vétetnek. Valóban bámúlva kérdi az ember: hogyan tarthatta fenn magát ily uralkodó 14 éven át, szemben egy más uralkodóval, mindig egy nagy párttal rendelkezve, barátságos viszonyban az európai diplomatia tetemes részével, s végre kibékülve ellenfeleivel is, királyúl ismerve tőlök? Hogyan lehettek tehetséges hivatottak ily embernek? s ha uralkodása elvkérdés volt: miért nem szorították le tehetségesebbel? De népe, mely megszíratta s mely annyi rágalom daczára is becsben tartja emlékét, igazabban ítélte róla.

V.

Azon párt, mely János királyhoz életében hű vala, egy pár főur kivételével családja pártján maradt ennek halála után is, melyet, hogy a követendő lépések iránt tisztában legyenek, több napon át titokban tartottak. Végre létrejött a kiegyezés a tanácsurak közt. Verböczy Konstantinápolyba küldetett, megnyerni a szultánt János király fiának; Fogaras ostromának folytatásával — miután az alkudozás Majláthtal egyelőre megghiúsult — Török és Báthory bizattak meg; Rádul havasalföldi vajda, hogy a Majláth ügyétől elvonassék, Vincz és Borberekkel megkináltatott. A székelyek hűségében biztosak voltak a tanácsosok s a szászok követői itt Szászsebesen az összegyűlt főurak és rendek jelenlétében — de nem volt országgyűlés — letették a hűség esküjét. A király holttestét a kincsekkel együtt a megerősített Dévára vitették, hogy ott várják be a zavar csillapulását. Erdély élére pedig — Szászsebest jelelvén ki székhelyéül — Bornemisza Boldizsárt állították, Petrovics Péterrel, Drágfi Gáspárral és Kállai Jánossal együtt. De Majláthtal és Balassával semmire sem tudtak menni, s már aug. derekán felhagytak Fogaras ostromával.

Izabella kormánya aug. 19-ére Tordára országgyűlést hirdetett, mely Majláth magatartása miatt nem tartathatott meg, s miután ez minden kiegyezési kísérletet elutasított, Petrovics, Török és Fráter, a királynétől hivatva, Budára mentek, hogy elébb a magyarországi ügyeket hozzák rendbe. Ezalatt az erdélyi rendek aug. 29-ére Segesvárra gyűltek, hol Majláthot és Balassát — nagy részben az ő párthiveik levén jelen — teljes vajdai hatalommal az ország kapitányává választották s elvégezték egyszersmind, hogy mindenkinek ajánlják a királyné iránti hűséget, hogy azt fogják királyoknak elismerni, kit Magyarország választ, hogy az új kapitányok javaik visszavételét addig ne kísértsék meg, míg a királynéhoz küldendő követők vissza nem tér, fegyvert pedig ezek csak külső ellenség ellen fogjanak. Másfelől utasíták Bornemiszt is, hogy senkit se támadjon meg. Ezen kívül adót vetettek ki s a sóbányák kezelését a kapitányokra bízták. Már e gyűlés határozottan Majláthnak volt kedvező s annak végeztével ez pártját még szilárdabbá igyekezett tenni. Három székelv széklet s több főurat a maga részére nyert, s Konstantinápolyba is követet küldött, ki ott a János fiának törvényességét kétségbe vonja. Mert ő volt a fő, s társa — mint Verancsics mondja — mit sem nyomó közpserűség.

Ez naptól fogva a hatalmaskodásoknak nem volt vége hossza. A meghalt király ismertebb hivei mindenemű bántalmazásoknak voltak kitéve, s az ország békéjét az apró kényurak háborúi felzavarák. Berethalomban sept. 21-én új gyűlés tartatott, melyen Szinán a török szultán követe is megjelent*). A mint a montpellier püspök urát a francia királyt értesíté, a csasz feladata volt tudatni az erdélyiekkel, hogy ők mindnyájan

*) Két nappal elébb Balassát bizta meg Ferdinánd, hogy Majláth cselezatait, egyesülni a törökkel, hiusítsa meg, mi mutatja, hogy Ferdinándnak is tudomása volt e dologról.

a nagyur rabszolgái s parancsától várjanak; a mint Majláth nekik a dolgot tolmácsolá, Szolimán ez ember által tudatja vele, hogy Erdélyt neki ajándékozza, hogy ő, Majláth, meg fogja az ország jogait tartani, de az ország viszont neki engedelmeskedni tartozik. A dolog aggodalomba ejté a rendeket, de a követ rögtöni választ kívánt, s most három agyafurt, hevesvérű lázadó — az egyik a száműzésből visszatért Kendi volt — azt indítványozá, hogy Majláthot rögtön válaszszaak fejdelemmé. De ez indítvány roppant horderejét mindenki rögtön átérté — ez annyi lett volna, mint bizonyítványt adni Majláth „hazugságai“ mellett és Magyarországtól rögtön elválni. Csak egy töredék támogatta azt s végre is a csausz öt havi gondolkodási időt adott nekik. Azután ajándékokat határoztak a portára küldeni s Székely-Vásárhelyre oct. 18-ára uj gyűlést tűztek ki. A csauszsal Majláth Vessződi Lázárt küldé a portára.

Izabella királyné és fia ügye Magyarországon ezalatt határozottan jóra fordult. A rákosi gyűlésen a rendek János Zsigmondot királylyá választották, nagykoruságáig az ország kormányát a királynéra s főbb tanácsosaira — Török Bálint, Petrovics és Fráter György — bízták. Majláth rágalmai következtében Budára is ment egy csausz, hogy a János király fiáról bizonyos hirt hozzon. Az anya legjobban eltalálta, mit kell tennie: mély gyászban fogadta a követet, és fiát előtte megszoptatta. A meghatott csausz Izabella lábaihoz borult s megesküdött ura nevében, hogy nem más, mint fia lesz az ország királyává. A csausz jelentésével megnyugtattott s Budának Ferdinánd által elrendelt ostromával felbőszített szultán pedig kiadta János Zsigmondnak az athnamet. „És mi az követek kenyergésére — mond az okmány *) — engedték az királságot István

*) E fontos okmány megjelent a Nyelvemlékekben, ujabban kiadta Szalay Adalék 195. l. Annak kelete 947. aug. 16. kétség kívül hibás. A török hónevek régi lefordításai nagy ritkán egyez-

királak — így nevezi a porta János fiát — mert az hatalmas Isten adta mi kezünkbe Magyarországot“ (1540. oct. 19-én). Nem így várta a királyné. „Rólunk — írá bosszusan — a frigylevél egy szóval sem emlékezett meg.“

S most már Erdélyben is jobbra kezdett fordulni a királyné ügye. Majláth Nagy-Sinken hűséget esküdött Ferdinándnak a szászokkal együtt. A dolgot titokban kellett volna tartani, mert az unio értelmében ily fontos lépést a három nemzet csak együtt tehetett volna, de Balassa nyilvánosságosan beszélte azt Szebenben, s a szászok a nagy-sinkai eseményt elháríták magukról. Balassa már ekkor egy, Bornemiszával tartott értekezlet után átállott Izabellához s a két főúr Offenburgán egymásnak kölcsönös segílyt ígért, mely alkalmal Balassának jószágai visszaadását is megígérte Bornemisz. Balassának sok főúrral összeköttetése, a székelyek közt nem kis népszerűsége volt, s elpártolása Majláthot nem kevéssé gyöngíté. Az új kapitányt még jobban bánthatá Gerendi Péter tudósítása a Havasalföldi vajda követének Pajtárnak megérkezéséről, ki által amaz tudatta vele, hogy neki parancsa van a töröktől Erdély feldulására az esetre, ha Majláth Ferdinándhoz állana.

Izabella a berethalmi események hírére megegy-szer megpróbálta a lázadásnak békés uton lecsendesítését. Erdélybe küldte Bebek Imrét, mint biztosát, hogy ez ellensúlyozza a kapitány működését. „Tán hallotta is nagyságod — írá ez Majláthnak Kolosvár novemb. 26-áról — hogy a győzhetetlen német erő egy nap alatt Budától Váczig szaladt. Ne higgyen már nagyságod annyi hitegetésnek, térjen meg, uram bizonynyal kegyesen fogadja.“ És még korábban, oct. 9-én, maga a ki-

nek a török számítás. Itt kétségkívül dsummada ahir akarja augustust tenni, mi ez évben october 3-án kezdődött s így $16 + 3 = 19$, a levél kelte. Verbóczy oct. 17-én írja Pray Epist. II. 88. — hogy két nap múlva el fog indulni az athnamével. Ez adata fe-
 nebbi számítás helyességét kétségtelenné teszi.

rállyné is irt a szászoknak. „Vannak köztetek, kik azt mondják, hogy a török császár parancsolta, hogy a kapitánynak engedelmeskedjete. A mi portai követjeink egészen más dolgokat irnak. Intünk, hogy országunk többi részétől ne akarjatok elszakadni, mert ebből fog veszedelmetek származni.“ És egy harmadik szózatot Verancsics oct. 16-áról intézett az erdélyiekhez. Erős színekkel festi a helyzetet, a méltatlankodás hangján tárja fel az árulás förtelmeit, Majláth szószegéseit és hitványságát. „Bámulnom kell, hogy ti okos és ős családból származott férfiak, olyan vezér után mentek, ki a maga emberségéből kétszáz lovast sem tud ellátni, hanem csak adóból és rablásból, s nem veszitek észre, hogy saját bűneit nevetekkel takarja, gyalázata a tietek s a bűnhődés is egészen rátok fog nehezedni.“ E szózat a vásárhelyi gyűlésre volt szánva. De a gyűlés elmaradt. A kapitány nem találta a hangulatot kedvezőnek s eddigi nyereségeit nem akarta kockáztatni. Ellenben Izabella hivei Tordán dec. 12-én összegyűltek. A királynét Patóczy és Bolyai képviselték, s a rendek gondoskodásaiért köszöneteket fejezték ki.

De azon — még ugylátszik mindig tekintélyes — töredékre nézve, mely Majláth körül volt, mind ez keveset használt. Midőn Ferdinánd Buda ostromára határozta magát, egyuttal Erdélyt is biztosítani akarta. Nádasdi Tamást, Balassa Zsigmondot, Horváth Gáspárt Erdélybe küldé, hogy ezek ott nevében és utasításai szerént intézkedjenek. Ő Majláthban teljesen sohasem bizott. De felhasználható eszköznek tartotta. Midőn azonban ennek a törökhöz intézett követségeiről értesült, oct. utolsó napján, levelet intézett a szászokhoz. „Intézkedett — ír — hogy Majláth czélzatai ne sikerüljenek. Hiszi, hogy biztosai le fogják őt verni szándékairól s rávenni, hogy velök és a többi rendekkel közösen működjék. Ő mindenesetre fog rólok gondoskodni, addig is, miután a török öthavi gondolkodási időt adott, mitől se tartsanak.“ S valóban röviddel e levél megér-

kezése után, Majláth s a vele levő magyar és székely rendek, Gerendi Mártont követül Ferdinándhoz küldék, hogy hódolatukat bemutassa, a három nemzet jogai megerősítését kieszközölje, s tőle segédseregeket eszközöljön. Ferdinánd 1541. jan. 25-én kelt válaszában mindent megígért, hogy rövid idő alatt segélyt küld s őket csak bennszülöttek által fogja kormányozni.

Az apró harczok, várvivások ezalatt folyton folytak. Nem csak az erdélyi pártosok, hanem Ferdinánd biztosai is részt vettek abban. Mig Nádasdi Vizaknát szorongatta, Majlát Görgényt ostromolta, s a biztosok és főként Balassa Imre a kapitány s az ország nagy része, ujra visszatért Ferdinánd hűségére. De nem e küzdelmek döntötték el Erdély sorsát, melyek ugy is, mióta a diván János fiát Magyarország királyának nevezte, nem voltak egyebek czéltalan erőfeszítésnél. Az Buda alatt dőlt el, s a kérdés már csak az volt, hogy önkénytes hódolattal vagy fegyveres erővel ismertessék el János Zsigmond Erdély urának.

Kétségbe vonhatlan, hogy Izabella kormánya az elsőt akarta. Az erdélyi dolgok ezen újabb fordulatáról, a kapitány pártjának növekedéséről tanácsosainak biztos tudomása volt. 1541. April 6-áról Petrovics Péter intette a szászokat, hogy a szultán János fiának mellőzését nem fogja eltűrni. Egy nappal később György barát is irt nekik terjedelmes és okadatolt levelet. Figyelmeztette azokat Erdélyben adott tanácsaira, Szolimán esküjére, hogy vagy feje vész el, vagy megtartja János fiát a trónon, a török beütések veszélyeire, melyektől ugyan Ferdinánd nem fogja megvédni őket. Nem sokkal, utóbb — áldozó csütörtökön — egy, Szolimán által, bizonyynyal a tanácsosok kérelmére Erdélybe küldött követ jelent meg az országgyűlésen. Körülbelül az öthavi határidő már lejárt — de a kérdés nem a körül forgott többé. A csausz, szultánjának egy fermánját mutatta fel, melyben a nagyur rendeli: hogy Majláth, Balassa, vagy bárki legyen, a ki a János fiának

nem akar engedelmeskedni, üzzék ki azt, különben a viddini szandzsák és oláh vajda el fogják Erdélyt borítani*). Majláthnak a török főurak közt is valának barátai „mert őtüle is eljár az adomány“ s ezek által hitte a portát másképen hangolhatni. Azonkívül annyira megnyerte az ország népeit „hogy a királyné asszony kapitánoki semmit nem tehetnek vala nekie,“ s mert sem reményeiről, sem nagyravágyó terveiről lemondani nem akart, hadkészülődéseit megfeszített erővel folytatta. A maj. 15-iki országgyűlés zsoldosokat adott mellé „a királyné asszony része ellen.“

Ez év tavaszán Buda ostromára Ferdinánd serget küldött, mely alkalommal Harinai Farkas által tudatta vele, hogy sergei Buda megvétele után Erdélybe mennek, s egyszersmind őt, Szalayt és Nádasdyt Fogaras földével megajándékozta. Nem sokkal utóbb annak hírére Szolimán is megindult fölmentésére. Ugyanakkor az erdélyi mozgalmak teljes leverése is célba lőn véve. Ide célzott a szultán, midőn ez év kezdetén Pétert visszahelyhezé a moldvai hospodárságba, s meghagyta neki a Majláth ellen folyamba vett működés támogatását. De alig ült be ez vajdai székébe, Ferdinánd pártja újra próbát tett őt a maga részére nyerni. Nádasdy maj. 17-éről terjedelmes levelet küldött hozzá, melynek fő-célja volt rábirni őt, hogy a kiütendő háboruban a keresztyénekkal együtt harczoljon, s követeit addig is bocsássa Ferdinándhoz. Majláth sógorának e bizalmas levele épen jókor jött — Péter magával Majláthtal akart kibékülni, s erre nézve levelezésbe is bocsátkozott vele.

Valójában az egész szín volt, arra számítva, hogy a kapitány törbe essék. Egy török, Bali bég, kit ez a por-

*) Közli e levelet Reussner Epist. Turcic. L. IX. 13-ik l. Kelte (1541) szilhidzse. 947. szilhidzse 1541. marc. 29-én kezdődik. Említi e dolgot a Kulcsár-féle krónika, melyben az 1540 év 1541 helyett világos sajtóhiba. Megérdemelne egy új kritikai kiadást e sok becseset tartalmazó munka.

tán ezelőtt is szószólóul használt, tudatta vele, hogy ügyei itt jól állanak, hogy az Erdélyre küldendő hadak Bornemisza ellen mennek, ő pedig mitől se tartson. Majláth teljesen nem hitte el még ekkor a dolgot s ahoz mérte intézkedéseit. De céljaira igen alkalmasnak találta s nem is késett kikürtölésével. „Az ellenség azt állítja ugyan — írta jun. 18-áról a szászoknak — hogy ő királyné ő felsége szolgái ellen jön, Péter pedig Beszterczét s a királyné várait fogja ostromolni, de beütése, tegye azt bármiért, mindenkép veszélyes. Megértvén ezt királyné ő felsége szolgái, elhatározzák hogy egész tehetséggel minket fognak támogatni.“ Épen ezért országgyűlés nélkül haladéktalan fölkelést rendelt el, körülhordoztatta a vérbe mártott kardot, s egyersmind intézkedett a szorosok elzárására.

De nem úgy volt, mint három év előtt, midőn János király hasonló intézkedéseket vett foganatba. Majláth lépteiben hiányzott az a biztosság, melyet a jó ügy tudata szokott adni s a fegyverkezés most csüggetegül vontatottan haladt. Maga Majláth is inkább remélt és bizott, mint küzdeni akart. Julius közepén, midőn a török deréksergek már Buda alatt voltak, Péter és a havasalföldi vajda oláh, és Bali bég török hadakkal Fogaras alá mentek. Bornemisza királynéja parancsából hozzájuk csatlakozott. Majláthot tüstént meghívák értekezletre. Az első találkozás a vár előtti téren volt, hol, Bornemisza, ki előtt a titkos célzatok nem lőnek elárulva, de a ki mégis gyanakodni kezdett, egy alkalmas perczen inté Majláthot: „Uram mindiltig eszes ember voltál, most élj vele.“ A bég és vajdák biztatásai után Majláth félreérté e szavakat, ijesztésnek gondolá, „hogy ő elállana dolga mellől.“

Miután hitlevelet s tuszokat (hat főuri ruhába bútatott köz török és oláh katonát) nyert, Majláth diszruhában, 40 lovag kíséretében a török táborba ment, daczára neje és hívei kérelmének, kik épen úgy, mint Bornemisza, cseltől tartottak. Az első nap látogatások s

lakomák közt telt el. Hasonlag a következő nap is, jul. 19-ike. Estére Majláth a Péter sátrába volt hivatalos, de a vajda szidalmakkal fogadta. „Eb! mondá neki végre, a császár foglya vagy!” s rátevé balkezét. E szóra berohantak emberei s mindenétől megfosztván, saját övével megkötözték és a Bali bég sátrába küldék, ki aztán Belgrádba vitette. Embereit hasonlóan megfoszták mindenöktől, de legalább szabadon eresztették. Majláth a hét toronyba került fogságba, honnan többé sem Ferdinánd, sem barátai nem tudták kiszabadítani. Neje és gyermekei később Magyarországra mentek ki, de Fogaras kezökön maradt, Balassa pedig száműzetett. Fogaras alól a török és oláh sergek elszéledtek. „Jaj mint kinzának — mondja a székely krónikás — a törökkel rablának, és égettek az országot!” Jul. 22-én Tordán országgyűlés volt, melyen Erdély János Zsigmondnak és Izabellának hűséget esküdött; Bornemisza Boldizsár pedig az ország kapitányává tétetett.

Negyven nappal utóbb, épen ily utálatos árulással, Buda a török kezébe esett. Izabella királyné Lippára vonult. Országának egy része az utóbb bekövetkezett foglalásokkal, hódoltsággá alakíttatott. Ez napon Erdélyre nézve a dolgok új rendje veszi kezdetét. Ez ország önálló élete ez időtől számítható.

VI.

Buda bukásának híre rémülettel tölté el az embereket. Sokan a János-pártiak közül átállottak Ferdinándhoz, mások Fráter György ellen és ennek megbuktatására szövetséget kötöttek. A barát Erdélyben sem volt népszerű, s itt mióta a fővárosra kiszegték a félholdat, aggódni kezdettek, hogy rájuk is sor fog kerülni. Bornemisza könnyű volt meggyőzni a magyarokat és székelyeket, hogy e perczben tanácsos lesz együtt fogni a szászokkal, s várni, hogy mire fejlődik Ferdinánd ügye

Magyarországon. S valóban az első perczen, a török távoltartásának színe alatt, oly ellenséges állást foglalt el Erdély, hogy a királyné szükségesnek látta Fráter Györgyöt előre beküldeni az országba. A mozgalomban legtöbb része Bornemisznak volt, ki egyetértésben vala a barát magyarországi ellenségeivel, s kik most a megmaradt magyar tartományokat Ferdinánd alatt akarták egyesíteni. Lényegében Fráter sem akart egyebet, legalább e perczen úgy mutatta. S így a kiegyezés is könnyen létre jött. Izabella csecsemő fiával még ez év novemberében megjelent Erdélyben. Déván ez ország részéről fényes küldöttség hódolati nyilatkozattal s ajándékokkal fogadta, és onnat Fehérvárra kísérte. Ekkép megnyugtatta, nem sokára visszatért Lippára.

Válságos perczek voltak ezek, egyetlenek sok időn át, melyekben megvala a lehetőség, hogy az ország egyesítették. Kik a dolgok élén állottak, ez eszmével komolyan foglalkodtak s annyival komolyabban, mennyivel inkább gyűlölték a török hitetlenségét s féltek hódítási vágyától. Ugylátszott, hogy maga a barát is ezt akarja. De valamint tévedés azt hinni, hogy ő ezen egy Frangepán Ferencz zelusával munkált, épen úgy igaztalanság az eredménytelenségért az ő ugynevezett kétszinű politikáját tenni felelőssé. Eme kétszinűség nem volt egyéb politikai bölcseségnél s az eredmény igazolta azt. Midőn Gyaluban 1541. dec. 29-én ő Statileo s Petrovics mint Izabella biztosai, és Serédy a Ferdinánd meghatalmazottja alkudozási alapnak elfogadták a nagyváradi békét, a barát kétségtelenül már akkor is látta a végrehajtás nehézségeit. Ha Ferdinánd sergei visszafoglalják Budát, a szándéklott egyesülést nem fogja feltartóztatni az, hogy a Zápolya-jószágok idegen kézen vannak. Ha nem — akkor ezt maga a török sem fogja megengedni. A barát mindkét lehetőséget számításba vette, s azon óvatossággal, melyet boldogult urától tanult s melynek az oly sokszor köszönheté az ered-

ményt, intézte lépteit. Fels és Rogendorfkudarczai már megmutatták, mennyit építhetni a német sergek működésére, s ő ezek megveretését is mindig számításba vette.

Ez időben már a barát mindenható volt a királyné mellett, ki gyűlölte őt, de nélkülözni nem tudta. Jobb indulattal hivataltársai s a főurak sem viseltettek iránta, azonban a küzdést a fensőbb tehetségekkel bíró férfiúval hijában próbálták meg. Az 1542. jan. 10-ére Tordára hirdetett s innen jan. 25-ére Vásárhelyre áttett országgyűlés a szultántól kapott parancs következtében Bornemisza minden ellenzése daczára, Erdély kormányzójává, s a királyné és fia helytartójává választá, de ő Statileo püspök tanácsára a kormányzó czim helyett a közbiróét fogadta el*). Ez nap óta e férfiú, kit pedig az erdélyiek egész hévvel gyűöltek, ez országban is a dolgok élére állt, versenytársa Bornemisza pedig kiűzetett, ki aztán a Ferdinánd szolgálatába szegődött s a hatalmas Perényinek mindenkit megdöbbsentő elfogatása után, új ura s a boszus rendek közt közbenjáró volt.

Erdély, néhány év óta — Majláth kezdte divatba hozni — két ízben maga választott magának kapitányt. Már magában e tény is árul el függetlenségi vágyat; mert mindkét esetben a fennálló uralommal tette magát ellentétbe, Buda elveszése óta pedig ez óhajtás még hatalmasabban, bár más uton, nyilatkozott. Mig Magyarország két részre volt oszolva, de János király nagyobb felét birta, s Buda is kezén volt, indokolatlan lett volna azt hinni, hogy a sulypont könnyű szerrel Gyula-Fehérvárra tétethetik. Most minden megváltozott. A tiszai megyék többé nem képezték a birodalom nagyobb és hatalmasabb felét s hadászati szempontból sem annyi

*) Verancsics vallomása a Martinuzzi megöletése végett támasztott perben. Hogy e vallomás nem 1544-re vonatkozik, világossá teszi a Statileo tanácsa, ki éppen ez évben halt meg.

várat és védelmi pontot, sem annyi fegyveres erőt, mint Erdély nem nyujthattak. A jan. 25-iki választás által sorsukat a rendek a királynéjéhez fűzték, a márcz. 27-én Tordán tartott zajos gyűlésen pedig önállóan szervezék az országot. Mindenek előtt a három nemzet unióját erősítették meg: az ország ügyeit közakarattal fogják védeni s a külső és belső ellenségek ellen kölcsönösen védelmezik egymást. A kormányzó-gyám mellé huszonegy tanácsost rendeltek (hetet minden nemzet- és egyet minden megye- vagy székből); kik aztán — bár számuk nem sokára változott — a királyi, majd utóbb fejedelmi tanácsot alkották, s e naptól fogva részt vettek a közigazgatásban. Senki a főurak közül követet külföldre a helytartó tudta nélkül nem küldhet. Végül szabályozák a honvédelmet, melynek élére a helytartót állíták, a törvénykezést, felállítván a megyei törvényszékeket (derékszékek).

A királyné ez időben még mindig Lippán tartózkodott. De a tordai gyűlés után maga is bejött Erdélybe s székhelyévé Fehérvárt választá. Statileo nem rég — apr. 8-án — halt meg, s a püspöki lak lőn fejedelmi palotává változtatva. A rendek intézkedéseiről, főként mert a gyűlés tudtára sem lőn adva, nem kevéssé neheztelt s az év végén tartott gyűlésen szemrehányásokat is tett azoknak, kik aztán eléggé ildomosnak voltak a dolog sürgősségével menteni magokat, gondoskodván egyuttal a királyné és az ország szükségeinek fedezéséről.

Ezalatt a Ferdinánddal kezdett alkudozások folyton folytak. A gyalui praeliminarék alapján a királyné s helytartója, a brandenburgi örgróf hadjárata előtt, úgy látszik, komolyan akarták az ország átadását eszközölni. Maga a barát két nappal e pontok meghatározása után Serédytől oly kötelezvényt vett, mely a folytatott alkudozásnak a török előtt képes volna más szint adni, de ugyanekkor e kötvényt semmisnek nyilvánítja, maga részére pedig külön szerződést készített, melyben

a többek közt azt kívánta, hogy jövőre is Erdély élén hagyassék. Serédy Ferdinándhoz sietett s ez az Izabellával kötött szerződést haladéktalanul megerősíté (apr. 23.) és a barátét is némi módosítással elfogadta ugyan, de az aláírást még elhalasztá. Most az aláírás sora a királynén volt, ki azt jul. 26-án a gyalai várban végre is hajtá, sőt szeptemberben hódolati követséget is küldött Ferdinándhoz. Csak az átadás hiányzott — de az a birodalmi sergek kudarcza után lehetlenné vált. Brandenburgi Joakim megszabadása az ország egyesülésének reményét metszette el.

A barát óvatossága daczára a portán megsejtették ez alkudozásokat, s bár ez év elején ottan nagyobb hadjáratot nem terveztek, e hírekre némi sergeket utnak indítottak, és Péter vajdának parancsot adtak, hogy rögtön nyomuljon Erdélybe. A vajdának e beütés annyival inkább érdekében állott, mert elvesztett uradalmait még sem kapta vissza, s tüstént hozzá fogott a készülődéshez. Az erről értesült nemesség rögtön irt a barátnak, ki ekkor Nagy-Váradon időzött, s midőn ez bejövetelét halasztgatá, oct. elején újra felszólítá. „Nem nyugszik a vajda addig — írák — mig, mint maga mondá Székes-Fehérvárra nem érkezik, s a boldogult király tetemeit fel nem akasztatja.“ S oct. 24-én csakugyan beütött s Besztercze vidékét feldulta. Rablás és égetés után a barát által felültetett erdélyi nép visszatérésre kényszeríté.

A két ország átadását Ferdinánd még mindig sürgette. Ferdinánd az erdélyieknek segédsergeket ígért s a barátot kegyeiről biztosítá. A végrehajtással az, ki az alkudozásokat vezette, Serédy volt megbízva, s azután Erdély igazgatását a barátnak és Báthori Endrének közösen kellett volna átadnia, a minthogy rendszerént ez országnak ezelőtt is két vajdája volt. De a romániai beglerbég már Pétervárad alatt táborzott, s ennek sergét az országra hozni György barát nem tartá tanácsosnak. És ez helyes ok volt az átadás megtagadására

is. Maradjon Báthori távol az országtól s engedje Ferdinánd, hogy nevében ő és egyedül igazgasson — kérte ez. S valóban Serédy anélkül, hogy valamit végezhetett volna, visszament, a beglerbéget pedig gazdag ajándékokkal megnyerte a kincstartó barát. De végre magát a szultánt is meg kelle engesztelni, ki az elmaradt adó beküldését még mindig sürgeté. A dec. 12-iki tordai gyűlés megkérte a királynét és tanácsosait, hogy azt hajtsák fel és szolgáltatassák be haladéktalanul.

E határozat nyilván mutatta Erdély hangulatát: el nem szakadni a töröktől s megtartani eddigi vívmányait, ez volt kitűzött célja. A barát talán maga is szitotta e hangulatot, legalább mit sem tőn ellene, a Serédy által Ferdinándnak megnyert szászok pedig magokban mihez sem mertek fogni. Sőt midőn Báthory Ferdinánd parancsára tudatta Fráterrel, hogy hadakkal megy Erdélyre a várak átvétele végett, simán ugyan, de eléggé világosan értésére adta, hogy ne fáradjon, mert az erdélyiek nem fogják beereszteni, nem lévén hajlandók országukat egy török dúlás veszélyeinek kitenni. S minden, mit elérhetett, annyi volt, hogy a püspök beleegyezett, hogy 1543. februárban a tiszántuli s erdélyi megyéket adó megszavazása végett gyűlésre hívhassa össze. S itt Báthori Fráter ellenére kivitte, hogy az adó Ferdinándnak ajánltatott fel.

Ugyanez időben febr. 26-án Tordán egészen másnemű gyűlést hoztak létre az erdélyiek magokban. „Minthogy ő felsége és fia készek az országért életüket kockáztatni, birják, kormányozzák Erdélyt minden megyéivel s helységeivel. Ő felségétől és fiától függjön minden tisztviselő s maga a kormányzó is, kik a három nemzetből választott tanácsosok meghallgatásával igazgassanak.“ És alább: „a három nemzetből választott követek vigyék még meg az adót a török császárnak, köszönjék meg, hogy Jánost meghagyta birodalmában, s kérjék meg, hogy hitlevélben erősítse meg azon szabadságokat, hogy ennek halála

esetére a magyar nemzetből azt, kit tetszik, fejedelmökké választhassák.“

Bizonyynyal befolyt e hangulatra azon szállangó de igen valószínű hír, hogy Szolimán ez évben személyesen fog Ferdinánd ellen menni. A háboru a német császár s francia király közt már 1542-ben is folyt s hasonló esetben ezelőtt is mindig bekövetkezett a szultán támadása. S valóban még e tél folytán megjött a fermán, mely az elinduló török tábor számára szarvasmarhat, juhot s lisztkészletet követelt. Az utolsó tordai határozatok alapján a barát alkudozást kezdett a portával, hogy Erdélynek évi adója egy bizonyos összegben állapíttassék meg. A kiegyezés végre létre jött 10,000 aranyban (János király halálakor az egész ország öt annyt fizetett) s mire a szultán maj. végén Eszék alá érkezett, Erdély követei Szalánczi János és Fekete János táborába érkeztek ez adóval s ajándékokkal kedvence neje és négy főbasája számára. A követek utasításuk szerint panaszkodtak az összeg nagyságán, melyet megrongált állapotok miatt alig lehetett kiteremteni, de a basák elhallgatták. „Némelyik város husz annyt fizet, mint a gazdag Erdély — mondák — s ezt nem tudnátok kiteremteni?“ S valóban ez összeg nem volt tetemes, és megállapításában tekintettel volt a szultán, hogy az ország ne terheltessék, János Zsigmond pedig királyilag élhessen és neveltethessék. Ez összeg — ez volt Erdélynek önállóan fizetett első adója — volt a jövő fizetéseknek is zsinórmértéke.

Ferdinándra nézve e hadjárat is, mint a megelőző évi, szegyeteljes, de annál károsabb volt. Egymásután elestek Valpó, Siklós, Pécs, Székes-Fehérvár, Esztergom, s az oszladozó tábort az ott személyesen megjelent király sem tudta visszatartani. Szolimán az ezalatt visszatért, Rusztem basát serge egy részével a Rákoson hagyván. S minthogy ez nem támadott, az év többi része békében telt el. Ferdinánd Erdély átadása végett újra felfogta az alkudozásokat. Boszankodott ugyan a barátira,

hogy ez — bár másként nem tehetett — a szultánnal összeköttetésben volt, táborát élelmi szerekkel bőven ellátta, de nem merete nyíltan megbántani a hatalmas férfiut, ki mindig kitudta hasonló lépéseit menteni. „Mig felséged dolgai jobbra nem fordulnak, — írta sept. 6-án — ilyen módon igyekezem az ellenséget távol tartani, hogy valahára megmentethessék ez ország. De felséged bennem ne kételkedjék, ellenségeimre ne hallgasson, s ne tegyen engem felelőssé azért, mi Erdélyben történik. E nép hitetlen és változások után sovárgó, már régóta azon van, hogy elszakadva Magyarországtól, a két Oláhország módjára önálló országgá alakuljon.“

Az ilyen mentségeket nem egészen hitte el Ferdinánd, bármily valószínűek is voltak, mert saját tapasztalásai óvatosságra inték s mert tanácsosai mindig a gyűlölt barát hitetlenségét emlegették. S épen ezért a dolgok megvizsgálása végett Bornemisza Pált 1544. elején Izabella királyné birtokaiba küldé. De a barát, főként az utolsó hónapokban, hajlandónak mutatta magát a török ellen, rögtön saját hadaival is, Ferdinánd sergeihez csatlakozni s ez szükségessé tette, hogy épen Bornemisza által jutalmat is küldjön neki a király. Vizsgálni tehát és lekötelezni, ez volt kettős feladata a követnek. Egy Serédynél s Báthorynál tett látogatás után Nagy-Váradra ment, hol a rendek össze voltak gyűlve. Az adó megajánlása, a fölkelési határozatok annyira kielégíték, hogy a barátnak átadá Ferdinánd azon okmányát, melynél fogva ez őt kincstartóvá nevezte ki. Egy jan. 12-én tartott bizalmas értekezletben ez sokat beszélt vele Erdély ügyeiről, ennek céljairól hogy független országgá legyen, török hajlamairól, s a dolognak vége mégis az volt, hogy mindaddig nem tanácsos ez országot nyíltan átvenni Ferdinándnak, míg azt megvédeni is nem tudja. Egészen másnemű értesítéseket hallott Bornemisza Gyalun, hol a királyné jun. 21-én fogadta. Ő minden perczben kész mindent átadni s most sem egyéb, mint a király helytartója — valóban

pedig a barátnak foglya, ki a törökkel czimborál s őt szükölni hagyja. Csak küldjön a király valakit, ki őt kiszabadítsa! Még néhány főurnál tett Bornemisza látogatást s végre is azon meggyőződést vitte haza, hogy rendkívüli embernek kell annak lenni, ki ennyi ellenség közt s úgy képes magát fenntartani, mint a barát.

A mit a barát Erdélyről mondott, abban nem volt tulzás. Ez ország valóban önállóságra törekedett. Az 1542-iki márcziusi határozatok már ki is mondták ezt; de minthogy ama gyűlés nem a királyné parancsából ült össze, hiányzott a törvényes alap s az azon végrehajtott kormányzói választás sem tekintetett érvényesnek. De a mit ott kétségbevonhatólag vagy hiányosan alkottak, kipótlák azt utóbb a rendek. Az 1544. april 24-én tartott országgyűlés jószágadományozással a királynét s a helytartót ruházta fel. Az ország terheit mindhárom nemzet közösen viselje: az-az mindenik közösen fizessen adót. A székelyek még mindig adómenteseknek tekintették magokat, habár János király majd minden évben hajtattott nálok végre ökörsütést s ez óta is 1543-ban fizettek subsidiumot. E végzés a törvényes alapot akarta biztosítani, de a nemzet ellenállással fogadta e határozatot, s a barát Brassón át közójök menván, megbüntette a makacsokat s végrehajtá az ökörsütést. Innen Szebenen át tért haza s itt egy szász nemzeti gyűlést tartott. Régi kiváltsága szerint a szász városokban magyar nemzet nem birhatott házat, s a barát hihetőleg politikai okokból, — szeretete volna az universitast rávenni, hogy ez előjogáról mondjon le. De minden igyekezete füstbe ment.

A tordai gyűlésen Fráter nem volt jelen*) s az ott alkotott nagy fontosságú vállasügyi törvény keletkez-

*) Ostermayer krónikája szerint apr. 27-én Brassóba érkezett, hihetőleg az itteni vállasügyi mozgalmak s Honternek apr. 22-én pappá lett vállasztatása következtében.

hetését hihetőleg e körülménynek köszönheté. Luther tana már országszerte el volt terjedve magyarok és szászok közt, aránylag kevés akadálylyal találkozván a mohácsi vész óta. Sem János király sem a barát nem kegyelték — de a politikai okok a személyes meggyőződést háttérbe szoríták s türniök kellett, hogy egyik főur a másik után, egyik város a másik után elhagyja a régi hitet. És épen azon napokban, midőn Brassóban a képeket kihordák a régi tisztes egyházból s a főoltárt lerombolák, és Honter, a protestantismus halhatatlan előharczosa végrehajtá a szászok reformálását : végezek el Tordán, hogy többé a valláson ujitások ne történjenek, de ne is botránkoztassák egymást s hivatalukban ne akadályozzák az egyházi férfiakat.

Bármennyire igyekezett is Erdély önállóságának érvényt szerezni az által, hogy országgyűlésein többé nem statutarius, hanem legszélesebb értelmű törvényhozási jogot gyakorolt, lehetlen vala be nem látnia, hogy azon magyarországi részekkel, melyek épen mint ő, Izabella kormánya alatt állanak, vannak közös ügyei s hogy ő ezektől nem zárhatja el magát. A tiszai részek, a bánág, Erdély felét sem tették a régi Magyarországnak — s most e félnek két közjoga legyen? A valóság azt mutatta, mert épen mint Erdély, a tiszavidéki megyék is külön országgyűléseket tartottak s épen 1544-ben elfogadák, hogy ők is részt vesznek a török adóban és a rájuk is eső részt magok közt ki is vetették. S a két résznek egyesülésére nevezetes lépés volt, hogy ez évi aug. 1-én Tordán Erdély és a tiszai megyék közös gyűlést tartottak s az egyesülést tényleg végrehajtották.

E gyűlés fontos közjogi kérdéseket oldott meg, s szervezte az ország közigazgatását. Az államügyek élén eddigelé is a barát állott s azok vezetésében jövőre sem akart osztozni senkivel. A királyné gyűlölete, Petrovics irigysége, ellenségeinek számos volta, nem renditheték meg, mert nélkülözhetetlen volt azon tusában, mely a német király és a török szultán közt leplezve bár, de

eléggé világosan folyt a kérdés felett: kié legyen a magyar állam? S azt mindenki világosan látta, hogy feltétlen csatlakozás egyikhez vagy másikhöz végetlen veszélyeket hozna az országra. A barát azon pártot képviselte, mely sulyegyent akar tartani a két hatalmasság közt s egész hatalma e törekvésen alapult. Sem szeplőtlen jellem, sem álnok gonosztevő: ő egy mély belátású és számító államférfi volt, ki bármennyi hibával birt is, de legjobban ki tudta választani az eszközöket, melyek a nemzet fennmaradását biztosíthatják. Szerepe, melyet játszott, kétszinűsége, melylyel Ferdinándnak hódolt, Szolimánnak szolgálatokat tett egy időben, ma, háromezred évvel elhunytá után, sok félreértésre ad okot, sok balítéletet idéz elő, de kora azt teljesen megérté és helyeslé. Ő nem szerette Erdélyt, legalább mindig kétszinűnek, forrongónak festi, s neki is kevés volt az őszinte hive. De az önfenntartás ösztöne legyőzi a személyes sympathiákat s az aug. 1-ei tordai gyűlés minden habozás nélkül a barátot állítá az ország elére.

E gyűlés a főkormányzás összes jogát, a legfőbb igazságszolgáltatást, s az ország jövedelmei kezelését Erdélyben s a tiszai részekben a kincstartóra ruházta. Sokat vitatkoztak a czim felett. A barát gubernatorit akart, minő a Hunyadi Jánosé volt, a gyűlés sokalta ezt, s végre is a kérdés eldöntését a királynéra bízták, ki semmi czimet sem adott neki, mig maga az ország főbirája 1542-ben nyert czimét megtartá. Petrovicsnak megmaradt a temesi bánság s a nagyravágyó férfit, ki maga is akart valamit, mellőztetése miatt rendkívül dühös volt. De a gyűlés a barát korlátozásáról is gondoskodott: évenként tartozik számolni a királynénak, ki őt bármikor elmozdithatja, s ki a fővesztési perekben főlebbezést képez. Végre a szászok kiváltságait megerősítették s országgyűlések évenkénti tartását elrendelik*).

*) Gr. Mikó Imre nagy becsű munkájában Erdély különválása stb. részletes kivonatokat közöl a János király halála óta tartott országgyűlésekből.

Mialatt a rendek törvényhozással foglalkoztak, megjött a szultán fermánja, hogy a küküllei és csicsói uradalmakat adják vissza Péter moldvai vajdának. A parancssal nem lehetett dacolni: s az uradalmak vissza is adattak, de a várak nélkül. Küküllőt Izabella magának tartá, Csicsó lerontatott.

VII.

A francia király és V. Károly császár 1544-ben Crespyben békét kötöttek. A szultán basái folytatták a mult évben megkezdett hódításokat s azzal kapcsolatban egyes főurak alku útján tett hódolattal igyekeztek kikerülni birtokaik elvesztését. A béke felkölté a szunyadó reményeket s tul és innen a Dunán vágyó óhaj-tással tekintettek a nap elé, melyen Károly — mint Ferdinánd ígéré — személyesen fogja hadait a keresztyén-ség közös ellensége ellen vezetni. De e nap nem akart eljöni, mert Károlyt a trienti zsinat előkészületei foglalkák el, mert a német rendek — catholicusok és protestánsok — meghasonlottak s harczkészen állottak szemben, s mert a worms birodalmi gyűlés ilyenmő vállalat-ról hallami sem akart. S midőn nyilvános titokká lett, hogy Ferdinánd fegyverszünet eszközzésére követeket küldött Konstantinápolyba, kik ottan Magyarországért és Erdélyért adót ígérjenek, az 1545. febr. 2-iki nagyszombati országgyűlés kiméletlen szavakban tört ki, s hogy annál sértőbbé legyen, feltétlenül magasztalta Fráter Györgyöt a császári követ jelenlétében.

A nagyszombati események következménye volt, hogy a tiszavidéki rendek még szorosabban csatlakoztak a baráthoz, s a jun. 7-én Debreczenben tartott gyűlésen ujra kivetették a török adót. A több tekintetben kiábrándult tiszavidékeik fennmaradásukra szükségesnek vélték a török pártfogás kinyerését, és e céljokat Fráter György által hitték legjobban elérhetni. S bizonynyal az iránta viseltető tekintetkeből határozzák el, hogy

neki s az ország kapitányának szabad legyen az evangelicusokat bárhol is üldözni. Hasonló szellemben határoztak már előbb az erdélyi rendek apr. 23-án Tordán, hol a királyné jelenlétében a cath. szertartás fenntartását redelék el. Gyakorlati eredménye egyik végzésnek sem lett: a sept. 20-iki erdődi zsinat, a szebeni nemzetgyűlés s még inkább a medgyesi zsinat végzései mutatták, hogy mily kevés valódi értéke van e végzéseknek. Az első helyen több kevesebb határozottsággal a Kálvinféle, a két utóbbin az ágostai vallástételt fogadták el és hirdették.

S valóban a protestánsok üldözése akkor, midőn a főurak nagy része már fölvette e vallást, s ezek mind számosabban kezdtek János Zsigmond körül gyülekezni, hibás lépés lett volna. Azóta ugyanis, hogy a Károly segélyébe vetett remény elenyészett, nagy volt az elégedetlenség tul s innen a Tiszán. A részgyűléseket Ferdinánd eltiltotta, de parancsával nem sokat törődtek s ezek mindannyian alkalmul szolgáltak, hogy a Fráter táborát szaporítsák, ki, mióta átlátta, hogy a németországi bonyodalmak, a küszöbön levő (s nem sokára ki is ütött schmalkaldi) háboru lehetlenné tették, hogy Károly a török ellen egy európai coalitiot alkothasson, sőt hogy testvérének hadat is adhasson, azon forgatta eszét, hogy Magyarországból mennél többet János Zsigmond hatósága alá vonjon. A pereket már Kassa vidékéről is hozzá felebbezték, a felvidéki adókat ő szedte fel, s erővel és ígéretekkel nem egy várost elhajlitott Ferdinándtól. Végre néhány főúrral — köztök volt Báthori András és Drágfy Gáspár is — elhatározták, hogy francia közbenjárás által kieszközlik a portán, hogy ez egész Magyarországot János Zsigmondnak adja 12 ezer arany évi fizetés mellett (1546). Az egész dologból semmi sem lett: a porta nem volt hajlandó egész Magyarországot egy uralkodó kezén látni, de e tervelést hódoltsága növelésére akarta kizsákmányolni. E célból a kincstartótól Temesvárt, Becsét és Becske-

reket követelte, mit viszont a barát nem volt hajlandó teljesíteni. Így törekvése füstbe ment, a porta felhagyott követeléseivel, sőt 1547-ben megkötötte Ferdinánddal első öt évre szóló kékéjét, oly feltétel mellett, hogy a király évenként 30 ezer aranyat fizessen birtokaitól.

Ezalatt a barát feje felett Erdélyben nagy zivatar támadt. Az 1545. oct. 18-án tartott tordai országgyűlés a királyné apanage-át 12,000 frtra változtatta (ezelőtt évenként az országos adóforintok után utalványoztak neki bizonyos összeget), úgy hogy ez összegnek mindenik nemzet külön egy harmadát fizesse. De a székely-nél ez a subsidiumot tetemessé tette, úgy hogy bár kezdetben megtagadták a szedést, utóbb, mint krónikájok mondja, egyszerre adtak „egy-egy forintot s egy ökör-sütést.” A rendek ilyenmő gondoskodása daczára a királyné udvara roszul volt ellátva. Izabella sokszor szűkséget látott s néha konyhája, pinczéje üres volt. A zsugori barát nem adott, a fősvény Petrovics nem kölcsönzött. Az első Vinczet és Bálványos várát tömte, az utóbbi uradalmi messze voltak s a szép és szerencsétlen özvegy hozomány-aranyait zálogosította.

A barát és királyné közt soha sem volt jó egyetértés, de annak alázatos gögje az erdélyi főurakat is vérig sérté. Valóban Fráter, a mennyire csak lehetett, korlátlanul kezelte az államügyeket, Petrovicsot épen mellőzé. Tagadhatatlanul a rendek emelték őt fel, de gondoskodtak korlátokról is. Ő e korlátokat nem türte s egyenesen mellőzé. Azt mindenki látta, hogy a bécsi és konstantinápolyi udvarral való összeköttetés okmányai nem valók a három nemzet gyűlésének asztalára, de azt, hogy miért tartozik a kincstárnoki számadás is az államtitkok közé, senki sem akarta érteni. A főurak, Petrovics, Patócsi, Kendy és Markus Péter mind jobban kezdék pengetni a kincstartó felelősségét s rávették a királynét, hogy adja megegyezését megbuktatására. A dolog kivitelét Petrovics és Batthyáni Orbán vállalák magokra. 1546. nyarán Frátert számolás színe alatt Váradról Fe-

hévárra idézték. Petrovics rácz csapatokkal várta, de a barát is — értesülvén a dolgokról — sereggel jött be, s „felvette a székelyeket,” s a helyett hogy Fehérvárra ment volna, helytartói hatalmánál fogva Szász-Sebesre országgyűlést hívott össze. A rendek nagy részben mellette nyilatkoztak, ő ezekkel és csapatával Fehérvár alá ment, visszanyomta a ráczokat s az országgyűlés közbevetésére kibékült a királynéval *).

A béke valójában csak színleges volt, s mert a remete hatalmából egy hajszálnyról sem mondott le, a királyné és pártja azután is mindent elkövettek, hogy a barátot megbuktathassák. Izabella 1547-ben panaszt emelt a szultánnál, „nagyon ki vannak téve a barát bán-talmainak s a gyermek kora, és ő neme miatt mit sem tehetnek.” Az ezalatt Fehérvárra összehívott országgyűlés a királyné részére állt s három követeléssel állott elő: „számoljon meg, ne fogadjon s ne küldjön követeket, váraiba a királyné nevezzen tiszttartót. „Majd ha a királyfi nagy lesz, csak akkor fogok számolni.” mondá a barát, s épen így megtagadta a többi követelések teljesítését is. De midőn a szultán is pártfogásába vette a királynét, engedelkenyebbé lett, s csak annyi időt kért, hogy irományait rendezhesse.

Ez engedelkenységnek más oka is volt. A portán Becse és Becskerek követelésével ujjalag sürgetőbben felleptek, jeléül, hogy a divánnál a barát befolyása csökkenőben van. Elhallgatott ugyan ez, miután az évi adót megkapta, de a gyakori követelés valóban fenyegetőnek tünt fel. A helyzet külső, belső veszélyei, Izabella igyekezete, hogy a főhatalmat kezéből kivegye, arra a gondolatra vitték Frátert, hogy Ferdinánddal az elej-

*) Hogy e találkozással a gyalai térdhajtás össze nem tévesztendő, világos dolog. Verancsics (Levelei 226. l.) nem emlit részleteket, de ő ekkor Krakkóban volt, Ostermayer és a székely krónika adatai pedig összevágtnak. De maga Verancsics is vallomásaiban (Pray epistolae II. 392.), hol a gyalai eseményeket elmondja, említi, hogy a rendek több ízben akarták a barátot megbuktatni.

tett alkudozásokat újra felfogja. Mialatt azonban erre az előkészületeket tette, jun. 13-án létre jött a béke a porta és Ferdinánd közt, s midőn Malvezzi, az utóbbi követé oct. 10-én búcsulátogatását tette Rustem nagyvezérnél, ez figyelmeztette: „ne higgyen ura a barátnak, sőt ha a szultán ellen valamit írna Bécsbe, közöljék a levelet velők, ők is fogják közleni részökrői, ha oda ellenséges jelentéseket tesz.“ E hangulat a jó kémekkel bíró férfit előtt nem lehetett titok, s miután a magyar kormánytanács a béke ellen felszólalt, s azt az 1548-iki nagyszombati gyűlés is roszalta, a barát is követeket küldött Augsburgba, hol ez időtt Károly és Ferdinánd birodalmi gyűlést tartottak. Kétségtelen, hogy nem volt hajlandó hatalmát valakivel megosztani, de szívesebben akart Ferdinánd, mint a porta helytartója lenni.

Követei Pesty Gáspár és Haller Péter szebeni tanácsos voltak. Ezek még 1547. novemberben elindultak Nagy-Szombatba, s innen az országgyűlési megbízottakkal 1548. februárban Augsburgba. A barát levele híven festé a helyzetet, a török hódításvágyát, indítványba tette Magyarország egyesítését Ferdinánd alatt s a királyné és fia kárpótlását tűzte ki egyetlen feltétellül. Károly s testvére nem voltak hajlandók a törökkel kötött békét felbontani, de a barát ajánlatát sem akarták végkép, teljesen elvetni. S míg a rendeknek adott válaszuk a béke felbontását keresztyén fejdelemhez illetlennek monda, másfelől Frátert felhívták, hogy küldessen felhatalmazottakat Augsburgba, kik ott velők s a lengyel király követéivel elintézzék a dolgot. De a lengyel király — Izabella atyja — időközben (1548. apr. 1.) meghalt, Izabella pedig ily körülmények közt hallani sem akart a további alkudozásokról, s az erdélyi követek Augsburgból ezuttal elmaradtak.

Bár mennyire boszankodott is a barát, a dolgon mit sem változtathatott. Ezóta közte s a királyné közt megint feszültség állott be, mi annyival veszélyesebb volt rá nézve, mert a főurak és rendek is ennek pártján

állottak s az egyezkedést ellenzették. És megbuktatására újra egyesültek. Az 1548. sept. 8-án Kolosvárt tartott országgyűlés annyira ingerült hangon folyt, hogy a barát Kolosmonostorról be sem mert menni és betegnek tetette magát. Itt határozatba ment, hogy számadásra vonják s aztán a királyné kegyelmére bizzák sorsát. De a gyűlés eloszlása után a barát megfordította a dolgot. Menedéklevelet eszközölt a királynétól, ki Gyaluba ment, ott sirva borult lábaihoz s addig rimánkodott, míg ez maga is könyekre indulva, meg nem bocsátott neki. Két nap mulva 200 szekér élelmi szert szállíttatott a várba.

S most Izabella is hajlandónak mutatkozott a Ferdinánddal kezdett alkudozások folytatására. Sept. 21-éről Fráterrel együtt levelet irt a rajnai választóhoz, melyben közbenjárását kérte ki, novemberben pedig ugyanazzal s a rendekkel Pozsonba küldött követeket Ferdinándhoz, ki maga is oct. 18-ika óta itt mulatott az ez nap megnyílt országgyűlésen. E hármias követség tulajdonkép az alkudozások elejtett fonalának újra felvételét czélozta, de egyszersmind azt is tudatta Ferdinánddal, hogy Erdély erejében megbizhatik, mert ez a magyar hódoltságból oda vándoroltakkal százezer harczost képes kiállítani. Ferdinánd válaszában üdvözlé e czélzato-
kat, s ígérte, hogy egy Bátorban vagy Kállóban tartandó értekezletre fog biztosokat küldeni. S csakugyan Ferdinánd 1549 elején kinevezte a biztosokat. Ezek egyike Nádasdy, okkal vagy ok nélkül, sógora Majláth hosszas fogsága okának a barátot tartotta, s ezért ennek halálos ellensége volt. A király, ki a fegyverszünetet sem volt hajlandó felbontani, de a kínálkozó alkalmat sem akarta elszalasztani, biztosainak óvatosságot ajánlott, s valóban ezek ürügy után ürügyet találtak, hogy még a találkozás se jöhessen létre. E habozás a barátnak sok bajt okozott.

Petrovics megsejté az alkudozási szándékot s maga is mindent mozgásba tett annak megghiusítására. Jelen-
tést tett Konstantinápolyba, felingerlé a rendeket s oly

boszus hangulatot idézett elő, hogy az ellenkező érdekek által szorongatott királyné, ki még anyagi helyzetét is tűrhetlenek tartá, elkészült az országból. Magok a rendek sem nagyon marasztották — de midőn a határszéli basáktól hírt vettek, hogy János Zsigmond Konstantinápolyba fog vitetni, megrettentek a következményektől. Izabella anyját Bona királynét közbenjárásra szólíták fel, s ennek követe ez év májusában megérkezett. S most a dolgok megvizsgálására csausz is jött az országba. Szorongatott helyzetében a barát nyakrafőre megbékélt Izabellával s az ajándékokkal megengesztelt csausz megnyugtató híreket vitt haza. A zivatar még sem csendesült le. Petrovics rábirta a királynét, hogy tegye át székhelyét a bánságba: s ez már Dévára érkezett, de a barát követei visszatérésre bírák, s minthogy a szebeniek nem bocsáták városukba, Fehérvárra ment.

E küzdelem a barátot tervei siettetésére birta, s most Ferdinánd is komolyabban hozzálátott. Nagy részben új biztosokat nevezett ki, kik a helytartóval aug. 1-én Nyirbátorban összejöttek. A barátnak eddigi hivatalai fölé bibornokság s az esztergomi érsekség lőnek megígérve, a királynénak teljes kielégíttetés, fiának pedig Ferdinánd valamelyik leányával kiházásítás. De a barát mindenek fölött szükségesnek tartá, hogy a király haderőt küldjön az országba, mennél nagyobb és mennél gyorsabban.

Hogy mindez csak kezdemény, maga a barát érezte legjobban. Szükséges vala, hogy mennél nagyobb pártot biztosítson magának Erdélyben s hatalmát itt mennél szilárdabbá tegye, hogy a Petrovics befolyását lehetőleg ellensúlyozza. Ily czéllal tartott ez évi dec. 21-én Maros-Vásárhelyt országgyűlést, mely egészen az ő terveivel megegyező módon járt el: meghatározta, hogy a szultán által kinevezett gyámnak mindenki engedelmeskedjék, az ellen pedig, a ki ezt tenni vonakodnék, keljen fel fő- és jószágvesztés büntetésének terhe alatt mind a három nemzet. Továbbá egy követség vigye

meg Konstantinápolyba, hogy ők a barát igazgatásával teljesen meg vannak elégedve. E gyűlésen jobbadán Fráter párthívei jelentek meg s határoztak. De a nyilvános titkot, hogy ez egyezkedik Ferdinánddal, ellenére a királynénak, ki jogairól már nem hajlandó lemondani, sőt hogy a marosvásárhelyi végzések ellensúlyozására követet is küldött a portára, mindenki tudá. Az ellenzék száma naponként nőtt, annyira hogy az 1550. febr. 2-ára hirdetett országgyűlésen — bár ott a tiszai részek is képviselve voltak — kevesen jelentek meg. A küszöbön álló új jövő bizonytalansága minden lelket elborulttá tett s a rideg szerzetes biztató szavai senkit sem nyugtattak meg. Nem tudta szőnyegre hozni a királyné ügyét: csak ha a közbéke helyre lesz állítva, akkor veszik elé! hangzott a rendek válasza. Ellenben hogy a kormányzásba ténylegebben befolyhassanak, elrendelék a cancellári hivatal felállítását, különben csak anyagi tárgyakkal — a mértéket és súlyt egész Erdélyre egyformává tették — foglalkoztak.

Ez időtt már reménynek is merész volt a köz béke helyreállítása. A bizonytalanság minden hazafit csüggeteggé tett, csak a barátot ösztönözte fokozott tevékenységre. Izabella panaszai, Petrovics jelentései következtében e télen egymásután négy császár jött az országba, kiket a barát meglehetősen megnyugtatta bocsátott haza. De a mi eredményt ez uton elért volna, elrontá Mahmud, ki Bécsben megbizonyosodott a nyírbátori egyezkedésről s haza hirt is vitt. S mi ügyét még rosszabbá tette, az volt, hogy ekkor érkezett Izabellától egy új követ, Szalánczi János Konstantinápolyba, ki Mahmud leleplezéseit új adatokkal bővíté.

A barát gyors cselekvéssel akart minden veszélyt megelőzni. Tudta, hogy azé lehet Erdély, kinek sergei előbb érkeznek ide. Levelei Ferdinánd híveihez egymást érték. De Ferdinánd sergei nem jöttek, Nádasdy, Salm másutt voltak elfoglalva s a barát saját erejére lőn hagyva.

Szalánczy juniusban visszaérkezett, hozva magával a szultán levelét s biztatásait Izabellához. A barát váraiban tetemes erővel rendelkezett ugyan, s másfelé is voltak zsoldosai, de nem annyi, mennyi ily küzdelemre elég lett volna. Mig tehát a német sergek nem jönnek, mindaddig biztatással kell tartani a portát — s e czél végett jul. havában Szászsebesben összegyűjté a rendeket. Meghívta a királynét, Petrovicsot, kik gondolhatólag nem jelentek meg, sőt e tényt mint újabb erőszakoskodást jelenték fel a portára. A szászsebesi gyűlés azonban megtartatott, s elhatározta, hogy Konstantinápolyba követség menjen, mely az adót megvigye s a barátot kimentse. És ez maga indult el egy körútra, hogy az adót annyival gyorsabban behajthassa.

Már késő volt. Ugyanazon Mahmud ki Bécsben járt, küldetett Erdélybe is a vizsgálat megtételére s a barát megbuktatására. Feladata volt elfordítani tőle a rendeket, s e célból a királyné Gyula-Fehérvárra országgyűlést hívott össze. Nem sokan jelentek meg azon, mert a barát Mahmud érkeztenek hírére Medgyesre ment, serget vont össze és a gyűlést eltiltá. De ellene, azok előtt kik megjelentek, a portai követ kikelt: „árulónak nyilvánítá őt magát s egész pártját. Keljenek fel minyájan s élve őt magát vagy levágott fejét küldjék Konstantinápolyba. Magok különben ne féljenek. A szultán oltalmába vette a király fiát és az országot, s ha az meghalna, ennek fejdelemválasztási jogát nem fogja korlátozni.“

Most mindkét fél fegyverkezett. A barát Medgyesről Ekemezőre tette át táborát, Petrovics pedig ráczai-val ennek várait kezdte ostromolni. Legelőbb egyik vezére Csanádot égette fel, s nem sokára Alvincz és Déva elestek, Hunyad pedig ostrommal vétetett körül. S ekkor érkezett a hir, hogy Izabella kérelmére a budai basa, a moldvai s havasalföldi vajdák parancsot kaptak Erdélybe nyomulni, mig a barát Ferdinánd vezéreitől üres biztatásnál egyebet nem nyert. Ha mind ez ellensé-

get bevárja, bukását nem kerülheti el — a menekülésnek még csak egy útja van, ha megbékél a királynéval, ki már Petrovicscsal együtt Fehérvárba zárkozott. Sergeivel sept. 29-én Ekemezőről e vár alá nyomult s azt ostrommal fogta körül. Béke ajánlatait kezdetben a királyné nem fogadta el, mire a barát lövetni kezdte a várat. De Izabella bizva a török segély közeledésében, kiegyezésről nem akart még egy ideig hallani, csak midőn a barát táborában összegyűlt rendek vetették magokat közbe s festették le a török bejövetelének minden veszélyeit, bocsátotta maga elé a kincstartót. A találkozásnak kölcsönös szemrehányások után fegyverszünet lett az eredménye, melynek értelmében mindkét fél elbocsátotta seregét. A barát Enyedre ment, a királyné irt a szultánnak s a seregek visszaparancsolását kérte.

De ezek már utban voltak: az oláh vajda Vöröstornyon, s egy csapat moldvai Ojtózon át betörték, Kászon budai basa pedig a Maros völgyén táborozott. A királyné kibékülése csak színlett, valóban pedig nem volt hajlandó elszalasztani a kedvező alkalmat, hogy az uralkodást saját kezeibe vegye és a baráttól megszabaduljon s aligha kívánta őszintén az általa behívott csapatok visszavonulását. Épen ezért távozásukra intézett felhívásának nem lett eredménye, hanem mindenik nyomult előre a maga útján.

A barát, a mint eről értesült, a véres kardot rögtön széthordoztatta, maga Tordára mert s az ország rendeit fegyveresen ide rendelé. Egyik vezérét Kendy Jánost az oláh vajda ellen küldé, ki már egész Medgyesig száguldott, de a magyar sereg közeledtének hírére Szeben alá vonult. Itt Kendy megverte s az országból kinyomta. A moldvai csapattal — István a vajda testvére vezette — magok a székelyek is elbántak. De Kászon a budai basa feltartóztatás nélkül közeledett. S most a királyné Diod várából nov. elejéről felhívást intézett az ország rendeihez, a nevezetesebb városokhoz, hogy ne ellenkez-

zenek tovább a szultán parancsával s ne vonják magokra a nyilvános veszélyt. Pár nappal utóbb maga Kászon is irt az illyei mezőről az erdélyi rendeknek: „a királyné Mahumet tolmács által értésére adta, hogy a rendek hajlandók engedelmeskedni a szultánnak. Én itt megállapodom a szándzsákokkal, addig ti nyilatkoztassátok ki a hatalmas császárnak, hogy a várakat, kincstárt, kamarát elveszitek György baráttól s átadjátok a királynénak, és továbbá hogy idegen fejdelemnek nem hódoltok meg.“

A barátnak már ekkor 50,000 embere volt táborában, kikkel előre nyomult, míg Varkocs a Petrovics jóságait pusztitá s bánsági várait foglalgatá. Ily körülmények közt Kászon nem remélheté követelésének teljesítését, s végre is a királynénak, ki a nov. 11-ére hirdett országgyűlést nem tarthatá meg, hogy a gonoszabb következményeket eltávolítsa, a barátnál kelle közbevetnie magát, hogy utában állapodjék meg, s Kászonnál, hogy ezuttal minden feltétel nélkül távozzék. Kászon visszatért Budára, s a barát most nyomon a székelý földre ment, hova Illyés vajda, testvére kudarczát megboszulandó beütött, rabolt, pusztított, felégette a helységeket s elfoglalta a városokat, s honnan 12 napi dúlás után a barát közeledésének híre visszatérésre birta.

Végre a török, tatár és oláh hadaktól megszabadult Erdély. A királyné és a barát nov. 30-án Fehérvárt összejöttek s békére léptek. De e béke sem volt egyéb fegyverszünetnél, s a barát tisztán látta, hogy a porta sem követeléseiivel felhagyni nem fog, sem kudarczát nem hagyja annyiban, s ezért biztositnia kelle magát Ferdinánd segítségéről e beütések esetére. A megkezdett alkudozás befejezését sürgette mindenek felett, s Ferdinánd biztosaival 1551-ben febr. 3-án Diószegen csakugyan összejött. A bátori feltételek alapján történt az egyezkedés, hogy t. i. a királyné s fia kárpótoltassanak s hogy Ferdinánd a sereg beküldésével ne késlekedjék tovább is, nehogy a török megelőzze.

A barátnek igazsága volt. Nehány nappal a diószegi értekezlet után Konstantinápolyból csausz érkezett a királynéhoz, ki az ifju herczeg megkoronáztatását s Becse és Becskerek átengedését sürgette. Maga Izabella is óhajtá az előbbi, s Fehérvárra gyűlést hirdetett. Minthogy a kincstartó nem volt jelen, ily fontos ügyben nem akartak határozni a rendek, s uj országgyűlésre Enyedre határidőül márcz. 15-ét tűzték ki, melyre a barát is meghivatott. A gyűlést a királyné nyitotta meg saját szenvedései s szerencsétlensége rajzolásával s a barát letételét kérte. A gyűlés Frátert hazaárulónak nyilvánítá s száműzé Erdélyből — a perczben, midőn ő a gyűlés megnyiltáról értesülve, fogadott zsoldosokkal Körösvögyén át Enyedre sietett, hol a gyűlésben tüstént megjelent. Sem ijesztés, sem fenyegetéssel nem bírta a rendeket a határozat megváltoztatására, kik az adó megajánlása után lassanként elszéledtek s végre maga a királyné is Fehérvárra távozott. Most a barát a csauszt vesztegette meg, hogy róla kedvező jelentést tegyen, s a portára bőven küldött ajándékokat és hizelgő leveleket, melyek által ki is vitte, hogy gyámi és helytartói hivatalában megerősítettet.

A diószegi egyezkedés alapján Ferdinánd márcz. 30-án kinevezte biztosait Nádasdyt, Báthoryt és Herbersteint, kik a királynéval, baráttal s Petrovicscsal végrehajtsák az alkudozásokat s megkössék az egyezkedést. De mire a király számított hogy az egész dolog békés uton fog végrehajthatni, annak lehetetlenségét belátta a barát, s sürgette is, hogy birodalmi és királyi hadak küldessenek Erdély átvételének biztosítására. A biztosok a magyar hadakat a határszélen felállíták, a császár cseheket és spanyolokat küldött. az összes sereg vezérévé s főbiztossá apr. 27-én Castaldo János tábornokot nevezte ki, titkos utasítással s széles hatalomkörrel látva el e nagyravágyó, irigy, pénzsomjas férfit, ki sergével Eger alá érkezett s várta behívását.

Főgondját e percz óta a barát arra fordította, hogy

Erdély átadása mennél zajtalanabbul hajtassék végre, de e végett szükség vala a királyné és Petrovics megnyerése. Segesvárra gyűlést hirdetett, mely, eltiltván a királyné hiveit arról, nagyon látogatott nem volt, azonban követeket nevezett ki a három nemzet nevében, kik mint közbenjárók a királynét békére bírják. A követek semmit sem tudtak kieszközölni s a barát máj. 7-ére Tordára új gyűlést hitt össze. Sem a királyné sem Petrovics nem jelentek meg s a gyűlés végzéseit határozottan ezek ellen irányzá. A zavarok lecsendesítése s a főbűnösök megbüntetése végett elrendelék, hogy a hadkötelesek rögtön a barát táborába szálljanak, Enyedet és Szászsebest a királyné katonái hagyják el, s azok, kik tavaly az idegeneket behozták, büntetessenek meg.

De a királyné még mindig keményen tartotta magát, s most a barát felszólította Nádasdyt, Castaldot, hogy bejövetelöket ne halasszák tovább. „Fő az, hogy Petrovicsot előzzék meg, ki Déva alá mehet, a szorosokat elfoglalhatja, s nekik nagy bajt okozhat.“ S maga Gyula-Fehérvárát haladéktalanul megszállotta. A királyné innen Szász-Sebesre távozott, de kincsei mind e várban voltak. Ezalatt Castaldo megindult s a királyné, midőn ennek jöveteléről megbizonyosodott, fehérvári parancsnokát Horváth Ferenczet e vár feladására utasítá. Izabellának egy másik várát Almást Castaldó csapatai vették körül, de a királyné ennek átadását is elrendelék. S most a barát maga ment hozzá Szász-Sebesre, magával vitte a Fehérvárt lefoglalt királyi kincseket, s lefestvén a helyzetet, könyvek közt és fuldokolva kérvén bocsánatot, ajánlá a kiegyezést Ferdinánd teljhatalmu biztosaival.

Mit tehetett a szerencsétlen asszony akkor, midőn a német az országban, Petrovics távol, a török elámitva, s ő egészen magára hagyatva volt? Kijelenté készségét az alkudozásra. S most Castaldo elébe utazott Enyedre, s szivélyes találkozás után a biztosokkal Szász-Sebesre mentek, hogy a királynéval az egyezkedést végrehajtsák.

Ez nem kis feladat volt. A bátori és diószegi alapokat Izabella sőt maga a barát is kevesellették, s ezt mindjárt az elsőnap értekezleten jun. 15-én sem titkolták el. Maga a királyné kijelenté, hogy az ajánlottaknál alkalmasabb uradalmakat s kellő zálogot kíván s biztossíttatást, hogy fiának Ferdinánd egyik leánya nőül fog adatni s hogy Ferdinánd és Károly magtalan halála esetére Magyarország fiára fog visszaszállani. E miatt az alkudozások hosszúra nyulhattak s Ferdinánd a biztosokat teljhatalommal látta el annak tetszésök szerinti befejezésére.

Valójában pedig teljhatalma csak Castaldonak volt s őszintén és bizalmasan csak ennek nyilatkozott Ferdinánd. Ugyanazon alkalommal midőn, a barátot biztositja, hogy ő lesz Erdélynek egyedüli vajdája, titkos jegyekkel irt Castaldonak „ha György magaviseletét gyanusnak találod, azt tedd vele a mit az én és birodalmam java kíván.“ Ezalatt megérkezett Ferdinánd beleegyezése, hogy a herczegségek jobbakkal cseréltesse ki s egyik leányának keze ígértessék az ifju herczegnek, azonban kívánja, hogy Petrovics várai is az ő hűségére térjenek. A barát el volt ragadtatva, s maga a királyné is féligmeddig megnyugtatta. Jul. 18-án elutazott Szász-Sebesről s másnap jul. 19-én Fehérvárt az alkupontok ünnepélyesen aláíratattak. A királyné sirt s átkozta a barátot, ki őt száműzötté tette és másnap a biztosokkal Kolosvárra az országgyűlésre indult.

Petrovics végre, a királyné személyes közbenvetésére megegyezett, hogy Temesvárt s többi erődjait a munkácsi uradalommal cserélje ki, s most már a királyné kötelezte magát, hogy fiának eljegyzése érvénytelen legyen, ha Petrovics az átadást megtagadná. A gyűlés jul. 26-án Kolosvárt megnyílt, s miután a székesegyházban Izabella és a barát, Castaldo és Nádasdy a szerződés megtartatására megesküdtek, következett a koronának és jelvényeknek ünnepélyes átadása „adja Isten, mondá a könyező királyné, hogy ez rátok és hazátokra üdvös

legyen!“ A rendek folytatták tanácskozásait következő napokon s az ország kormányát magok is a barát-nak adták át, elrendelvén, hogy szükség esetére parancsára felkeljenek a hadkötelezettek.

Néhány nap múlva aug. elején a kolosmonostori egyházban nagy ünnepélylyel végrehajtatott a királyfi eljegyzése. A királyfi gyöngélkedése miatt néhány napot itt töltött Izabella. Aug. 7-én elindult fiával s néhány hivével. Castaldo két mérföldig kísérte őket, a barát Zilahig. Itt zokogva bucsuzott el, ez megcsókolta a királyfit, s visszatért. Petrovics később hozzájuk csatlakozván, Kassáig kísérte Izabellát, ki ez év hátralevő részét itt tölté, s várta a szerződés végrehajtását.

VIII.

Az események ezen egész folyama alatt a barátnak legfőbb törekvése volt a valót eltitkolni a töröktől s azt, a mi történt, lehetőleg hamis világításban tüntetni fel. Az özvegy tehetetlensége, Petrovics bárgyúsága biztosíták, hogy ezek a portán az ő valószínű hazugságait nem fogják megeczáfolni, s 1550 telén, Kászim budai basa hazatérése után, egymásra járatta embereit a portára. Az egész dolgot úgy tüntette fel, mint személyes versengést közte és a királyné közt a hatalom gyakorlata felett, előidézve Petrovics nagyravágyása által — melybe az ország rendei is bevonattak. Hivatkozott a szultán ítéletére, mint a kitől nyerte gyámi és helytartói hivatalát. S még a tél folytán a szultán megdicsérte, meghagyta hivatalában, a királynét megintette s Petrovicsot és a rendeket lehordta. Ezen játékot folytatta a diószegi egyezkedés s a német sergek bevonulása után is. A királyné vádja, hogy ő németes, ürügy: ellenkezőleg ez akarta őt a szászokkal megöletni. Ennek pártja lépett fel támadólag: Balassa egyfelől, Petrovics másfelől a szultán hiveit szorongatják s ezért ostro-

molta Fráter Fehérvárt. Ferdinánd sergeit is e zavarok hozták be s a szegény barát most sehogy sem tud szabadulni tőlök. A porta még csak nem is kétkedett. S miután a királyné kiment az országból s ez átadatott a biztosoknak, nyomban irt a barát Konstantinápolyba s a szomszéd bégekhez: az egész egyezkedést Petrovics csinálta, hisz ez már minden várait át is adta — de ő az erdélyieket kezén tartja, neki éppen Petrovics ellen kellett a német zsoldosokat fogadni. Ezt is elhitték: „bizony, ír a neki a beglerbég nem sok idő múlva, te vagy csak a hű ember s Petrovics az áruló; ennek a váraiban mindenütt Ferdinánd embereit (canes germanos) találtam.“

Ez a játék sem Castaldonak sem urának nem tetszett. Ezek titkos levelezése telve van gyanuskodással, mely Erdély átadása után sem oszlott el. A barát összeköttetéséből a törökkel nem csinált titkot s egyet és mást levelei közül meg is mutatott Castaldonak. De nem mindet, s bármennyit mulatott is különben az olaszszal s bár ennek barátságát feltünőleg vadászta, míg a Nádasdyét megvetette, Castaldó előtt éppen semmi hitele sem volt. Megvesztegette ez a barát környezetét, magát kémekkel vette körül s hasonló minőségben beajánlá hozzá egy bizalmas emberét Ferrari Mark Aurelt. Sem őszintesége sem bizalmassága a barátnak nem volt képes megnyugtatóni: csakhogy bizalmatlanságát elárulni óvakodott.

S a barát tovább haladt a megkezdett uton. Nem akart végkép szakítani a törökkel, nehogy Erdélyre végpusztulást hozzon, míg csak biztosítva nincs, hogy Ferdinánd önerején is megvédeni képes azt. Másfelől Castaldo teljhatalma, uralkodói szerepe terhére volt. „Soha sem fogok ez emberrel kijönni,“ mondá nem sokkal a királyné távozása után tele boszusággal, s legjobb tartaléknak azt hitte, ha összeköttetéseit a konstantinápolyi udvarral nem mellőzi, s ha őszinteségét Castaldo irányában tovább is folytatja.

Ferdinánd óhajta volt, oratora által kieszközölni

a portán, hogy Erdély adófizetés mellett rá ruháztassék. De ez erős ellentétet képezett azzal, mi a barát jelentése volt, hogy az ország nincs Ferdinánd kezén, a királyfi saját országában van s minden, a mi történt, házassági eljegyzés. És midőn a barát Ferdinánd parancsa, Castaldo ellenzése és Nádasdy figyelmeztetése daczára az adót és ajándékokat még september hóban saját és a királyfi neve alatt elküldé Konstantinápolyba, hitele itten teljesen helyreállt, s a török had is nem Erdély, hanem a Bánság ellen lőn kirendelve.

A királyné távozása után a barát folytonosan sürgeté, hogy a várak jó karba tétessenek s küldjön Ferdinánd segélyt. Sőt aug. közepén kérte a királyt, engedje meg neki, hogy Bécsbe mehessen. „Személyed, válaszolá Ferdinánd sept. 11-én, Erdélyben nélkülözhetetlen, halaszd utadat a magyar országgyűlés megnyitáig.“ Már ekkor bizonyos vala, hogy a török sereg ki van rendelve. Sept. 1. napján a barát magához hívta Castaldot értekezletre Vinczre, sept. 8-án pedig Szebenben országgyűlést tartott, melyen a rendek az adót szavazták meg s a hadfölkelést elrendelék.

September közepén a törökök már átléptek a Dunán. A barát e hirre adószedés ürügye alatt maga akart Bánságba menni de Castaldo nem bocsátá. Jelenlétét Erdélyben nélkülözhetlennek tartás kénytelen kellett lenni maradt. A közeledő beglerbég Mehemed volt, a barátnak régi ismerőse, egy renegát rácz, ki Erdélyben is fordult meg, s kivel perczig sem szűnt meg összeköttetése. Mivel pedig a török sereg mindenütt, a merre ment, a Petrovics váraiban német katonákat talált, elegendő oknak hitte, hogy ezt árulónak, a barátot pedig hűnek tartsa. S midőn egymásután elestek Becse, Becskerek, Csanád s az ezek körül fekvő apró várdák, a beglerbég egész őszintén írá oct. 2-áról a barátnak: „a te arczod tisztának találtatott a hatalmas császárnál, s ellenséged Petrovics megszégyenült! Legyen gondod, hogy a németeket kiűzzük a császár birodalmából. Mit is keresnek

azok Magyarországon? tartsák magokat Bécs védelmére.“ Nehány nap múlva Lippa is elesett lakosai árulása következtében. Ekkor egy más basa, Hajdár, irt a bibornoknak. „Mi már kiűztük az olaszokat, németeket, hajdukat egy csomó helyről. Tegye azt uraságod is azokkal, kik Erdélyben vannak. — Nekünk ugyan parancsunk lett volna ez országba is nyomulni, de értesülvén, hogy uraságod megküldte az adót, sem magunk nem megyünk, sem az oláhoknak s tatároknak nem engedjük meg, hogy oda beüssenek. De az idegeneket is szükség onnan kiűzni.“

Pár nappal utóbb oct. 15-én a beglerbég egy hadosztálya Temesvárt kezdé ostromolni. Castaldo már régóta sürgette, hogy induljanak el a Bánság megvédésére, de ürügyet a barát mindig talált. A tábornok a gyanakvástól egészen soha sem volt ment, s maga Ferdinánd is mindig erős vigyázatot ajánlott neki. De gyanuját még eddig maga sem tartá egészen valószínűnek — ez nap óta egészen megváltoztak jelentései. Már alig kételkedett az árulásban s mivel a dolgot sürgetőnek vélte, utasítást kért. Az utasítás most is olyanformán hangzott, mint az előbbi: „ha a barát árulása nyilvánossá lesz, előzze meg az árulás végrehajtását, s inkább mintsem ő, Castaldo, ölessék meg, tegye el Györgyöt láb alól.“

Oct. közepén teljes hadfölkeléssel, melybe minden harmadik ember kirendeltetett, csakugyan a barát Castaldoval és az időközben oda küldött Pallavicinival egyesült, s megindult Temesmegyébe. A beglerbég hada már elvonult Temesvár alól s a keresztyén sereg Lippának tartott. Itt utközben kapta a barát a király levelét, a bibornoki süveget, s a pápai felhatalmazást, hogy fehér ruháját veres talárral cserélje fel. Castaldo korábbi jelentései szerint a bibornok kineveztetését türelmetlenül várta, azonban most, midőn megnyerte, kitörő örömének nem adá más jelét, mint hogy Ferdinánd levelét, melyben őt, mint bibornokot, barátjának szólítá,

átküldte Nádasdynak. Castaldo a táborban üdvlövéseket tétetett. De az új méltóságot mind ez hidegen hagyta.

A keresztyén sereg oct. 3-án megszállotta Lippát, melyet Ulanan basa ötezer törökkel védelmezett. A basa jól tartotta magát, s több rohamot visszavert, mig nem maga a város csakugyan a keresztyének kezébe esett. A török most a fellegvárba szorult, s a bibornok a hadi tanácsban indítványba hozta, hogy kéressék fel a fellegvár szabad elvonulás ígérete mellett. Castaldo, Nádasdy s a többi tábornokok erről hallani sem akartak, de a bibornok ezt minden áron keresztül akarta vinni. Nagy oka volt rá: ha Ulanan serge feláldoztatik, az ő hitele a portán tönkre van téve, s minden eddigi vívmánya füstbe megy. S erre minden titkolódás nélkül minden eszközt felhasznált, követeket járatott a basához, csaknem nyíltan értekezett maga is vele, golyót, élelmi szert a keresztyéneknek szükön szolgáltatott ki, s végre is kierőszakolá a hadi tanácsban, hogy tábornoktársai Ulanan fegyveres elbocsátásában megegyeztek.

A bibornok a hadi tanácsban Ulanan elbocsáttatását azért sürgette főként, hogy — mint mondá — Ferdinánd békealkudozásainak e tényben támpontot nyerjen. De, ugy látszik, a basát is hálára akarta kötelezni s még azt a reményt táplálta, hogy Temesmegye kormányát is a maga kezébe keríti. De a lippai ostrom erős vádaskodások alapjául szolgált. Castaldo egy idő óta leplezetlen gyűlölettel ír róla: „ne higye felséged, hogy jótéteményeivel lekötölezzé. Semmi sem gátolja őt, hogy istentelen czélzatait végre ne hajtsa.“ Pallavicini még epésebb: „azt hiszem nem is keresztyén, hanem török, megtestesült Lucifer.“ Az pedig mit Salazar királyi istállómester által, ki mint Ferdinánd küldötte volt a táborban, izentek, bizonyynyal még e jelentéseket is felülmulta s Ferdinánd utasításai e vádakra mindig egyformán hangzottak: cselekedjenek a körülmények szerint, ugy mint az ő s népe érdeke kívánja. De a bi-

bornokhoz írott levelei sem gyanakodást nem árulnak el, sem szemrehányásokat nem foglalnak magokban. A király kegye iránt csalódásban kelle őt ringatni.

Lippa bevétele után nem folytatták a hadjáratot. Ulaman dec. 5-én utazott el a bibornok ajándékaival s fedezetével, s utóbb a bibornok is visszatért Erdélybe, hova menetelét azzal indokolá, hogy dec. 21-ére a rendeknek országgyűlést hirdetett. Maga Castaldo és serge is ide jött téli szállásra. Csodálatos mesés hírek kerengtek ez idétt. A püspök azon feltétel alatt nyert kegyelmet a szultántól, ha a német serget vagy kiúzi Erdélyből, vagy a törökök kezébe adja. E czélból a sereg egy részét a Bánságban helyezte el, a többit Erdélybe visszavezetvén, nem, mint a jul. 26-iki országgyűlés rendelé, városokon, hanem falukon akará elhelyezni, hol ilyen módon egyenként a katonák könnyebben megölessenek. Azután a vásárhelyi gyűlés korántsem azért hivatik össze, hogy Pozsonba követeket küldjön, hanem hogy Ferdinánd sergei kiűzését rendelje el.

Ilyen mendemondák hozattak ez idétt forgalomba s az emberek ilyenekkel rémitgették egymást. Most már minden embernek volt egy adomája a barát nagyravágyásáról. Nádasdynak eszébe jutott Izabella figyelmeztetése, melyet az országból távozásakor mondott: „az én és fiam országát azon szín alatt vette el a barát, hogy ő felségének adja, valójában pedig ő maga akar uralkodni a király kizárásával.“ Pethő pedig egy korábbi mondására emlékezett: „mint gyermek első voltam a gyermekek, mint férfiú a férfiak, mint tanácsur a tanácsurak közt. Kinek hivatali társa van, annak ura van,“ (Báthoryra czéltott, kit korábban Ferdinánd vajdatársává nevezett ki.) Ez idétt nagyravették már e szavakat, melyek magokban véve igazak lehettek ugyan, de nem birtak azon értelemmel, melyet azoknak akartak tulajdonítani*).

*) Mindkettő a bibornok megöletése következtében elrendelt vallatások alkalmával, Pray Epistolae Proc. II. k.

Kétségtelen, hogy a barát egész kormányzói pályája alatt társat maga mellett soha sem tűrt. Minden izetlensége a királyasszonynyal ebből származott. Izabella részt akart venni az uralkodásban, a barát nem tűrte, s a porta és az országgyűlés mindig ennek adtak igazat. A dolog Izabella bukásával végződött. De ugyane nagyravágyás volt oka összezördülésének is Castaldoval. Az olasz nem ismerte a magyar viszonyokat s e felett pöffeszkedő, gyanakodó ember volt. Egyszer egy titkára a barátnak éjfélkor hozzá szökik s titkos valloásokat tesz neki ura azon árulásairól, melyek nagy részét a tábornok már ismerte, egy más részét a titkár képzelte. Ez elég volt neki, s a lippai események képződését oda érlelék, hogy sem ő sem higvelejü czimborája Sforza nincsenek bátorságban, a barát nyakukra akarja hozni a törököt, mert ő maga akar Erdély fejdelmévé lenni. Nemcsak e gyanu vakította el, jelentései Ferdinándhoz mutatják, hogy ő még egyeben is évdött. Királya titkon teljhatalommal látta el, de mint-hogy a valódi hatalom a barát kezében volt, azon teljhatalomnak kevés hasznát látta ő. Azért gáncsolta folytonosan a barát tetteit, azért kereste benne mindig az árulót, mert a versenytársat akarta megbuktatni. A gáncsolt tények nagy részét maga a barát is Ferdinánd elé juttatta s ez épen az utolsó időben árasztá el őt bizalmának legédesebb szavaival, mi aztán a bibornokot mondhatni gondatlanná tette. De a király Castaldo gyanításaitól sem vonta meg a valószínűséget s több ízben felhatalmazta a körülmények szerint bárminek végrehajtására. És így lőn, hogy az Erdély igazgatása felett a tábornokkal folytatott harcban a barát bukott meg.

Lippa alól a bibornok Déva alá ment. Itt a várnagyot letette (utóbb ezt is vádul hozták fel) s dec. 13-án Alvinczre érkezett. Udvari bolondja Kruppai figyelmeztette*), hogy ne higyen Castaldonak, ki pár nap múlva

*) Forgács Comment. 32. l. ezt egy katonájáról Torpairól mondja.

Pallavicinivel maga is e várba érkezett, miért aztán Kruppai el is csukatott. Egy csausz megérkezéséből azt magyarázták ki, hogy a bibornok Erdély fejdelmévé lett kineveztetését már meg is kapta, s az oláh vajdák sergei már az országba vannak rendelve. Dec. 16-án a szolgaszemélyzet nagy része Vinczről Fehérvárra küldetett s másnap maga a bibornok is el akart indulni. Ez napnak reggelén spanyol katonák jöttek a várba s az udvart és tornyokat elfoglalák. Reggel hét órakor Pallavicini négy tiszttel s Ferrari titkárral a bibornok előszobájába lopódzik. Ez íróasztala előtt állott, midőn a belépő Ferrarit megpillantá. Magához inté s a hozott leveleket átvette. A perczben, midőn azokat alá akarná írni, Ferrari megrohanja s nyakán megsebzí. A bibornok izmos karjaival megrohanja a gyilkost s e szavakkal „mi az?“ földre teríti. A zajra berohan Pallavicini embereivel s egyik törét döfé belé, másik pisztolyát süté rá. „Barátim — kérdé a szerencsétlen — mit vétettem, mivel érdemeltem ezt?“ kérdé s többé nem is védhetve magát, összeomlott. Utolsó szavai „Jézus Mária!“ voltak.

Ez volt vége a bibornoknak, kinek családi neve Utyeszenich, de ki szivesebben használta előbbkelő származásu anyjának nevét, Martinuzzit, kit kortársai egyszerűen remetének, barátinak neveztek s ki magát többnyire Fráter Györgynek irta. Vele együtt és egyszerre apródja Vas Ferencz is meggyilkoltatott. Tetemeit a váradiak kérték, de Castaldo nem adta át, s a teendők végett Ferdinándtól kért utasítást. Végre 70 nap mulva a fehérvári káptalan tagjai székesegyházukba szállíták. Sirja felé „omnibus moriendum est“ (mindenkinek meg kell hallni) szavakat vésték. De ropant kincseit prédára bocsátották s lefoglalni alig lehetett azokból valamit. Megöletése kétségkívül politikai gyilkosság volt, elkövetve, mert lehetetlennek látszott Castaldo előtt, hogy a főhatalmat kezeiből kiragadja. Ez ember kárörömét semmi sem jellemzi jobban, mint

Nádasdyhoz írott gunyos levele. „Tetszett a mindenható Istennek ő nagyságát a váradi bibornok urat bizonyos rögtöni halállal a más világra szólítani.“

A király a tény elkövetése után magáévá tette azt, legalább a biztosok igazolására mindent elkövetett. Nyílt levelet bocsátott Magyarország rendeihez, irt Izabellának — ki e tény felett maga sem titkolta örömet — követeket küldött a pápához. Mindent felszámolt, mivel csak a bibornok árulását bebizonyíthatni s a hangosan nyilatkozó közvétleeményt elnémíthatni vélte. De a pápa a gyilkosokat, sőt magát a királyt is törvényszéke elé idézte, s biztosává Martinengot nevezte ki, ki maga az örökös tartományokban s Magyarországbán, Bondenarius prépost pedig Erdélyben hallgatták ki a tanukat — számszerént száztizenhat embert. A pápai ítélet 1555. febr. 14-én nem minden nehézség nélkül felmentette Ferdinándot, Castaldot s a többieket. De azért sem Castaldot sem társait nem mentette fel a közvélemény s Isten kezét látta a körülményben, hogy a véres tett elkövetői rövid idő alatt mindannyian bűnhődtek.

IX.

Castaldo még a gyilkosság napján megszállotta katonáival Fehérvárt és Szászsebest, Báthori Endrét pedig felszólítá, hogy jöjön be és a polgári igazgatást vegye át. A magyarságtól, de főként a székelységtől félt, mely a baráthoz különösen ragaszkodott, s ezért Szászsebesen néhány főúrral tanácskozást tartott. Nem kis feladat volt a küszöbön álló országgyűlésen igazolni a véres tettet s ezt a roppant ígéretekkel megnyert Kendy Ferencz vállalta magára. De míg ez meg nem történik, Castaldo mindig tartott zavaroktól s a főurakkal tartott értekezlet után, az országgyűlés határnapját 1552 jan. 1-ére tevén át, biztos helyre, a jól megerősített Szebenbe szaladt. S valóban Erdély fölzendülését

meggátolni nem kis feladat volt. Nehány főur a barát halála után levelet és követeket küldött a királynéhoz, visszatérésre kérve őt. De ez akkor, midőn tizezer zsoldos tartá megszállva az országot, nem kis feladat volt s a királyné nem merte elfogadni a meghívást, a székelységet pedig s az országgyűlést Kendy végre is megnyugtatta. Ez utóbbiból a pozsonyi februári országgyűlésre megbizottakat küldöttek.

A rendek febr. 22-én együtt voltak. Tudomásul és köszönettel fogadták Erdély visszafoglalását s ez országot illetőleg szabályozták a János és Ferdinánd által tett adományozásokat s az ezekből származható birtokpereket. A gyűlés márczius 26-án oszlott el, s apr. 1-én a király, még mindig Pozsonban, Erdély vajdájává kinevezte s rögtön feleskette Báthori Andrást. Hivatalát nevének köszönheté e részeges és köszvényes ember, kit már elébb is kinézett Ferdinánd a barát társául, de kit elfogadni határozottan vonakodott. Most szerencsésebb volt. Castaldo nem tett kifogást ellene, mert a tábornoknak olyan polgári kormányzóra volt szüksége, ki semmiben se álljon utában. Fizetését a király ugyan annyiban állapította meg, mennyit a barátnak szánt, 15,000 forintban. Ezenkívül átadá neki a bálványosi uradalmat, s száz testőrének tartását elvállalá. A vajdai hatáskör csonkítatlanul hagyatott, azonban kötelességévé tétetett, hogy Castaldoval és a temesi bánnal jó egyetértést tartson s a hadügyben velők közösen működjék.

De Báthori az országba jövetelét egy ideig még ezután is halogatta s a rendek Tordán máj. 22-én tartott gyűlésökben fel is jajdultak, hogy katona kormányzójuk még a magyar nyelvet sem érti. Ez okból négy magyarul tudó tanácsost rendeltek mellé. Különben elrendelék a hadfölkelést és tetemes adót szavaztak meg.

Nem sokkal utóbb még egy csapat német zsoldos jött az országba Helfenstein vezetése alatt, s itt is hozzá fogtak a hadi készületekhez. A sietség oka a törökök

közeledésének hire volt. Magából Konstantinápolyból parancs érkezett Erdélybe, hogy ez ország lakosai csatlakozzanak a beütendő oláh s török seregekhez és közösen üzzék ki a németeket. A magyar hódoltsági sereg még tavasz nyilta előtt megkezdék a működést s maga a fő erő april végén kiindult és a Dunán akadály nélkül átkelt. Bizonyos vala, hogy e három sereg parancsot nyert az ország szívében, Temesmegyében és Erdélyben egyszerre és összevágólag működni.

Castaldonak ily körülmények közt feladata lett volna Erdély megtartása s a Bánság megsegítése. De már ekkor Erdélyben mindenki tudta, hogy Castaldo nem fogja e feladatát megoldani, már ekkor bizonyos volt, hogy a bibornok megöletése nem termi meg a várt gyümölcsöket. Az az erkölcsi erő, melyet ez ki tudott fejteni, s melynek nagy veszélyek közt annyi bizonyoságát adta, teljesen hiányzott. Castaldo tehetetlensége, zsoldosainak kicsapongása az ország erejét megbénítá, s Erdély, mely a barát alatt 60 ezer fegyverest ki tudott állítani, most önmagát sem volt képes védeni. „A törökök előnyomulása alatt — így itél Bucholtz Ferdinándnak nagy készültséggel írott életrajzában — annyi szerencsétlenség, annyi igazságtalanság történt, hogy az ember kísértetbe jön azt hinni, hogy ezeknek összeműködése a helytartón a legfőbb hatáság nevében elkövetett méltatlanságnak büntetése volt*).“

Az 1551-ik évben szűk termés, s ennek következtében 1552-ben drágaság volt. Úgyes vezér alatt is sok nehézséggel járt volna az élelmezés ily körülmények közt. De Castaldo fegyelmet sem tudott tartani. Mig maga egymásra halmozá kincseit, tábora nyomorral küzdött. Bécsből ritkán kapott pénzt — elegendő összeget soha. Kölcsönei egyes városoknál, egyes emberek-

*) Semmi sem jellemzi jobban a tábornok felfuvalkodottságát, mint az általa veretett és czimerével ellátott emlékpénz „Transilvania capta“ felirattal.

nél roppant összegekre rugtak, úgy hogy végre ezek a hitelezést is megtagadták. A katona, ki különben is ellenséges földön képzelte magát, rabolt, pusztított; midőn aztán a föld népe erdőkbe menekült s nem volt mit elvennie, gyökerekkel táplálkozott és midőn végre ez is elfogyott, lázongani kezdett, sőt a városokat is megtámadta. Helfenstein csapata midőn Kolosváron keresztülment — nyár közepe volt — bombákat dobott a városra. Épen ez időben Tordán a török ellen tábor gyűlt össze, s a nemesség a szorongatott város segélyére ment, a nép pedig feltámadt. A város fele leégett, a katonaságból mintegy 200 elesett, de el sok a föld népéből. Castaldo végre ura lett a mozgalomnak s 14 katonát kivégeztetett. „Soha sem láttam — jelenté a vezér Bécsbe — ily fegyelmezetlen baromi népet, melyet önpusztulása sem képes visszatartani.“ De azzal e csapat fegyelmezetlenségének nem volt vége — azután júl. 27-én Gyulafehérvárt borította lángba, s most Castaldo büntetni sem mert. Egy más csapat pedig megölte saját ezredesét s Szebent akarta felprédálni, de e szándékát a városi polgárság s a vidékről összehívott nép gátolta meg. Castaldo jelentései hasonló tényekkel vannak tele. Ez emberben nem volt erély és jóakarát. Untalan attól tartott, hogy felkonczoltatik, mindenütt lázadást látott s társa Báthori András sem birt semmire menni. Castaldo tudósításai szerint ez is hol éhhaláltól, hol felkonczoltástól félt.

Ily emberek állottak Erdély élén, ily népnek volt feladata megtartani ez országot, oly időben, midőn, mint Castaldo jelentette, Mihályi Tamás a barát rokona a székelyeket fölkelésre lázította, midőn a moldvai vajda törökökkel, a havasalföldi tatárokkal, Mehemet bég a beglerbéggel egyszerre akarák Erdélyt megrohanni, a szultán pedig támadását tudtára adván az erdélyieknek s Báthori Endrének, a királyi visszahozatalára parancsot adott*).

*) Comes Natalis 1552-re, Reussner 1553-ra teszi e levelet, egész terjedelmében közölván azt. A kelet ez utóbbinál hibás.

„Nem tudom a zsoldosokat egyesíteni, különben a végek őrség nélkül maradnának. Bizonyynyal ily körülmények közt nincs szabadulás.“ S hogy mégis volt szabadulás, az nem a vezéren mult. A török nem akarta Erdélyt megtámadni sőt a havasalföldi vajda által kéz alatt intést adott, hogy az évi adót vigyék meg, — miként ezt megígérték — s a rettegett három beütés közül csak egy valósult meg, a moldvai vajdáé, ki jul. 4-én ellepte a székelyföldet, dulta, rabolta, s onnan a Barczaságba ment. Az ide küldött zsoldosok gyáván viselték magokat. Félték a hasonlag táborban levő székelyektől s a vajda nemsok ellenállásra talált, mignem jul. 15-én hazament, hírét vevén hogy Castaldo a zsoldosokkal, Ödöfni és Bánk tetemesebb fölkeléssel készülnek utját állani.

Castaldo tehetetlenségének nagy kárát vallotta Ferdinánd s Báthori hitványsága szomoru következtetést vont maga után. Az 1552-ik év óriási dimensioju török hódításokról emlékezetes. A zsoldosok rakoncátlansága által előidézett háborgástól remegett a vezér s a tordai gyűlés által elrendelt fölkelésről úgy vélekedett, hogy jobb lett volna azt abbanhagyni, mert e had, úgy hívé, könnyen elnyomhatja őket. De midőn a török had Temesmegye várait egymásra foglalá, a szászsebesi gyűlés a nemzeti hadak kiállításáról újra intézkedett. Erdély ereje azonban meg volt bénítva Castaldo tehetetlenség miatt, s a Losonczyt gyűlölő Báthori roszakaratból nem nyújtottak segílyt Temesvárnak, mely hősies védelem után jul. 26-án elesett. E két ember egyike sem akarta érteni, hogy e várral Erdély kulcsa jutott a török kezébe. E naptól fogva már csak idő kérdése volt, hogy az események a bibornok politikájának adjanak igazat, ki, mint láttuk, a Bánságot alkuozással és sereggel, de biztosan és tartósan meg akarta védelmezni, s mindenek fölött a török háborút akarta kikerülni.

Temesvár bukása felrázta Castaldot. Eléggé botorul és rövidlátóan nem e várat, hanem Lippát tartá Erdély

külsőnek s ő azt hitte, hogy minden kötelessége Erdély megvédéséből áll. E hittől vezéreltetve, sok gondot, időt, pénzt parazolt ez erőd megmentésére, ágyukat, eleséget szállíttatott bele, s midőn meghallá, hogy szorongattatik, segélyt is akart küldeni. De zsoldosai megtagadták az engedelmisséget, visszatértek a dévai szoros alól, melyet meg akart velők rakni, s semmi kéréssel sem bírhatta rá azokat, hogy utjokban ne raboljanak. Lippa elesett kardcsapás nélkül, Aldana gyalázatosan odahagyta. A tábornok dühös volt. „Nem foghatom meg — írta — mi birta e tette, hanemha örökös részegsége s egy külön ördög, mely magát természetes gyávasága mellé testébe furta.“ S néhány nap múlva már egész Temesmegye török szándzsákság volt, melynek élére Kazim állíttatott. De az ország szívében is folyva folyt a török hódítás. Drégel, Szécsény, Hollókő, Buják, Ság és Gyarmat egymásután s nem sokkal utóbb Szolnok estek el. Egervárát ezuttal még Dobónak és társainak hősiessége megmentette.

Temesmegye bukásával az alvidéken megszűnt a küzdelem, s a diadalmas basák nem lépték át a védtelen szorosokat. Maga Castaldo sem ellenzette, hogy az erdélyiek az adó megküldése iránt ígéreteket tegyenek a portán, tudván, hogy az ő zsoldosai ugyan egy kis ütközetet sem fognak kiállani, s attól tartván, hogy az elkeseredett földnép az ellenséghez fog csatlakozni. Ily körülmények közt a tábornok a két szomszéd Oláhországban levő elégedetleneket segítette, hogy a porta hiveit megbuktatván, legalább ideig óráig ez oldalról nyugton lételet biztosítson az országnak. S csakugyan István moldvai vajdát megölték a bojárok, de utóda Sándor a lengyel királynak hódolt meg, Mircse oláh hospodárt pedig november havában Radul vajda a törökökhöz szalasztá. Mircse még e hóban visszatért a törökökkel s versenytársát Erdélybe kergetvén, székét visszafoglalta.

Ferdinánd pártja e zaklatott viszonyok közt napon-

ként apadt, s Izabella szívében megvillant a vágy, hogy elhagyott országába még egyszer visszatérjen. De határozott lépés e célra nem történhetett s minden csak a diplomatiái alkudozásoknál maradt. Kassáról a szerencsétlen asszony jan. 27-én indult el*), de Oppelnt, új herczegségét, oly szegénynek találta, hogy nem sok idő múlva ott hagyá, Varsóba ment királyi testvéréhez, s Castaldonak és Ferdinándnak panaszszal teljes levelet küldött. Ily hangulatban találta ez év nyarán Delavigne II. Henrik francia király követe s felajánlá ura jó szolgálatait a szultánnál. Izabella nem fogadta el határozottan, de vissza sem utasítá, s csakugyan még ez évben Henrik király irt mind a királynénak, mind a sorsát ehhez kötött Petrovicsnak, mind a szultánnak. Ez idétt Ahmet pasa felszólítá egy foglya Baky Pál által a királynét, hogy foglalja vissza székét, s ugyanezen Bakyt maga a szultán is kegyesen fogadta és nyomban rá irt is az erdélyieknek és Báthorinak s újra elrendelé Izabella visszahozatalát. A levél 1553 elején Ali csausz által jutott a Báthori András kezéhez, de Szolimánt a persa háboru lekötve tartotta, ottani vereségei lehetlenné tették a segélyadást s így annak semmi gyakorlati eredménye sem lett**).

A török-persa háboru még három évig tartott, s ez idő volt fennhagyva Ferdinándnak, hogy magát Erdély birtokában megerősítse. De erre nézve a király sem czélszerű, sem kielégítő eszközöket nem vett foganatba. Kiküldte ugyan 1552 elején Bornemisza Pált és Werner Györgyöt az erdélyi pénzügyigazgatás átvizsgálá-

*) Oláh Miklós Ephemerides (Kovácsics Scriptorerei I. kötetben) s Bethlen Farkas szerint elébb Lengyelországba ment és onnan Oppelnbe. Izabella elutazásáról Ferdinánd egy levele is emlékszik. Kassa azonban csak ez év nyarán került Ferdinánd kezébe.

**) Forgács Commentarjai III. k. elején. E levél azonban nem az melyet, Comes Natalis és Reussner kiadtak, s mely, mint szövege kétségtelenné teszi, 1552. tavaszán és nem octoberben kelt.

sára s czélszesű javítási indítványok tételére és ezek még ez évi tavasz kezdetén egy kimerítő terjedelmes és a kamarai jövedelmeket hiven kimutató munkálatot készítettek is, melynek folytán 1553-ban, nevezett operatum alapján, Haller Péter kineveztetett kincstartóvá s egyuttal a kamarai jövedelmek kezelésén több módosítás rendeltetett el — de mind ez azon bajokon, melyek Ferdinánd uralmát aláásták, semmit sem volt képes változtani. Ezek belső okok voltak.

Erdély igyekezete, hogy magának önálló államéletet teremtsen, több ízben megújult. János király alatt az önkormányzási jognak szélesebb alapjait vetette meg. A barát sokszor összeütközésbe jött e törekvéssel, melynek az idő nagy mértékben kedvezett, s nem egyszer keserűen panaszkodott az erdélyiek makacsságáról. De ovatossága, bölcsesége mindig kiegyenlítette a viszályt s az özvegy királyné birodalmának sulypontját mégis Erdély képezte, mely mellett a tiszai megyék már Részeket (Partium) képeztek. S midőn ő meghalt, Erdély államélettel s fejdelemválasztási joggal birt. A jogok tiszteletben tartását Castaldonak az eszélyesség is parancsolta, de ő e helyett a viszonyok teljes félreértésével minden lépten megsértette Erdély önállóságát. Kárpótlást pedig azért nem tudott adni. Sem a vagyon, sem a személy, sőt maga az ország sem volt biztonságban.

Ilyen volt a hangulat, midőn az 1553. január 20-ára Kolosvárra hirdetett országgyűlés megnyílt. A rendek elégedetlensége itt éles szavakban tört ki. Castaldo néhány főurat, kik a mult évben országgyűlést akartak tartani — a többiek, a tordai kivételével részgyűlések voltak — fenyegető szavakkal illetett, most a gyűlés nem csak ezt róttá meg, hanem egyenesen azt kérte, hogy a vajdáknak s a sérelmek összehalmozódása esetében magoknak a főuraknak engedtessék meg országgyűlést összehívni s sérelmeiket ezeken tárgyalhatni. Ők hivek ő felségéhez s a királynéval nem tartá-

nak semmi viszonyt, s másfelől Ferdinánd is felmenti őket, hogy ezekről gondoskodjanak. Végre biztosokat küldenek Bécsbe, kik ott eléadják a dolgok állását, leírják szenvedéseiket, a katonák zsarolásait és parancsot eszközöljenek, hogy Castaldo mindezeket orvosolja meg. Minthogy pedig a török beütésétől még mindig tartottak, Castaldo és Báthori felhatalmazták az erdélyieket, hogy a portával a király háta megett bármily feltételek alatt, de mindenesetre annak kikötésével, hogy az ország Ferdinánd kezén maradjon, egyezzenek. S csakugyan mentek követek a portára.

A követeket Bécsben kegyesen fogadták. Castaldo márt. elején elhagyta az országot, 50 társzekéren szállítván el összeharácsolt kincseit. Lassanként mind kitararodtak a zsoldosok „sok adósságot hagyván hátra — írja egy német krónikás — s a mellett keveset intézvéen el.“ Királyi biztosul az erdélyi ügyek megvizsgálására Balassa János küldetett ez országba, s máj. 26-án Báthori lemondása elfogadásával, vajdává Eger hős védelmezője Dobó István neveztetett ki, társul adatván mellé a gazdag és hatalmas Kendi István „ily módon akarván a király az ő hűségét magának biztosítani.“ Ugyanez időben az erdélyi püspökség Bornemisza Pálnak adatott, az új vajdák pedig tágabb hatáskört nyertek, megengedtetvén nekik a püspök és tanácsurak tudtával halaszthatatlan szükség esetében országgyűlést hívni össze, elfogadni a külföldi azaz török követeket s ezeknek választ és ajándékokat is adhatni.

E rendszabály bizonyos tekintetben a fenyegető körülmények következménye volt. Részint mert a porta Ferdinánd uralmát nem ismerte el s Erdélylyel önállóan értekezett eddig is, részint mert ez ország forradalom küszöbén állt. A szomszéd basák és szándzsákok biztatásai egymást érték a főurakhoz, Petrovics levelek által értekezett barátaival s nem késett velök tudatni a francia király biztatásait, s mindenki szélteben beszélte, hogy a királyné elégedetlen s még a krakói

országgyűlés is feljajdult, hogy János király fiával méltatlanul bántak. Maga a porta, mely már kijelenté hajlamát Ferdinánd királylyal alkudozásba ereszkedni, nem tett nyíltan semmit, sőt a januáriusi gyűlésből küldött követeknek adott válaszában jun. 13—23. közt egész ártatlan képpel mondá: hogy „ott János fiának bemeneteli szándékáról mit sem tudnak, tudósítsák őt hollétéről, mitől se tartsanak, a bégek parancsot kaptak, hogy őket, a fényes kapu hiveit, semmikép se bántsák.“

A kéz alatt máskép biztatott Jánospártiak, kiknek élén Kendy Antal és Patócsy Ferencz állottak, azonban gyűlést tartottak Vásárhelyt s a királyfit meghívták trónja elfoglalására. Nehány nappal utóbb Dobó már az országban volt s társával Kendy Ferenczcel Tordára jul. 13-ára gyűlést hirdetett. Megnyilta előtt Báthori próbát tett a lázadás fejei megnyerésére s őket Ujvárra hívatta magához. „Hihetetlen dolog — írta egy Ferdinánd párti — csakugyan eljöttek“ sőt Báthorinak ígéretet tettek, hogy igyekezeteit a gyűlésen nem fogják megghiúsítani. Mindamellett a vajdák, a Ferdinándpártiak erős fedezettel jelentek meg a gyűlésen s főként annak lehet köszönni, hogy ez csendesen folyt le. Az új vajdák Báthori kezébe letették az esküt. Kendy — az új tudomány hive — némi módosításokat engedett meg magának. A szenteket nem hívta segítségül s a lutheranusok üldözése helyett, az igaz, kegyes, apostoli hitnek védelmét fogadta. A gyűlés nyugodtan folyt le. Némi törvénykezési rendszabályokon kívül köszönettel fogadták a rendek a király gondoskodását. Balassa pedig visszament Bécsbe, azon meggyőződéssel, hogy a nyugalom Erdélyben helyreállt.

Sejtelve nem valósult. A mult évi zaklatásokat s portai biztatásokat Petrovics nem akarta használatlanul elszalasztani, egymásra járatta embereit Budára, Temesvárra, Belgrádba — ide Bethlen Gergelyt, Verancsics szerint szájas és vakmerő embert — s a portára a

maga, a királyné nevében sürgetve ennek visszahelyezését. S volt is annyi eredménye, hogy midőn Ferdinánd követei Zay és Veráncsics Konstantinápolyba fegyverszünet eszközzésére megérkeztek, itt másként hallani sem akartak békéről, mint ha a király Erdélyt visszabocsátja a János Zsigmond kezei közé. S az e hangulatot jól ismerő Petrovics azt hitte, hogy a Zay alkudozásainak meggyőzésére legcélszerűbb lesz, ha egy erőlesen végrehajtott támadással s gyors forradalommal pártfogoltját székébe visszaülteti.

Terve szerint a Tiszavidéken s Erdélyben egyszerre kelle forradalomnak kiütni. Ez idétt Ferdinánd rávette Izabellát, hogy maga is kérje a portán Erdélynek Ferdinándra ruházását s midőn Petrovics jul. 30-án 500 lovassal Debreczenbe érkezett, első gondja volt megírni a portára, hogy „e levél erőszakkal csikartatott ki.” Azután megkérte Rusztem nagyvezért, hogy a két oláh vajdának parancsot adjon, hogy Erdélyben Kendy Antallal és Patócsyval együtt működjék, s a magyarországi és határos beglerbégeket, hogy siessenek hadaikkal támogatni a felkelést. Maga megérkezése után két nappal Kenderesre ment, hol párthiveivel értekezett s innen Turra utazott, találkozendó néhány török főural. Egy elfogott ügynökének vallomása mutatja, hogy a tiszavidéki előkelők részvétellel nézték terveit, de a budai basa csak kis csapatot adott rendelkezése alá, a megyék felhívására nem keltek fel, ellenkezőleg a Báthori András és Zaberdin váradi püspök zászlai alá gyülekeztek, s miután maga Ferdinánd által lázadónak kiáltatott ki, csekély hada (ekkor már ősz vala) szétveretett. A püspök egy előkelő ifjú, Toldy Miklósnak várát Talpast bevette, sőt magát lefejeztette.

A lázadás egy időben a magyarországgal Erdélyben is kiütött. Patócsy és Kendy Antal Vásárhelyre mentek s a székelyeket táborba szólíták. Dobó aug. végén hirtelen ott termett, oly szándékkal — mint írják — hogy e zavarokat, ha lehet, lecsendesítse. E célból 15

napi fegyverszünetet kötött velök, mialatt ők Petrovicstól a dolgok állásáról tudósítást nyerhessenek. A fegyverszünet tartama alatt a moldvai vajda egy vezére 4000 emberrel beütött Csikba s a korábbi vajdák által birt várakat követelte. De a török had késett, Petrovics megbukott, s az oláh had kiment az országból. A vásárhelyi tábor magában elégtelen volt, s minden eredmény és csata nélkül szétoszlott. A lázadás fejei Bethlennvába menekültek s Dobó Tahy Ferenczczel egyesülve, ostrom alá fogja őket.

Épen ez időtt egy török csausz volt az országban sürgetni, hogy az adót küldjék be a portára. „Néhány napig várjatok — írta Ferdinánd a vajdáknak — míg konstantinápolyi oratorunktól választ kapunk. Mentsétek magatokat a forradalommal, hogy nem gyűjthettek pénzt. S ha nem vár a csausz. némi ajándékokkal nyerjétek meg.“ Dobó már ekkor Szent-Iván várában volt — az ostromot maga Tahy vezette — s innen tudatta Haller Péter kincstartóval: „gyűlést hagyunk Somkerékre, hunott a király méltóságáról szólunk. Kend is legyen ott velünk a király ő felsége méltóságáért*).“ Nem sokkal utóbb — kéthavi ostrom után — Bethlennára feladatott. A lázadók „magokat a király kegyelmére hagyák,“ s jószágaiktól megfosztattak. A Ferdinánd-pártiak pedig Wég Jánost, hihetőleg Somkeréről, dec. havában a portára küldék kijelenteni ottan, hogy az ország meg van nyugtatva s más királyt mint Ferdinándot nem kíván.

A lázadás bukását főként az okozá, mert Petrovics és Kendy Antal kelleténél többet építettek a török segílyre, mely az előkészületekből ítélve el is volt már a portától rendelve. S a budai basa és a környékbeli szándzsások harczkészen is állottak. De Malvezzi a Ferdinánd internuntiusa, Zaynak és Verancsicsnak vissza-

*) Mindkét okmány megvan Kecskeméten a Jerneyféle gyűjtemény I. kötetében.

tartóztatásával épen ez idétt bocsáttatott vissza Konstantinápolyból a szultán feltételeivel, hogy békét csak a János Zsigmond visszahelyezése esetére köt, addig is míg azonban az orator visszavinné a Ferdinánd válaszát, fegyverszünetet enged. Az internuntius találkozója a budai basával ezt visszatérésre bírás a Krakóba szalasztott Petrovicsnak most biztosabb alapok után kellett néznie.

Kétségtelen, hogy Izabellát Ferdinánd hiányosan, roszul és vontatva elégitette ki s hogy annak mindig volt is oka panaszra és zúgólodásra. Még egyszer 1553 tavaszán próbát tett herczegségei megnézésére. De sléziai birtokait szegényeknek, nyomoruknak találta s Károly császár nála járó követének, a szultánnak, Ferdinándnak, a franczia királynak, mindennek, a kivel csak találkozott, keservesen panaszkodott. Petrovics kudarcza nem csüggeszté el, s alig érkezett ez Krakóba, Izabellával együtt tüstént követeket küldött Konstantinápolyba — egy lengyelt két magyarral. Ezek jan. 8-án 1554-ben megérkeztek. Müködésök fő támasza Rusztem nagyvezér volt, kiről jellemzőleg ír Verancsics urának: „oly kevésbé engesztelheti meg felséged e zordon embert, mint az ördögöt nem lehet megkeresztelni,“ tovább a franczia követ, ki mindig ellene dolgozott a bécsi oratoroknak, s Mahmud dragoman, ki már egyszer (1550) járt Bécsben és Erdélyben. Izabella és Petrovics követei néhány nap mulva, s később a franczia orator is, mint Verancsics hallotta, magyar ruhában, Konstantinápolyból átmentek Ázsiába a szultánhoz — ez a persa háboru miatt tartózkodott itt — meghiusítani a Ferdinánddal folytatott alkudozásokat, kieszközölni az Izabella és fia visszahelyezését s a Bánság elfoglalt várainak, továbbá Szolnoknak visszaadatását.

Wég János Kiván csauszszal, a királyné követei Mahmud dragomannal csaknem egy időben értek a szultánhoz. Ez utóbbiak sükerrel jártak. Mircse havasalföldi vajdát, ki gyanuban állott, hogy Ferdinánd-

dal kaczerkodik, februárban letette Szolimán s helyét Petraskóval töltötte be. Petrovics megajándékozott Karánsebessel, Lugassal s e két vár háromezer aranyat tevő jövedelmével, hogy mindig kéznél, Erdély közelében legyen, s ő lakását nyomon az utóbbi városba tette át. Végre apr. 7-én Aleppoban kiadta fermánját, hogy az erdélyiek a királyfit ültessék vissza székébe, s Izabella követeit két dragomannal Ferhaddal s Mahmuddal s Urudzs csauszszal visszabocsátotta, hogy ezek ügyét mindenütt mozdítsák elő, s a királyfit helyezték vissza, az elégületlen székelyekhez pedig hasonlóan e célból egy magyar renegat (Eötvös Péter) küldetett. Bizonyynal Ferdinánd késedelme, hogy Malvezsit — Verancsics sokszoros sürgetése daczára is — nem küldötte be a portára az erdélyi adóval, ez elhatározásra volt befolyással.

Maga Erdély is várva, remélve, vagy szorongva s rettegve nézett a készülő események elé. A vajdák márt. 14-éről jelenték Bécsbe hogy egyikök, Kendy, levelet kapott a moldvai vajdától, „hogy ha csak várait meg akarja tartani, ne ellenezze királyi visszahozatalát. Mert az oláhok s törökök nem nyugosznak addig, míg csak ez ügy be nem lesz fejezve.“ Ily körülmények közt az ország megnyugtatóra intézkedtek, a mint lehetett. A háborgó székelyek két követe kinyerte Ferdinándtól apr. 23-áról, hogy ez „nagy függő pecsétetes levéllel“ kiváltságait megerősítette, s a máj. 13-án tartott maros-vásárhelyi országgyűlés sürgetőleg kért segílyt. A király igyekezett őket megnyugtatóni. Leiratát a jun. 10-iki medgyesi országgyűlésen tárgyalták. Ebben ő segílyt ígért — s addig is, míg megérkeznék, a rendek elrendelék a táborba szállást, valamint azt is, hogy idegen udvaroktól követet a vajdán kívül senki sem fogadhat el. S ez meg is történt. A táborba szállás helyül Barczaság mint legjobban fenyegetett hely nézetett ki, s a sereg itt három havig együtt maradt. De mialatt Magyarországon a főurak és bégek folytonosan dulakod-

tak s Fülek bukását Salgóé követte, Erdély egy oldalról sem támadtatott. Ez ország ügye nem ezuttal volt eldülendő.

Az Ázsiában elfoglalt Szolimán még nem hagyott fel a reménnyel, hogy Erdélyt békés uton is visszaszerezheti s a sükert sem akarta kockáztatni. Ez év többi részében a törökök, francziák s Izabella és Petrovics közt egymást váltották a követek. Urudzs után augustus folytán uj csausz ment, Ali, hogy a visszahelyezés utát egyengesse, még elébb Izabellának egy megbízottja a francia királyhoz utazott, s ez ősz derekán vissza is tért a francia kormánynak sept. 15-én Parisban kelt levelével, melyben a királynénak barátságot és támogatást ígér, az erdélyieket pedig inti: „tárjátok fel karjaitokat a jóknak elfogadására, melyekkel a mindenható után, e két uralkodó által meg vagytok kínálva!“ Végre Ferdinánd is elhatározta magát a folyamában megakasztott alkudozás folytatására: a meghalt Malvezzi helyett ez év vége felé a mivelt és élesszemű Busbeck Augert küldte Konstantinápolyba Verancsics és Zay után.

Busbeck 1555. jan. 20-án ért Konstantinápolyba. Utasítása volt urának jogait Erdélyhez mennél világosabb érvekkel bizonyítani s ha czélt ily módon nem érne, a szultán nagylelkűségéhez folyamodni s őt és környezetét tetemes összegek felajánlásával birni engedékenységre. Szolimán bevégezvén a persa háborút, Amasiában apr. elején fogadta őt társaival, tisztességesen ugyan, de hidegen. Codignac a francia követ ez elfogadást minden áron meg akarta gátolni, s midőn ebben czélt nem ért, utánok küldé egy agensét, hogy a bécsi követek céljait hiusítsa meg. Annyi bizonyos, hogy sikerült ezek elébe nagy nehézségeket gördíteni, s bár a szultán gazdag ajándékaikat s Erdély adója fejében átadott 10,000 aranyat kegyesen vette, többet nagy ígéreteik daczára nem tudtak kivinni, mint hogy ez hathónapi fegyverszünetet engedett, mely közben Ferdinánd nyilatkozzék,

hogy akar-e Erdély átengedésével tartós békét vásárolni vagy sem? A fegyverszünet juniusi új holdtól novemberi hold fogytaig tart, s a bégek, agák, az oláh vajdák parancsot kaptak, hogy ez időre harczkészen álljanak, de János Zsigmondnak is, ki már anyjával utban volt, ment fermán, hogy a fegyverszünet leteltével Erdély birtokába be fog helyezettetni, addig maradjon csendesen. Busbeck visszatért Bécsbe.

A forrongó Erdély ez idő alatt sérelmeit panaszolta és orvosolta a mint lehetett. Megköszönték ugyan a Maros-Vásárhelyt ápril 24-én tartott gyűlésökben a király gondoskodási ígéreteit, de a Castaldo katonái által okozott károk megtérítését követelték, s elhatározzák, hogy minden nemzet kiváltságait a vajdák elé terjeszsze. Egyszersmind a különböző vallásfelekezetek közti versengéseket eltiltották. A szultán fermánjának, hogy János Zsigmondot még e gyűlés beigtassa méltóságába, ezuttal még nem engedelmeskedtek. Négy nappal utóbb apr. 28-án a székekelyek Udvarhelyt 88 czikben összeírák régi kiváltságaikat s azoknak a vajdák általi megerősítését kieszközlék. A török a hathónapi fegyverszünet tartama alatt nem háborgatta az országot, de midőn az letelendő volt, a konstantinápolyi franczia követ biztatta a főurakat, hogy a szultán János Zsigmond behozatalára készül.

Ferdinánd az év nagy részét Augsburgban a birodalmi rendek közt töltötte s Busbeket csak nov. 14-én indította utra. Ezalatt eltelt a határidő s az ujra hatalomra jutott Rusztem nagyvezér szigorú és követelő hangon beszélt Veráncsicsal, Zayval. Nyilatkozatra szólította fel őket, ha átadja-e Erdélyt a király vagy sem? „Nagyon nyugtalankodik — írta Veráncsics — s nem akar más választ mint e két olasz szótag o si, o no valamelyikét.“ De Ferdinánd csak az egyenes választ kérülte s mielőtt Busbeck megérkezett volna, Erdélyben döntő események történtek.

Az Erdélyben járt csauszok előre elkészítették a ke-

délyeket, s midőn oct. 7-éről uj fermán érkezett Szolimántól a főurakhoz, a rendek vajdai engedelem nélkül a hű székelyek fővárosában Vásárhelyen dec. 23-án összegyültek. Legelőbb a fermant tárgyalták: némi szemrehányások után a szultán, hogy parancsának eddig nem engedelmeskedtek, kegyelmet ígér, ha az ország hibáját haladóktalanul jóvá teszi, sőt ez esetre kiváltságai megerősítését is biztosítja. Kívánja utóbb, hogy beérkeztéig helytartójául egy főkapitányt válasszanak. Ha ellenállnak, tüzzel, vassal fenyegeti őket. Nyilvános titok vala, hogy a határszéli basák s a két oláh vajda készen állnak e rendeletnek érvényt szerezni. Ez országgyűlés megmutatta, mily gyenge lábon állott Ferdinánd hatalma Erdélyben. Nem mondották fel nyíltan az engedelmességet, de János fiának visszahozatalára minden intézkedést megtettek, kiállítottak 3,000 fegyverest s fővezérré Balassa Menyhértet választották, ki alá rendelék a székelyek és szászok kapitányait is. S a körülmények szerint álljon készen az ország tömeges vagy részletes fölkelésre. Követeket neveztek ki a két oláh vajdához, ki tőlök segílyt kérjen, Petrovicshoz, ki őt visszahívja s Ferdinándhoz, ki ezzel a szultán parancsát közölje s kérdést tegyen nála, hogy miképen hiszi az országot megvédehetni? Ők ugyan hívek a királyhoz, de gyengék a fenyegető veszélylyel egy magok daczolhatni. S egyuttal biztosíták a püspököt Bornemisza Pált és a vajdát Dobó Istvánt — társa ingadozott — hogy e követség visszatérte előtt Petrovics s a királyfi visszahívására határozott lépést nem tesznek.

A követek rögtön utnak indultak, de bár felérkeztük előtt Ferdinánd értesítve volt az eseményekről, késett őket elfogadni. A körülmények azonban mind sürgetőbbekké lettek, s az országnak nem állott hatalmában bevárni azok visszaérkezését. A királyfi pártja naponként nőtt és naponként határozottabban lépett fel. 1556 elején már a szászok is ingadoztak, Kendy a királynéhoz állott, s Ferdinánd ügyét még csak Dobó

és a püspök — Bornemisza Pál — képviselték. Egy a szultántól jött újabb fermán, a Petrovicshoz küldött követek visszatérése Izabella hiveit határozott lépés tételére bírta. Balassa, mint országhkapitány, Dobó s a püspök megegyezésével febr. 2-ára Tordára országgyűlést hirdetett. E napra Ferdinándnak is érkezett egy leirata a vajdához és püspökhöz, melyben tudatta Busbecknek Konstantinápolyba elindulását s a rendeket intette, hogy a szultánnal folytatott alkudozás bevezését várják meg. Ez a porta készülődései ellen kevés megnyugtatót adhatott s Dobó hiában figyelmeztette a rendeket a vásárhelyi gyűlés ígéretére: hogy a Bécsbe küldött követség visszaérkezését megvárja. Követséget küldöttek Petrovicshoz, hogy őt az országba hívja be. A szász nemzet — mely e gyűlésben még habozott — universitásán döntötte el a dolgot. Szebenben febr. 9-én itt is követek neveztettek ki, kik a tordai gyűlés küldötteihez csatlakoztak.

E napon — febr. 9-én — fogadta Ferdinánd is az erdélyi követeket. Mint Konstantinápolyban, ez ügyben is halogatás által remélt célhoz juthatni. A követeket biztatásokkal bocsátotta el magától: majd közli a dolgot tanácsosaival — addig várjanak Bécsben. Már minden késő volt. Az napon, melyen Petrovics az erdélyi három nemzet követeit fogadta Lugoson ekkori szállásán s megindult sergeivel, Ferdinánd uralmának Erdélyben vége vala.

X.

Február végén Petrovics Erdély földjére lépett, s vele egy időben a két oláh vajda a szász földet — az alvidéket a havaselvi, Beszterczét a moldvai — börtötta el. A szászok főemberei, az universitás határozata daczára, nem csatlakoztak öszintén a más két nemzethez, s a dolgok fordulatában nem akartak hinni. A mit Já-

nos király trónfoglalása óta tett e nemzet, intő például szolgált s hogy minden ellentörekvés meg legyen gátolva, azért hívta be az oláhokat a vásárhelyi gyűlés, azért rendelte be ezeket Szolimán.

Petrovics a dobrai hegyeken nyomult be nem nagy csapattal, melynek egy részét Déva alatt hagyta s maga Fehérvár alá ment. Márcz. 4-ére ért ide, megkezdte az ostromot — a püspök a várban volt — de annak folytatását Balassa Menyhéltre bízta s maga Szászsebesre ment, hova márcz. 8-ára országgyűlés volt hirdetve. Dobó és a püspök követeket küldöttek ide levéllel és figyelmeztetéssel, hogy Vásárhelyt adott ígéretök szerint várják vissza követeiket. E kérdés, mint láttuk, már a tordai gyűlésen eldőlt, de a rendek önigazolásuk végett még egyszer elmondák, miért nem tehetik azt. „Ha mi azt vártuk volna, eddig is elvesztünk volna, a mint hatalmas császár izeni népének kész voltát a mi büntetésünkre, kit nyilván is tudunk.“ Egy magában elegendő ok, de a rendek a hitszegésnek árnyékát is el akarták magoktól háritni s ez okból folytatják mentéseiket. Ha a király s vajda azt írják, hogy méltatlan dolog az embernek királyától elszakadni, kinek hittel kötelezte magát, ők is vallják azt úgy lenni, de ők királyuknak a János fiát ismerik, kinek hittel kötelezték magokat, „kit önnön oltalom-szolgája által fosztotta meg római király ez országtól, nem a mi akarattunkból.“ A mi a törökkel fenyegetést illeti, ettől se nagyon tartanak. A szultán nem akarja Erdélyt szándzsáksággá változtatni, azt kívánja, hogy ők magok hozzák be János fiát. Látják a király leveléből, hogy ő is a megmaradás feltételének a törökkel kötendő békét tartja, tudják, hogy oratorit untalan járattja a portára, mi az oka, hogy őket annak hívésétől tiltja el, mit ő maga régóta hisz: „hogy ez országnak csak úgy lehet megmaradása, ha a hatalmas török császár békességet teszen vele.“ E pontban legtöbb igazok volt — hisz Ferdinánd ez idén harmad fél annyi adót ígért Erdélyért, mint meny-

nyit János Zsigmond fizetett. A rendek az előszámlált okok alapján János Zsigmondot újra királyokká fogadják, bejöveteléig helytartóvá Petrovics Pétert választották, ennek kezébe adták a közigazgatást, kincstárt, minden nemzetből két-két tanácsost választottak mellé; azok ellen, kik az ország megmaradásában nem akarnak velök egyetérteni, serget rendeltek ki, s vajdához, püspökhöz követeket küldenek, hogy térjenek a János Zsigmond hűségére át.

De sem a vajdának sem a püspöknek nem volt kedve oly könnyű szerrel elhagyni a zászlót, mely alatt szolgált. Dobó roszul fizetett zsoldosítól elhagyatván, néhány hívével Szamosújvárra zárkozott s visszaizente, hogy ő csak Ferdinándtól fogad el parancsokat. A püspök Fehérvárt, melyet Balassa s a hozzá csatlakozott moldvai hadak ideje korán elhagyva, Gyaluvárába vonult. De pártszin-változtatásról ő sem akart hallani. „Mit remélhet az ország — írá márcz. 15-én egy János pártinak — az pogányságtól? talán megmaradását? bizony csak ebfogakkal való megmarását várhatja. Talán remélhet csendességet? igen fegyverek, dobok tarczák — t. i. ágyuk — cseditését keresztyén vérrel megfertőztetve.“ S viszont alább: „Ne várja kegyelmetek, hogy hütünkötől elszakadjunk. Nem is szorultunk úgy annyira ez maroknyi országnak püspökségére, vagyon még az keresztyén világban más püspökség.“ Boszuságában, hogy Ferdinánd uralma oly könnyen összedült, epés vala, s saját barátait sem kímélte. Még az napon irt Nádasdynak is: „Nincs itt már urunknak egy falucskája se. Hivjanak vissza, mert engem nem a püspöki erődök várnagyává, hanem püspökké neveztek ki.“ Helyzete naponként aggasztóbbá lett, Szebenből — hol e miatt zavargások támadtak, miközben a város is fölpörköltetett — ostromágyukat szereztek, s pár hét múlva Fehérvár, Gyalu elestek, Bornemisza pedig utóbb szabad elvonulást eszközölt ki magának s minden felkelhetőjét megmenté. „Író tollán kívül semmije sem

maradt Erdélyben“ beszéli róla Forgács. Kiindulását a székely krónika jun. 11-ére teszi.

Ezalatt apr. elején visszatértek a követek Bécsből. Ferdinánd márcz. 13-án fogadta őket utolszor s kézbesíté válaszáat, melyben ismét és ismét szívére kötötte a rendeknek, hogy hagyjanak fel háborgásaikkal s várják be egyezkedései végét. De e követek jól tájékozták magokat s meghozák a hirt, hogy a birodalmi ügyekkel elfoglalt király nem fogja hiveit megsegíthetni. A velők jövő Bánfi László nem tudá a szászokat nyílt ellenállásra bírni. Kénytelenek — mondák — elállani a Ferdinánd ügyétől. Megmaradásokra nem látnak más módot. Konstantinápolyi követei sem tudtak semmire menni. Ajánlatait, hogy Erdély adóját felemeli, a királyné bővebb ellátásáról fog gondoskodni, elvettettek, követeit, Busbecket, Verancsicsot, Zayt, őrizet alá tették, s Ali basát oly utasítással helyezék vissza a budai beglerbégységbe, hogy a háborút Ferdinánd ellen nyomon indítsa meg.

Az erdélyieknek ez időben már kevés aggodalmat okoztak a Ferdinándpártiak. Váraik, Déva, Ujvár és Bethlen ostrom alatt voltak, s többen azok közül fogásba estek. Báthory András, nem az, ki vajda volt, hanem a Somlyai-ágból, hatheti időt nyert, hogy Ferdinándnak mondja fel az engedelmességet s Dobó már apr. 13-án kérte, hogy vajdai hivatalától mentessék fel. A rendek pedig Kolosvárt apr. 21-én tartott gyűlésökben megbízták a helytartót, hogy a királynénak s fiának behozatalára, tegye meg az előkészületeket. E végzés végrehajtását jun. elején a Szamosujvár alatti táborban levő rendek sürgették. Minden nemzetből külön száz-száz lovas rendeltetett ki tiszteleti kíséretül. Ezek élére nevezzen ki a helytartó hasonlólag minden nemzetből öt-öt előkelőt, kik összesen 4700 frt. utravalót vigyenek magokkal. A nemesek és székelység maradjanak a királyné hazaérkeztéig Ujvár alatt, Szeben pedig lássa el őket elegendő ostromgépekkel. S a diszmenet ugy,

mint a gyűlés elrendelése, Kendy Ferencznek a volt vajdának *) vezérlete alatt, utnak indult Lengyelországba, s mialatt oda járt, a kolosvári aug. 10-iki gyűlés Ujvár, Betlen, Déva ostromának siettetésére nemzetenként két-két ezer fegyverest hívott táborba.

Mialatt Erdély kardcsapás nélkül Izabella hűségére tért, s csak a várak tartották magokat Magyarországon, fellobbant a háboru lángja. A keletéjszaki megyék főurai nagy részben a királyné pártjára állottak, kiknek Perényi Gábor, Bebek Ferencz, Tarczay György voltak főtámaszai. Puchaim és Dietrich — kiknek feladata lett volna e részt megtartani, és ha lehet, Dobót is megsegitni, — Bebek török-magyar hadai által csufosan megveretett, s Tokaj és Huszt egymásután elestek. De Gyula, Nagy-Várad és Kassa még tartották magokat s Tuladunán Nádasdy és Zrinyi, Ali budai basa ellenében megvédték a magyar fegyver becsületét. Ily körülmények közt Ferdinánd Konstantinápolyban alább szállította követeléseit s leginkább arra utasítá Veráncsicsokat, hogy a magyarországi területet igyekezzenek számára megtartani. De midőn Károly kolostorba vonulni készült, hogy a császári korona megszerzésében minden akadályt elhárítson, felhatalmazá oratorait — aug. 15-én — békét kötni Szolimánnal még az áron is, ha Erdélyről le kellene mondania.

Erdély pedig már nem volt övé, s a részek birtoka is több mint kétes. Az ország küldöttsége Lembergben aug. 8-án Izabella királynét fiával ünnepélyesen meghívta trónjuk visszafoglalására. Sept. 23-án 500 lovas s ugyanannyi gyalog lengyel kíséretében utban voltak Erdély felé. Marmaroson át jöttek s az ország határán Somlyai Báthori István (a későbbi vajda és lengyel ki-

*) Hogy Kendy már a mult év végén nyilvánosan elpártolt, valószínű. Az is hihető, hogy már régebben egyetértett Petrovics-csal. Veráncsics írja Konstantinápolyból (Munkái Szalay kiadása III. k. 177. l.), hogy Dobónak minden titkát elárulja egy barátja „A consiliorum fere particeps.” Nem Kendy volt-e ez?

rály) fogadta fényes küldöttség élén. Hozzá csatlakoztak a két oláh vajda, a Szolimántól Mahmud dragománnal küldött csauszok, Dézsen Petrovics üdvözölte Erdély főuraival s követte a táborránótt kísérettel Kolosvárig, hova oct. 22-én érkeztek meg, alattvalóik leirhatatlan örömére. A két oláh vajda sergével visszament birtokaiba.

Izabella királyné nov. 25-ére összehívta a rendeket Kolosvárra Erdélyből és a magyarországi részekből egyaránt. Mint lattuk, Erdély a részekkel esetről esetre szükség szerint, főként pénzügyi dolgokban eddig is tanácskozott együtt: de a nov. 25-étől dec. 7-ig tartó gyűlés volt az első, melyen együttesen tárgyaltak és oldottak meg alkotmányi alapkérdéseket, együtt állították ki a felavatási oklevelet s alakultak egy birodalommal az alkotmány teljes közösségével. E felavatási oklevél ez időtől még nem volt egyéb, mint a fejedelemné kötelezvénye, hogy az erdélyi három nemzet s tiszáninnen és tiszántuli nemesség jogait és kiváltságait tiszteletben tartja. Izabellát azután mint „Magyarország törvényesen megkoronázott királyasszonyát“ addig, míg a királyfi eléri a törvényes kort, osztatlan hatalommal uralkodó és kormányzó rengenssé választották, oly módon, hogy a kiadványok az ő s fia neve alatt keljenek, de csak az ő pecsétével láttassanak el. Hivatalok betöltése, követek küldése jogával ő bir, az ország jövedelme s a kincstartó ő alatta áll, de tanácsnokaival kormányoz. Nevezetes végzése volt e gyűlésnek, hogy a püspökség, prépostságok s konventek lefoglalt javait secularizálta s azoknak jövedelmeit az ország szükségére rendelte fordíttatni. A reformatio Erdélyben 1542 óta végre volt hajtva s mi még a catholicismusból fennmaradt, azt elébb a barát, utóbb Ferdinánd kormánya tartotta fenn. Helyzeténél fogva még csak Fehérvár és Kolosvár volt catholicus, de az elsőt a püspökség eltörlése az új hit felé terelte, az utóbbi pedig 1556. márcziusában elűzte a barátokat s elégette a képeket. Ugyancsak azon gyűlés két kolostort tanodává alakíttatott át.

E gyűlés alatt az utolsó erdélyi vár, mely Ferdinánd kezében volt, Szamosujvár (Déva és Betlen Izabella bejött előtt meghódoltak), feladta magát. Dobónak szabad elvonulás biztosított. De ez emberre kapzsiságáért és zsarolásaiért sokan haragudtak, s vonulása közben a vele viszályban élő Perényi Gábor felhányta kocsiait, s midőn úgy találta, hogy a szerződés ellenére ágyukat és port csakugyan dugott el, az országgyűlés meghagyása szerint Kolosvárra kísérte. Eleinte tisztességesen bántak vele, utóbb nejével gyermekeivel, de azoktól elszakasztva, fogságba vetették, honnan csak a következő évben futás által menekült.

Az 1557-ik évi febr. 6-án Fehérvárt tartott országgyűlés tetemesebb adókivetése s azon végzése, hogy két nemzet határozata kötelezi a harmadikat, némi elégtelenséget szült. Nem szívesen látták, hogy a királyné lengyelekkel veszi magát körül, hogy egyet ezek közül, Nizovszkyt, nem mindennapi kegyekkel halmoz el, hogy a Kendy Antal lemondása által megürült kincstartói helyet betöltetlen hagyja, s nem siet hiveit, kik visszahívását eszközlék, jutalmakkal elhalmozni. Egy ezek közül, Bebek Ferencz, ki eddigelé háromszor cserélt színt, s nem rég még Ferdinándpárti volt, és mint ilyen Füleket hanyagságból a török kezére játszta, Izabella visszahozása körül tett szolgálataiért Gyalut és a Kolosmonostori apátság jószágait kérte magának. A tagadó válasz bőszytté tette: „majd én is onnan szerzek pecsétet levelet, honnan a királyné kapott“ mondá s 1557. márcz. 24-én Drinápolyba érkezett. Korábbi követségénél fogva voltak összeköttetései a portán, s itt, valódi czélzatai eltitkolásával, Filek és Salgó várait kérte magának, de nem nyerte meg.

Bebek elutazásának hírére Izabella Mahmudot és Erdődyt a portára küldé, de nem bizván főként az elsőben, nyomban utánok indit egy új követet titkos izennettel, hogy a nagyvezér többé ne használja az erdélyi ügyekben Mahmudot. E tapintatlanság felbőszíté a

dragomant, ki tele beszélte a vezér fülét, hogy sem a nő — Izabella — sem a vén ember — Petrovics — nem alkalmasok Erdély ügyei vezetésére. Tegye a vezér Bebeket ez ország kormányzójává. Ugy lett. A királyné követei előterjesztését nem vették figyelembe s Bebeket ápril 11-én beinditák, hogy a két oláh vajda sergeitől segítve foglalja el a kormányzóságot. Elfogadására több mint 62 főúr nyert a portától fermánt.

Erdélyben erre komolyan senki sem gondolt, legkevesbé a királyné, ki soha sem hajlandó valakivel megosztani hatalmát. Rögtön a határszélek megerősítésére gondoltak s a jul. 1-én Tordán tartott országgyűlésről gazdag ajándékokkal követséget küldtek a portára, hogy a divánt határozatától elállásra bírják, tiltakozván ugyanakkor Bebek kineveztetése ellen. E férfiú már akkorra visszahúzódott a határszélekről s miután a porta követelésével felhagyott, a havasalföldi vajda közbenjárásával kezdett Izabellával alkudozni. Egy ideig még Almás várában tartózkodott, de a királyné végre is megkegyelmezett neki.

E jul. 1-ei gyűlés kimondotta a vallásszabadságot, „Ki-ki vallja azon hitet, mely neki tetszik, új vagy régi szertartásokkal s e részben teljesen szabad akarata szerint cselekedhetik. De az újvallást követőknek — t. i. lutheranusoknak s kálvinistáknak — nem szabad egymást boszusággal illetni. Szászok és magyarok egyaránt saját papjaiknak adják a tizedet.“ Továbbá három zárdának tanintézeté alakitását elrendelék, s az országos levéltárak megőrzésére levéltárőröket választottak.

Ez év a királynét leghívebb emberétől megfosztotta. Petrovics oct. 13-án Kolosvárt meghalt. Ha becszomjával tehetségei nem állottak is arányban, a kitartásnak, hűségnek, becsületességnek ritka példáját mutatja fel oly időkben, midőn épen ez erények nem voltak mindennapiak. Utolsó gondolata is a családé volt, melynek életét szentelé: minden vagyonát a királyfinak hagyományozta. Fegyverei szerencséje a királynénak a tisztai

részeken e veszteségért nyújtott némi kárpótlást. Nagy-Váradot Báthori György kiéheztetés által feladásra birta, s midőn Ferdinánd egyik vezére Telekessy Szathmárt ostrom alá fogta, Bebek és Balassa székelyekkel s török csapatokkal felmentésére siettek. Telekessy visszavonult s Balassa Szőlöst vette körül. Siker nélkül ő is — de midőn Telekessy segélyt hozott és Balassának egyik dandárparancsnoka Tarczay elesett, a két vezér közösen megegyezett a város lerontásában.

A hadfolytatás, valamint a következő évi is, összefüggött a portai alkudozásokkal. Ferdinánd, mióta Erdélyt elvesztette, azon volt, hogy a magyarországi részeket megmentse. Már erre sem lehetett kilátása — sőt a porta még Szigetvár lerontását is követelte. Feltételeivel Veráncsics és Zay visszautaztak, Busbeck ott maradt, s minthogy a válaszzsal Ferdinánd késett, mondhatni csak egy pont lőn eligazítva ennek lemondása Erdélyről. Épen ily kevés sikere volt Izabella fáradozásainak is a portán, ki ez időtt Temesvár és Lippa visszaadatását szorgalmazta. „Foglaljátok el Gyulát s akkor meglátjuk mit teendünk“ volt a pasák válasza. De Erdély rendei ily tág biztatás mellett nem mutattak hajlamot Gyulát megtámadni, s a dolog végre is ez uton kivihetetlen volt.

A bánság visszaadására rábírni a portát még más uton is próbát tett a királyasszony. A franczia udvar közbenjárását vette igénybe, mely bujdosása idejében is mindig hű támasza volt, ügyét a portán előmozdította s visszaérkezte után nyomon üdvözölte egy követe Cambray által. Viszonüdvözletét a királyasszony Báthori Kristóftól küldte Párisba, oly felhatalmazással, hogy ez a két udvar közt a barátságos viszony alapjait igyekezzék megvetni, mindenek fölött nyerje meg II. Henrik királyt, hogy portai orátora által a divánnál a bánságnak visszaadatását eszközölje. Az ajánlat Parisban tetszést nyert, s követül Kristóf úrral 1558 tavaszán Martines, ugyanaz, ki pár év előtt Amasiában Izabella

érdekében Busbeck ellen működött, az erdélyi udvarhoz jött. Martines elfogadható ajánlatokat hozott magával: leányát nőül a királyfinak s a Ferdinánddal folytatandó háborúra pénzsegélyt, s öt éven át ötezer harczost teljes számban.

Martines ur roszkor jött Erdélybe: a mult évi zavarok megújuló félben voltak. 1558 tavaszán a moldvai vajda várait kérte vissza Izabellától, ki azonban e követelést nem volt hajlandó teljesíteni. A boszus vajda Bebekkel bocsátkozott alkudozásba*), ki mult évi törekvéseivel épen nem hagyott fel. A márcz. 27-iki tordai gyűlés azon végzése, hogy a kormánytanács Erdély és a részek főuraiból 12 taggal szaporittatott, előkészítőül szolgált a királyné hatalmának csökkentésére, s e célból Bebekkel a két Kendy, Csáky Mihály, korábban nevelője a királyfinak — Balassa Menyhért szöveteztek. Tervök szerint a királyfit el kelle szakasztani anyjától s ennen lakhelyül Váradot kimutatni és bevezetni az államügyekbe. Nemcsak II. Henrik követét nyerték meg, hogy törekvésöket támogassa, hanem titkon a portára is küldtek megbizottakat, a szükséges felterjesztésekkel, sőt a jun. 5-én tartott országgyűlésen szóba is hozták a dolgot. A gyűlés nem volt idegen e tervtől, de annál ingerültebben fogadta a királyasszony, s Bebek éles kifejezéseiért bocsánatkérésre utasított. E gyűlésen felhozott a francia követ által hozott szövetezési ajánlat is, de bár a rendek azt örömmel fogadták is, a szövetség megkötését elhalasztá a gyanakvó királyné. Martines szép, de üres szavakkal haza bocsáttatott.

A királyné belátta az egész tervet s ha még volt kétsége, eloszlatták a portáról jött csauszok. A diván ugyanis elvetette az egész ajánlatot, sőt a Bebek oratorait

*) Bebek az Album Oltardianum szerint szerelmet vallott a királynénak, de attól elutasított. Ezért énekelték róla: „Menj parázna Bebek, — Mert nem szerettelek.“

visszaküldte, leleplezván Izabella előtt az egész tervét. E pontnál ez hajthatatlan volt. Nem volt hajlandó soha sem másnak engedni át az igazgatást. Minden viszálya a baráttal e kérdésből származott, a tizéves versengés, a gyűlölködés, mely neki koronájába, a barátinak életébe került. Hajlandóbb volt lemondani, mint engedni, később bünt elkövetni, mint visszalépni. S ime most megint a ponton áll, hogy az uralkodásból kitolassék. Sajat fia által akarják megbuktatni, ki még mit sem tud e tervekről, de ki osztályosa uralkodói nevének, s bizonynyal elébb utóbb a hatalomban is fogja részét követelni.

Ha egy okmánynak, melyet Báthori Kristóf husz évvel ez esemény után adott ki, s Milesnek — ki, ugy látszik, legtöbbnyire jó forrásokat használt Würgegenleiben — hitelt adhatunk, Bebeknek és Kendy Ferencznek borzasztó terve volt. A királynét fiával együtt meg akarták mérgezni s a mérget Konstantinápolyból el is hozatták, de azt Bebek szolgája Kocsis Marcsi a királyné kezébe adta. A többiek nem mentek eddig, még maga Kendy Antal sem, legalább Miles ártatlannak festi s az említett okmány csak Ferencz urat sujtja. De neki is vesznie kellett, nehogy testvéreért boszut állhasson. A Nizovszkytól tanácsolt királyné büntetés helyett boszura határozta magát, hogy annál biztosabban szabaduljon azoktól, kiket rettegett.

A főurak aug. végére tanácskozássra hivattak Fehérvárra. Feljöttek minyájan gyanakodás nélkül. Balassát, kivel oly jellemzőleg mondatja Karádi névtelene az árultatásáról írott s Abrudbányán 1569-ben kiadott Comoediában: „nagy jó és hasznos kereskedésnek ismertem az hittel való kereskedést mindenkor, kihez az több kereskedések mind semminek tetszenek“ Balassát mondom Vécs oda ígérésevel, Daczót, Perusithot más ajándékokkal megnyeri a királyné Bebeknek s a két Kendynek meggyilkolására. Sept. 1-én lakomát tartottak a főurak. Annak végeztével fáklyafénynél Kendy

Ferenczre rontanak lengyelekkel s udvari darabontokkal. Ferencz urat imádkozás után hegyestőrrel szurták le s vagdalták darabokra, azután Bebeket szurták, ki utolsó pillanatában papot kért, „minek neked pap hisz egész életedben csufoltad azokat,“ végre Kendy Antalra rontottak s vágta le ősz fejét és kezeit. A tetehek egy ideig az utczára kihányva heverték s vérökben a török csausz papucsát megfordette. Még a templomba siető királyné is meglátta azt és megborzadva, halványan elsietett. A két Kendyt utóbb családi sirboltba tették s Bebeket Fehérvár kapujára akasztották. A sept. 29-én Fehérvárt tartott országgyűlésen bemutatta a királyné az árulásokra vonatkozó okmányokat, a mérget, s a gyűlés utólagosan törvényesíté a gyilkosságot s az árulók roppant vagyonainak lefoglalását elrendelé. Balassa Menyhért a magyarországi részek főkapitányává neveztetett ki, hol a háboru az egyes főurak közt folyton folyt, sokan pedig ingadozni kezdettek, mióta Bebek Ferencz fia György és Perényi Gábor Ferdinánd pártjára állottak, mig ez német császárrá választatván, a birodalom hathatósabb segélyét tette kilátásba.

De a nyert subsidium nem volt annyi, mely az országot hathatósan megsegítette volna s Ferdinánd még mindig a béke megkötése által remélt a hosszas és fárasztó küzdelemnek véget vethetni. Erre 1558-ban még kevés volt a kilátás — a szultán Szigetvára lerontását tűzte ki utolsó feltételül. De a szultán fiai közt kiütött keserű versengés kedvezőbb feltételeket helyezett kilátásba, s a hosszas alkudozást végeredménnyel kecsgette.

Izabella vig kedélyét a főurak meggyilkoltatása megmérgezé. A franczia szövetségtől, mióta a követ a pártütők igyekezete felé hajlott, egészen elfordult s ettől fogva portai alkudozásai is más irányt vettek. Nem lehetvén reménye a bánságot visszakaphatni, csak a határszélek szabályozását sürgette. De a mint erejét hanyatlani érzé, a franczia szövetségtől pedig elfordult.

feltette magában kiegyezni Ferdinánddal. Orátorait utasította, hogy erre a portánál engedélyt eszközöljenek, s midőn 1559. jan. 31-én Konstantinápolyban Busbecknek kézbesíték az okmányt, mely a szultán békefeltételeit tartalmazá, nem csak engedélyt, hanem világos utasítást nyert, hogy ő is megkezdje az alkudozást Ferdinánddal a részek szabályozása iránt.

Akkor már ez alkudozás folyamba volt téve. A fennebbi okokon kívül még az is ösztönözte a királynét, hogy Lengyelországból értesítést vett, hogy Balassa Menyhért, sógora Thurzó Imre közbenjárásával kibékülni készül Ferdinánddal. Testvérét a lengyel királyt eleve felszólítá, hogy alkudozásait gyámolítsa s ez meg is küldé bécsi követének a kívánt utasítást. Előjátéka volt az alkudozásnak, hogy a tiszai részekben, hova még 1559. febr. havában is mentek hadak, egy éves fegyverszünet köttetett. Izabella megbízottja Gyulay Mihály volt. Izabella ajánlata szerint: Munkács, Huszt, Mármaros és a mit a tiszai részekből bir, Erdélylyel együtt legyen a János Zsigmondé, Abauj a Ferdinándé, Bereg és Ugocsa adózzék mindkét részre, Ferdinánd egyik leányát adja nőül Jánosnak s ez tartsa meg a királyi czimet.

A királyné ereje napról napra hanyatlott. Sem a lakomák, sem két udvarhölgye számára rendezett fényes menyegző nem vidithatta fel, a rettegés, hogy koronáját elveszti, untalan zaklatta s végre tanácsurái hosszas sürgetésének engedve jun. 12-ére országgyűlést hívott össze. Régi szépsége, deli termete, jó kedve eltűnt s a beesett arcz magán hordá a halálos kór jelét. Csak egy nem hagyta el: uralomvágya, s a rendeknek a gondoskodást országa és fia jövőjéről csaknem erőszakolni kelle reá. „Üdvözlík ő felségét, hogy fiát, választott királyukat ily gondosnak, kegyelmesnek, tudósnak nevelte, ők boldogok, hogy ily természet szerénti, vérökből való és nyelvöket értő fejedelmet nyertek. Mindezért örök hűséggel és szolgálattal tartoznak ő felségeiknek. De ha, mit Isten távoztasson el, ő felségének halála követke-

nék, válaszszaanak az ifju király mellé tanácsosokat kegyelmes tetszésök szerint.“

E végzés mélyen sebzé a királynét. Most már minden áron békét akart, s midőn Gyulay visszajött Bécsből a hirrel, hogy feltételeit Ferdinánd elfogadta az egyen kívül, mely Jánosnak biztosítá a királyi czimet, Nizovszkyt titokban utnak inditá, hogy még ez áron is kösse meg a békét. Már késő volt — a királyné sept. 15-én megszűnt élni. Nizovszky visszahivatott s mielőtt a királyasszony oct. 8-án fényes szertartással sirboltba tétetett volna, János Zsigmond átvette az uralkodást.

XI.

János Zsigmondnak első gondja volt anyja halálát s trónraléptét tudatni a portával s e czélból Gyulay Mihályt Konstantinápolyba küldé. Azután a Bécsben kezdett alkudozások folytatására korlátnokát Csáky Mihályt s Hagymási Kristófot Ferdinándhoz küldé. Agneseni püspök, mint a lengyel király követének, feladata volt támogatni őket. 1560. jan. 26-án nyertek kihallgatást s előadták azok feltételeit, melyek szerint ő Erdély határszéléül a Tiszát, saját birtokai végvonalaúl a Tiszát kívánta tekintetni. Minthogy pedig a követek urokat királynak czimezték, Ferdinánd legelőbb is e czim ellen tiltakozott, azután kijelenté, hogy még a tiszai részekből sem hajlandó semmit átengedni, s végül magát Erdélyt is hűbérné kívánta tekintetni. A követek jelentésére János Zsigmond apr. 1-én válaszolt. Huzzák a czim feletti alkudozást addig mig nem ő e tárgyban a lengyel király tanácsát kikérheti, s ha semmi más uton nem boldogulnak, legalább eszközöljenek fegyverszünetet. A követek valóban nem boldogultak s eredmény nélkül tértek haza.

Ügylátszik, hogy a fegyverszünet létre jött, mert rendes hadfolytatás sem ebben sem a következő 1561-ik

évben nem történt. Mindamellett senki sem hitte a békét állandónak, legkevesebb Ferdinánd, ki János Zsigmond megtámadása által portai alkudozásait sem akarta kockáztatni. S épen azért nem hanyagolta el az előkészületeket egy kiütendő háborura. Castaldo felajánlotta szolgálatát, hogy ármány és orgyilkosságok útján visszaszerzi Erdélyt — de a király ezt mint magához méltatlant eltolta. Nem fogadta ily hidegen Forgács Ferencz tervét, ki azt ajánlotta, hogy „segélje Heraklides Jakabot, egy ez idétt hirneves szerencsefit, Moldva trónjára, szerezzen magának Erdély főurai közt párthiveket, nyerje meg Balassát, Majláth Gábort, Patócsit, kik Jánost gyűlölik,“ — sőt ez okmányt fiával, Maximiliánnal is közölte. A dolog vége az lett, hogy Ferdinánd Heraklidesst pénzzel látta el, s ez egyetértve a Serédyek örökösével a dúsgazdag Laczky Alberttel és Zay Ferencz kassai kapitánnyal, dandárt gyűjtött spanyolokból, magyarokból, annak élére a vitéz Székely Antalt állítá, Moldvába hatolt s ottani párthiveitől segítve leverte Sándor vajdát, elűzte őt, székét pedig elfoglalá. A nov. 11-én tartott kolosvári országgyűlés táborba szólítá ugyan az ország sergeit, de minthogy Moldvából támadás nem történt, a tábor eloszlott. E gyűlés egyik határozata szerint Fogarasvidéknek, a Majláth birtokának, a megyékbe kellett volna kebeleztetni. A fejedelmet jul. havában saját zenemestere meg akarta gyilkolni, s a közvélemény úgy hitte, hogy a nyomorultat Majláthi bérelte fel. S valóban ez, neje és gyermekei visszahagyásával, menekült s csak utóbb nyert sógora Báthori András közbenjárására kegyelmet.

Heraklides még ez év folytán megnyerte a portán megerősíttetését. „De vajon — kérde a pozsoni kamara elnöke Maximiliántól, ki már ez idétt sokat foglalkozott a magyar ügyekkel — nem tudja a török, hogy innen nyerte felemeltetését? hogy vasasok, spanyolok, gyalog és lovas magyarok vannak vele? most még beleegeznek, de időtől vár, hogy e mulasztást helyrehozza,

ha csak addig Isten a maga dicsőségére s a keresztyén-ség javára nem fogja befejezni azt.“ E befejezés, mint azt a kormánytanács remélte is, a váradi püspök terve szerént, Erdély visszafoglalásából állandott. Ugyanev terv szerént lépéseket tettek Balassa Menyhértet átál-lásra birni. Izabella halála előtt kevésse már ingado-zott e férfiú, de a királyasszony halála után egy ideig hűnek mutatta magát az új uralkodóhoz. Átállásának roppant árt szabott, de az alkudozás oly titokban folyt, hogy János még 1561-ben is tizezer forint zsoldot kül-dött kezéhez. Végre létre jött a kiegyezés: nyerte élete fogytáig Szathmárt „kit oda birt tett 12,000 házjob-bágyot,“ Nagy-Bányát „évenként négy czementtel“ (egy czement legalább nyolczezer aranyat tesz), Tasná-dot (a javadalmakkal együtt tizezer frt jövedelem) és Munkácsot, örökül pedig Detreköt vagy pedig guny-nyal kóborlásaiért nevezék Gyötreköt s Ferdinánd azt 1562. jan. 20-án kiadott okmányával megerősítette. Ugyanekkor az új moldvai vajdával annak beütése s a szászvárosokkal azoknak átpártolása ügyében folyt az alkudozás.

A háborút 1562 elején Balassa Menyhért nyitotta meg a tiszai részekben, s támadása indokait egy nyílt levelében közzé tette. Jan. 2-án Olcsva várát, utóbb Kovászt és Báthort foglalta el. Ezalatt a választott király is készült. Egy levele a portán Balassa elpárto-lását tudatta, egy más a budai basát gyors fellépésre ösztönzé. Jan. közepén felültette sergeit s ezek Balassa erdélyi várait Diodot, Létát (ez bevonuló sergei egy részével s Szilvácsy Jánossal a légbe röpült), Hadadot bevették. A tiszavidéki diadalok után Balassa, Zay és Báthori Miklós saját s a király hadaival Erdélybe nyo-multak az elvett várak visszafoglalására. Hadadnál márcz. elején találkoztak János királynak nyolczezer emberből álló s Némethy Ferencz és Báthori Istvántól vezetett hadaival, s márcz. 4-ike reggelén ezeken teljes diadalt arattak. A fejdelem sergeinek egy negyede el-

esett, s 1500 harczos fogolylyá lett. A diadalmas had azonban nem mert előnyomulni, mert még János körül tetemes sereg vala, mert török seregek felülésének hírértették, a szerzett zsákmánynyal pedig visszasiettek. A budai basa már ekkor csakugyan utban volt, Szathmárt ostrommal vette körül s azt pár hétig szorongatta is, de a vár egy része leégvén, Balassa pedig elillanván, a basa is felhagyott az ostrommal; a füleki szándzsákbég pedig Balassa János hadát verte szét s két főurat, Bebek Györgyöt és Mágocsy Gáspárt fogolylyá tette.

Ily módon Erdélyben János király szabad kezet nyert, mire valóban nagy szüksége volt. Jan. 27-éről írta Báthori András Maximiliánnak: „a székelyek ropant adók által nyomtatván, kevés fáradsággal megnyerhetők, ők a királyasszony fia ellen fel fognak kelni.“ S valóban már ekkor forrongott e nép. Székely Antal, ugyanaz, ki Bornemiszt kikísérte Erdélyből, azután a Heraklides sergét vezette s ennél maradt Moldvában mint hadparancsnok, és Balassának ügynöke Baksai Tamás néhány tekintélyes székelyt megnyert. Nem tudták elfeledni régi adómentességöket, az adó kirovása, az ökörsütés állandósulása kiállhatatlannak tetszett előttök. Eddigi apróbb mozgalmaik egymásután leverettek, s most Székely és Baksai a régi jó idők visszatérésével biztatgatá őket, ha sikerülni fogna megfosztani Jánost trónjától és Ferdinánd alatt egyesíteni a magyar tartományokat.

Balassának és Székelynek legbuzgóbb ügynökei Valkai és Forró voltak. De Báthori István korán értesült a mozgalomról s Valkainak kegyelmet nyert, Forró pedig szökés által menekült. Mindamellet kiütött a lázadás. Udvarhelyre nemzeti gyűlés lőn hirdetve s a nép fegyveresen tömegestül sietett oda. A gyűlés izgatott volt, elhatározta elvesztett jogaiknak visszaszerzését. János próbát tett a mozgalmat lecsendesíteni, máj. 14-én követet küldött hozzájuk „unszolva őket, hogy szállja-

nak le és ő nekik minden szabadságokat megengedni kész volna.“ A követet 14 napig tartóztatták magoknál s azután megindultak, hadnagyokká választván Nagy Györgyöt, Gyepesi Ambrust, Bán Istvánt. Fegyvereiknek eleinte kedvezett a szerencse, s dulva rabolva nyomultak elébb. A csatlakozásra felszólított szebeniek kiadták a követeket a fejdelemnek, a segesváriak pedig — midőn e város alatt elvonultak — kitérő választ adtak. A hirre, hogy Majláth Gábor Fogaras földéről kiűtött s ellenek nyomul, egy részök Maros-Vásárhely felé indult s Vajánál táborba szállt. E csapat Majláthon csakugyan diadalt aratott s ő maga is csak futás által menekült. Azalatt a derék sereg Holdvilágon tábort ütött, s most a vajai diadalmas csapat is megindult, hogy ezzel csatlakozzék. Nem volt már ideje tervét végrehajtani, mert a fejedelmi sereg Radák László vezérlete alatt gyorsan nyomult előre, hogy a szándéklott egyesülést meggátolja. S csakugyan Nyárad mellett Kis-Görgénynél utólérte s véres ütközet után, vezérok Bán a csata kezdetén elszaladván, leverte. A kisebb tábor bukása rémülettel tölté el a Holdvilágnál táborzó nagyobbbat — s ez önként szétoszlott, megfogván és kiadván a királynak vezéreiket, Nagyot és Gyepesit.

A király a deréksereggel volt, mely lassan nyomult előre, s Segesvárnál megállapodott. Ide junius 20-ára országgyűlés volt összehíva. A főnép tartozott fejenként megjelenni, a székek, Maros, Csik, Gyergyó, Kezdi, Sepsi, Orbai (Aranyos nem vett részt a forradalomban) székenként 16 képviselőt küldeni. Megelőző vizsgálat után a lázadás fejei börtönbe vettettek, honnan csak néhány év múlva szabadultak ki, az alsóbb rangú székelyek közül többeknek orrát fülét levágták, Gyepesi és Nagy nyársba huzattak. Sokkal szomorubb következménye volt a lázadásnak magára a nemzetre. A köznép elvesztette nemességét, s adó- és tizedfizetésre köteleztetett, tehát jobbágygyá s eladományozhatóvá lett. A főnép és lófő megtartotta nemességét, személyes fölkelés kötele-

zettségével. Maga az egész nemzet elvesztette parajdi sóbányáját, s azon jogát, hogy hűtelenség bűnében nem marasztaltathatott. Ezelőtt magszakadás vagy nóta esetében a székely jószágá nem a fiscusra hanem a szomszédokra szállt: e kiváltság eltörlésével kimondatott, hogy ily esetekben a fiscus örökül. Nem sokkal utóbb a fejdelem intő például s megfélemezésökre az udvarhelyi barátok kolostorát Székely-támadt várává alakíttatá. (Némelyek a háromszéki Várhegyen épült Székely-bányát is ez időre teszik.)

A törökök előnyomulása a tiszai részeken, a székelek leveretése s a szászok fölkelésére támasztott remények meghiúsulása Erdélyben végre megnyugtatták János Zsigmond birodalmát. Végre ez időtt nyolczéves alkudozás után létre jött a béke Ferdinánd és a szultán közt. A császár jun. 1-én elfogadta a porta feltételeit s Busbeck aug. 17-én a békeokmánynyal, mely nyolcz évre szólt, s Balassa Menyhértet, Báthori Miklóst s az utolsó időben elpártolt urakat is magában foglalta, vissza-indult. A nov. 4-én Fehérvárt tartott országgyűlés azon határozata, hogy a porta kéressék meg annak kieszközlésére, hogy a Balassa elpártolása által elszakadt részek visszaadassanak Ferdinánd által, eredménytelen maradt.

Ez Jánost az alkudozás megszakadt fonalának ujra felfogására birta, 1563 elején Báthori István követe által terjeszté feltételeit Ferdinánd elé. De a két év előtt le nem győzött akadályok most is fennállottak: Ferdinánd nem akarta megadni a királyi czimet s a tiszai részeket visszakövetelte. János Zsigmond e két feltétel egyikét sem fogadhatta el s utasítá Báthorit, hogy a császárt e pontok körül birja engedékenységre és legalább Szolimán haláláig engedje őt a királyi czim birtokában maradhatni. Azonban a követ fölterjesztései e részben is eredménytelenek voltak s a jul. 9-én kiadott válasz megint tagadó volt*). Báthorinak feladata volt

*) Hogy azon okmány, melyet Bethlen Farkas II. 32. l. közöl

Jánosnak Ferdinánd valamelyik leányával kötendő házasságát is szóba hozni, de e részben sem tudott semmi bizonyos eredményt kieszközölni. A császár leányai részint férjhez mentek, részint nem akarnak férjhez menni, azonban rokonai közül fog Jánosnak egy hercegasszonyt megszerezni. Jul. 13-án Báthori kinyilatkoztatta, hogy ura lemond a királyi czimről, ha Magyarország s Erdély fejedelme czimét fölveheti, fölségjogot gyakorolhat magyarországi birtokain is s Ferdinánd leányával némely részeket hitbérül nyer. Ferdinánd ennyit sem akarván megadni, János követársul Blandra Györgyöt, udvari orvosát, Bécsbe küldé, s az olasz csakugyan kivitte, hogy Ferdinánd hajlandónak mutatkozott Jánosnak leányát Johannát nőüladni s átengedni neki a tiszai részeket. De Jánost ez nem elégítette ki. „Nem egy vagy két de több hónapokra van szüksége, hogy a dolgot megfontolhassa“ irá oct. 9-én Báthorinak és őt visszarendelé. Forgács e változást lengyel befolyásnak tulajdonítja.

Nem sokkal utóbb eldőlt a moldvai hospodárság kérdése is. Heraklides despotának nem volt pártja ez országban s csak zsoldosaival tudta magát fenntartani. Az élete ellen hányt lesek egy ideig szerencsésen kikerülte, de lehetlen vala magát sokáig fenntartani. 1563 elején Csicsót és Küküllővárt követelte Jánostól: „ha keblébe rejté is, elveszi tőle“ izente ennek. „Cretenses sunt mendaces“ válaszola a fejdelem czélzással Heraklides krétai születésére, de egy ideig még saját ügyei visszatartották. Midőn azonban Moldvában mind hangozabbá lett az elégedetlenség, a tatárok megjelentek az ország határszélén, a despota leghivebb magyar zsoldosai felkonczoltattak, s az ellene forralt összeesküvés kitört — a megszorult kalandor, ki ez idétt akarta nászát egy főrangú lengyel hölgygyel megülni, Szucsáva

nem jul. 18-án, hanem jóval előbb kelt, világos a Pray által Epist. Proc. III. 170, s köv. lapokon kiadott közleményekből.

várába zárkozott. Az összeesküvők által hospodárrá választott Somsa István, János Zsigmondtól kért segílyt és nyert is. Radák, Rácz Daczó kétezer emberrel Chozim alá siettek, s nem sokára egy 500 emberből álló török csapat is jött. A lázadás Szucsávában is kiütött s nov. 9-én Heraklides kiűzetett. Tomsa saját kezével verte le, s azután kivégeztette. De a vajdai széken ő sem maradhatott meg. János Zsigmond közbenjárására az előbbeni vajda Sándor nyerte azt vissza.

Heraklides bukása nevezetes nyeremény volt Jánosra, s bár az apróbb csatározás — mint Balassa egyik rablófészkének Halmi váracsna lerontása — folyton folyt, 1564 első felében nagyobb háborura nem került a dolog. Ellenben az országban benn egy nevezetes valásügyi kérdés oldatott meg. Bevett vallás — a törvény értelmében a catholica mellett még csak az ágostai volt s ez idétt maga a fejdelem is azt vallotta, de Kálvin tana naponként terjedt és Kolosvár e mellett nyilatkozott. De mióta Blandrata lett a fejdelem orvosává s ennek kegyét meg tudta nyerni, a vallásügy kérdésében is nevezetes forduló pont állott be. Attólfogva a helyét hitűek vallásos reformtörekvései kevesebb akadályal találkoztak, sőt nevezetes lendületet nyertek. Az 1564. jan. 21-én Segesvárt tartott országgyűlés megújítá a hét év előtt hozott törvényt, hogy egy felekezett se háborgassa a másikat. De minthogy az urvacsora kérdése körül a magyar és szász papok közt eltérés van, tartsanak ezek Enyeden kitűzött időben vitatkozást. A fejdelem apr. 9-ét tűzte ki az egyetemes zsinat határnapjául, királyi biztossá Blandratát nevezte ki, utasítván őt, hogy próbálja kiegyeztetni azokat, kik az urvacsorája kérdésében eltérnek s ha ez nem fog megtörténhetni, válaszszon magának mindkét felekezet külön superintendenst. A zsinat megkezdődvén, a biztos felszólítá a kálvinistákat, hogy mivel az egyház „concordiáját“ ők bontották fel, hitczikkeiket először ők foglalják írásba. Még az nap elkészítették a „Modus Concor-

diaet“ s a szászok két nap mulva beadták feleletöket. Azután következett a nyilvános vitatkozás s azután a két felekezet elválása. Mindkét fél megtartá az eddigi superintendenseket: a szászok Hebler Mátyást, a magyarok s székelyek Alesius Dénest. A jun. 4-én Tordán tartott országgyűlés elhatározá: szabad ezentul mindenik félnek a kolosvári (reformált), akár a szebeni (ágostai) eklézsiák vállását és nézeteit követni. A kérdés ezzel be volt fejezve s a helvét hitvallás a harmadik „törvényesen bevett vallássá lett.“

A békealkudozás meghiusulása után néhány hónapig nem újult meg a háború. Ferdinánd király ereje hanyatlott s 1564. jul. 25-én meg is halt. Fia Maximilián egy év előtt utódává koronáztatott s országkormányát rögtön átvette. Ő mint trónörökös az Erdélylyel kötendő békét pártolni látszott, de trónfoglalása után nyilván beszéltek egy megkezdendő török háboruról s most nem tudta meggátolni, hogy a garázda Balassa fel ne gyujtsa a háborulángját. Ősszel e hitvány ember Szathmárból Tokaj alá vezette sergét a termés lefoglalása végett, de Báthori István nagyváradi kapitány nyomban utána eredt, elfoglalta Szathmárt várdájával, elfogta nejét, gyermekeit, lefoglalta kincseit s mind ezt a fejdelemhez küldé. Innen Nagy-Bánya alá ment s azt is hatalmába kerité. Ezalatt a fejdelem szervezte a hadserget, s 12 ezer ember élén a Részekre rontott. Legelőbb Hadadot vette be rohammal, melyben az őrség nagy része leváगतott vagy fogságba esett. A sebesült vezért a király ápoltatta s utóbb megajándékozva elbocsátá. Így jóvá tevén a két év előtt szenvedett kudarczot, elfoglalta Báthort, Szent-Mártont, azután Kis-Várdát ostrom alá fogta s a bennlevőknek feladási időul két hónapi időt tűzvén ki, Atya ellen vezette sergeit s azt is elfoglalta. Gromo, ki ez időtt a király olasz testőrségének kapitánya volt, és Forgács, ki épen nem tartozik bámulói közé s természeténél fogva hajlandó volt akárkiben is a gyöngye oldalokat felfedezni, nem győzik ma-

gasztalni e hadjáratban kifejtett vitézségét. Atya alól Kassa ellen akart menni, de a megáradt esőzés visszatérésre kényszeríté. Ez utában Kovásztót vette be, s Ecsedet fogta ostrom alá és megadásra ennek is két havi időt tűzvé ki, visszatért székhelyére.

Hazaérkezvén a fejdelem, intézkedett Szathmár jó karban tartásáról. 1565. jan. 22-ére Kolosvárra országgyűlést hirdetett, bizonyos levén benne, hogy sem Maximilián sem Balassa nem fogják foglalásait tétlenül nézni. Már ekkor volt tudomása a koronás király hadi készülleteiről, elindulásáról, s ezt a rendek elé terjeszté. „Annak az hadnak — végezzék — eltávoztatására minékünk úgy tetszik, hogy felségednek olyan hadakozó népe legyen, hogy ki ne egy hónapig kettőig lehessen, hanem mindaddig, míg az szükség kívánja.“ A szükséges adót, teljes felkelést megajánlották s az elpártolt főuraknak visszatérésre 40 napot adtak. S a készülődéshez hozzá is fogtak, mialatt a fejdelem a magyarországi beglerbégek kirendelésének eszközzésére Békes Gáspárt küldte a szultánhoz.

Maximilián komolyan gondolt visszatorlásra. Csáby Ákost és Csernovits Mihályt ő is a portára inditá, hogy ott a János által tett mult évi foglalásokat visszaköveteljék, hogy pedig e fölterjesztésének egy bevégzett tény által nyomatékot szerezzen, Schwendi Lázárt hét-ezer emberrel a felvidékre küldé s Báthori András, Perényi Gábor és Balassa Bálint kapitányait utasitá, hogy dandáraikkal hozzá csatlakozzanak. S a mily gyorsan hajta végre János Zsigmond mult évben a foglalásokat, Maximilián kapitányai oly gyorsan eszközlék a visszafoglalást. Február elején sergei a Részekben voltak, Schwendi Lázár elejti Némethi Ferenczet, a fejdelem tiszai kapitányát s beveszi Tokajt, Balassa elfoglalta Szerencset s Nagy-Bányaig száguldott, Szathmárt pedig azalatt maga Báthori István a váradi kapitány felgyujtá s maga Váradra vonult. Azután elesett Erdőd, Kővár, Szilágy-Cseh. Az ut Kolosvárra nyitva állott.

A gyors működés Kolosvárt nem kis izgalmat idézett elő. A választott király tanácsosai csak gyors békében láttak menekülést s Báthori Istvánt a Schwendi táborába küldék, ki ekkor Szathmárt időzött. A béke előleges feltételeit hamar megállapíták a fejdelemre nézve igen kedvezőtlen feltételek alatt: nem csak királyi címről mond ez le, hanem elismeri Maximilián főuraságát is. Birtokait megtartja ugyan, de ha magtalanul hal el, azok visszaszállnak Magyarországra. Nőt Maximilián rokonai közül nyer, s ha országát elvesztené, kapja Oppelnt és Ratibort. S e pontokkal és a fejdelem utasításával ellátva, Báthori Bécsbe ment. A császár azokat minden nehézség nélkül elfogadta.

A fejdelem udvarában ezalatt nagy változás ment véghez. A szathmári kiegyezést nem helyeselte a lengyel király, Békes pedig visszaérkezett a portáról, hirt hozva, hogy a szultán már elrendelte a segélyadást. Nyomon új utasítást küldött Báthorihoz a fejdelem, „fontolja meg ő felsége a császár, hogy ugyanazon hatalmas uralkodó torkában van ő is, kinek kegyelmét ő maga is adóval s ajándékokkal igyekszik megnyerni“ s egyezzek belé a tulságosan is szigorú s ránézve terhes pontoknak módosításába.

Midőn Báthori új utasítása értelmében fölterjesztést tett a császárnak, ez haragra gyuladt. Eszébe jutott, hogy két év előtt is épen azon a ponton bontá fel János az alkudozást, midőn már csak az egyezkedés aláírása hiányzott, s azon hittet, hogy akkor és most az egész dolog csak elámitására volt folytatva, Báthorit elcsukatta. A király nem méltányolta kellően János helyzetét. Igaz, hogy mindkét esetben az engedékenységnak főoka a kényszerűség, s annak nyomása világosan meg is látszik főként a szathmári pontokon, de az is elvitázhatatlan, hogy Jánosnak őszinte óhajtása, sőt vágyai ne továbbja volt a Habsburgházzal kötendő rokonsági frigy. De az ár, melyért ezt tehette volna, tettett igen felcsigázottnak s a dolog főként ezen bukkott

meg. Most is Báthori elfogatása után sem hagyott fel a reménynyel, s Kendy Sándort Bécsbe küldé: hogy a nemzetközi jog értelmében tiltakozzék követének letartóztatásáért, a megkezdett alkudozást pedig, támogatva a lengyel király a végett küldött követe által, folytassa. Ha a császár Tokajt, Gyulát s a tiszáninnen-i részeket visszaadja, ő is lemond a Tiszántulról. Más pontokról, mint a szathmáriakról, a császár hallani sem akart s Kendyt is elfogatta.

Ilyen volt a hangulat Bécsben, midőn a portai követ Csernovits egy csausz kíséretében ide visszaérkezett, azon jelentéssel, hogy Csáby Konstantinápolyban letartóztatott, a szultán pedig bár rossz neven vette a béke felbontását, mindamellett is, ha Tokaj a fejdelemnek visszaadatik, hajlandó lesz a fegyverszünetet továbbra is fenntartani, egy más csausz pedig Erdélybe küldett, hogy a netalán célba vett visszatorlástól visszartartsa Jánost. Szolimán úgy hitte, hogy még alkudozás által is helyreállítható lesz a béke. De csalódott. A budai és temesvári beglerbégek azon parancs következtében, melyet Békes a tavasszal eszközölt ki, már ekkor megtámadták Maximilián birtokait, s ez utóbbi Pankotát elfoglalta. Maga János is megindult a tavasz vége felé, bevárta sergeit Nagy-Váradon, Szathmár alatt csatlakozott a budai basával s együttesen Erdőd ostromára siettek. A szultán pedig a dolgok állásáról, birodalma veszedelméről értesíté, mely őt a nagyuri parancs ellenére is az ellene intézett támadás visszatorlására kényszeríté.

A törökök felülése, egy Horvátországba tett becsapás, János támadása, Maximiliánt határozott lépésre bírta. A Bécsbe küldött csauszt letartóztatta, mint kezest s Csernovicsot visszaküldé Konstantinápolyba, a szathmári alkupontokkal, János erre vonatkozó levelével: „ismerje meg a szultán ezekből, hogy a fejdelem nem méltó pártfogására. Ő a király, hajlandó tisztes békére, de csak ha János az uralkodásból ki fog rekesztetni.“

Csernovics jelentése megtette hatását: „im micsodás hűtök legyen egymáshoz a keresztyén fejedelmeknek — mondá a szultán a divánban — láthatjátok!“ Azonban a dolog bővebb megvizsgálására a levelekkel csauszát Jánoshoz küldé, hogy ez a dologról kellő felvilágosítást adjon, Csernovicsot pedig aug. 7-én visszabocsátá Bécsbe, a szultán iratával: ereszsze a czászár a letartóztatott csauszt szabadon, adja vissza Tokajt és Nagy-Bányát, vonja vissza sergeit — mert az egész szathmári egyezkedés érvénytelen. Csernovics már aug. 22-én Bécsbe érkezett.

A háboru ezalatt folyton folyt. János Hasszánnal egyesülve 40 napi ostrom után elfoglalta Erdődöt, s mialatt Szilágy-Cseht őrsége felégetvén elhagyá, az egyesült had bevette Nagy-Bányát s utóbb Szathmárt. Schwendi Lázár ez ideig tétlenül nézte a dolgot, de most átkelvén a Szamoson, Zayval Kisárnál ütött táborn. Nem messze volt ide a török erdélyi had is, s apró csatározás naponként történt. De Schwendi uj segélyt kapván, ereje 18 ezer emberre növekedett. Mindamellet Bécsből kapott parancs folytán alkudozásba bocsátkozott a basával s sept. 13-án fegyverszünetet kötött vele. János serge némi apróbb diadalok után előnyben volt, s most döntő ütközetre készült. Épen ekkor érkezének táborába Schwendi és a basa követei, kik őt fegyverszünetről értesíték. Boszusággal eltelten visszatért Erdélybe. De Schwendi és társai az egyezkedés ellenére is folytatták a háborut s csak miután Nagy-Bányát és Csehit visszafoglalák s őrséggel megrakák, tértek vissza.

Jánosnak hazaérkezte után első gondja volt tudósítani a portát a magyarországi basák árulásáról. Ezalatt megjött a csausz, ki a szathmári alkudozás leveleit magával hozta, s erre vonatkozó mentségeit magával volt viendő a portára. Nem kevésbé volt azonban meglepetve, midőn a csausztól értesült, hogy a szathmári alkudozás többé a portán nem titok. Nehány basa, ki dolgait előszokta mozditani, figyelmeztette, hogy ez ügynek leg-

jobban véget vet, ha személyesen bemegy a szultánhoz. S valóban bármi kétes kimenetelűnek látszott is ez — mégis semmisem csillapítja le a szultán haragját, semmi sem oszlatja el a diván gyanuját oly biztosan, mint ha ő maga ott színről színre előadja mentségeit. A mi lealázó volt e tényben, mentse a kényszerűség, a mi veszélyes, az ellen, úgy hívé, a szultán régibb esküje s ígéretei meg fogják védeni. Bizalma fogja lefegyverezni legjobban az ellenséges törekvéseket. Felpezsdült ereiben a Zápolya vér a gondolatra, hogy ellenfeleit most földig alázhatja, s a máskor habozó és határozatlan ifju elhatározta magát e lépésre. Oct. 13-ára Kolosmonostorra országgyűlést hívott össze, s itt a rendekkel tudatta szándékát. Hálával és köszönettel fogadták a rendek s az intézkedésekre teljesen szabad kezet adtak: „ő felsége minden országbeli hiveit ismeri személy szerint, valakikkel ő felsége parancsol, azok elmenjenek ő felségével, és minemű módot ő felsége ad, ahhoz tartozzanak (t. i. tartsák magokat), azonképen helytartót is azt válaszsza és hagyja ő felsége köztünk, a ki ő felségének tetszik.“

S most a fejdelem „főköveteket“ (t. i. oratorokat) küldött a portára. Oly nagy a vád ellene, hogy azt követtség után el sem intézheti. Ugyanazért személyesen fog bemenni a portára. Az nap után, melyen a szultán menedéklevelét kezéhez veszi, háromnappal főrendivel utra fog kelni. A fejdelem jól számított. A szultán le volt fegyverezve: „sem a téli idő, sem a viszonyok — izente vissza — nem alkalmasok elutazására. Távollétét az ellenség támadásra használhatná fel. Várjon tavaszig, akkor ő személy szerint jön az országba — találja meg itt.“ Midőn pedig 1566 elején Maximilián követe Hosszutothy megérkezett a portára, de adó nélkül s a követelt várakról említést sem téve, kihirdettetett a háboru, melyet a szultán személyesen fog vezetni, a német követek pedig elfogattak.

János Zsigmond márcz. elejére Tordára országgyű-

lést hirdetett. Nemcsak saját hiveit hívta meg, hanem a Maximilián alatti megyéket is egyenesen a szultán meghagyásából, hogy az ország egységének és nyugalmanak helyreállításán közösen működjenek, Schwendi nyomon — márcz. elején — körlevél alakjában felelt e meghívásra, eltiltván a megyéket a megjelenéstől, s ezek csakugyan elmaradtak a márcz. 10-én megnyílt gyűlésből, mely a hadfölkelésre s a szultán elébe leendő menetelre megtette az előleges intézkedéseket. Ugyanazon csausz, ki a fehérvári udvarba meghozta a megkezdendő hadjárat hírét, athnamet is hozott a fejdelemnek, lovat, aranyos ruhát (kaftánt) és gyöngyös nehéz paltost. Az athnaméhoz mintául a János Zsigmond atyjának adottat választották, azon megtoldással, hogy a fejdelemválasztás joga el lőn ismerve, az évenkénti adót pedig az ország tartozik pontosan beszolgáltatni *).

A készülődések Erdélyben folyton folytak. Ugy akará a fejdelem, hogy a mi fényt ő kifejt, arányban legyen hatalmi állásával, nevével és háza gazdagságával. Nem hiúságból, hanem mivel fényezéshez szokott emberekkel volt dolga. A máj. 28-án tartott tordai gyűlésen, midőn már tudtával volt a szultánnak máj. 1-ei elindulása, Tordán új országgyűlést tartott, mely az expeditiora adót ajánlott meg, elrendelte a hadfölkelést — a nemesség 16-a volt hadköteles — s helybenhagyta Hagymási

*) Az okmányt fontosságáért közlöm a függelékben, az Erd. Muz. Egylet példánya után, úgy mint azt Szabó Károly barátom sajátkezűleg szives volt leírni. Az okmány hitelességéhez némi kétség fér, de mellette is sok adat bizonyít. Előrebocsátván, hogy az I. Jánosnak adott athnamenek két példánya maradt fenn, egy, melyet kiadott Reusznér Ep. Turc. Lib. VII. 91. l. s egy más a Verancsics irományai közt, melyet magyarra fordított és kiadott Szalay Adalékok 124. l., megjegyzem, hogy ez a II. Jánosnak adattal csaknem szóról szóra megegyez e pontig „te is országoddal“ stb. a mi ezentul van, hiányzik. Bethlen Farkas mindkettőt ismerte, különben nem írhatta volna II. k. 94. l. eodem fere stilo prout parenti ejus olim juraverat eidem quoque jurat.

Kristófnak főkapitánynyá választatását. János Zsigmond 300 szekéren 400 nemessel jun. 16-án indult el s jun. 26-án Pancsován tárborba szálla. Másnap a 400 nemessel a szultán gályáján átkelt a Dunán, Zimony alatt táborba szállott. Két nap múlva reggel 7 órakor hivatalos lőn a szultánhoz. A menet nagyszerű volt. A négyszáz nemes, kiknek öltözete s lovaik szerszáma arannyal s ezüsttel tündöklött, a csauszok és jancsárok, a négy tanácsur, s négy zászlós ur, a gazdagon ékesített apródok, a fejdelem, kinek kengyelét négy apród tartá s ki minyája közt legfényesebben vala öltözve (egyedül lovának nyerge 24 ezer aranyat ért) s czimeres szüvegében diónyi nagyságu gyémantot viselt, „nem megutálandó nézést mutatnak vala“ mint egy szemtanu főur írja. Fényével arányban állott az általa hozott ajándék is, de az elfogadásnál a fejdelem elfogult. „Boldog legyen idejöveteled szerelmes fiam!“ mondá a szultán ünnepélyes kézcsók után, s az elfogadás végzetével biztosítá pártfogásáról és felhatalmazá, hogy kérelemmel járuljon hozzá. Másnap megkapta Szolimán ajándékait, találkozott a franczia követtel Aube Vilmos-sal, ki urának szövetségével kínálta meg, előkészítőül a két udvar közt füzendő házassági összeköttetésre, megnyerte kérelmére Debreczen környékét s a Duna, Tisza, Körös és Erdély közti darab földet, de eltolta magától a nagyvezér meghívását, hogy őt is keresse fel sátrában, miért ez boszúból megfosztá a szultáni lakoma tisztességétől, azon szin alatt, hogy nem volna tanácsos a török ételekhez szokatlan ifjut megvendé-gelni, nehogy ebből származható betegsége mérgezés-nek tulajdoníttassék. Julius első napján még egyszer szemben volt a szultánnal, „kérjed az urat — mondá ez bucsukor, hogy diadalmaskodjunk, mert három akko-rává teszünk, mint vagy.“

Ezután visszaindult a fejdelem, s jul. 17-én főváro-sába megérkezett, innen pedig Kolosvárra jul. 28-án ment, mely mellett volt a Tokaj ellen indítandó sereg

felállítva. A vele visszatérő Békes Gáspár rossz hírt hozott Majláthnak. Haragszik rád a szultán, legjobb lesz ha eladod vagyonodat — s ez aug. 6-án a fenesi táborban csakugyan Fogaras várát hét mérföldnyi területével s Theke felét 20 ezer aranyért „minden agyujával, porával, golyobisával élésével egyetemben“ eladta János Zsigmondnak és maradékinak úgy, hogy aug. 15-én kézbe fogja szolgáltatni. Nehány nap múlva, számára rendelt őrséggel elhagyta Erdélyt. Nem sokkal utóbb a tábor is elindult. A fejdelem bevette Zsákát, Bajomot s megszállotta Tokajt. De ennek ostromát nem hajthatta végre, valamint Szolimán sem teljesíthetné ígérését. Szigetvára alatt meghalt, meg Zrinyi is örökké emlékeztető kirohanása alkalmával, a nem messze fekvő német hadaktól meg nem segítve. Ez időt Gyula, Jenő s Világosvár is elestek, és a magyar hódoltság megint jelentékeny darab földdel nevedezett.

János Zsigmond a szultán haláláról tokaji táborában oct. 4-kén értesült. A nagyvezér hazatérésre intette, mert a török had távoztával a németek támadásának ki lenne téve, mert a tatár hordák is megtámadhatják birtokait. Ez utóbbi megtörtént s ő egy ilyen csapatot a Fehér-Körös mellett szétvert oct. 28-án. Hazaérkezte után nyomon intézkedésekhez fogott, hogy a portára követet küldjön — de az új szultán, Szelim, ki Nándorfehérvárig jött serge elébe, megelőzte őt s csauszt küldött hozzá fermánnal, melyben „ígérte a fejdelemnek és országának azon jó akaratát és oltalmát, melylyel atyja volt.“ A november 30-án Szebenben tartott országgyűlés örömmel vette ezt tudomásul s kérte Jánost, hogy intézze el az adó és követség dolgát: „felséged ismeri alattvalóit, kiki mirevaló legyen, felséged válasza ki azokat, a kik tetszenek.“

Az új szultánt Maximilián is üdvözölte követjeivel s a portán békealkudozás megnyitására megtette a szükséges lépéseket. De épen, mint két év előtt, mialatt követi békét szorgalmaztak a törökkel, vezérei háborút

kezdték János ellen. Schwendi most is meglepésekkel igyekezett ura birtokait nevelni, mely aztán a béke létrejötténél már bevégezett tényként szerepelhetne, s 1567. január havában elfoglalta Szádvárt, Bebek György birtokát, és Munkácsot, melynek őrségét az előleges egyezkedés ellenére vagy leölte, vagy kifosztotta. Innen Huszt alá akart menni, de azon hirre, hogy János Zsigmond nagy sereggel közeledik, visszatért Kassára s fegyverszünet eszközzésére követet küldött hozzá. A fejdelem ez embert, ki nem volt kellő menedéklevéllel ellátva, letartóztatta s Haszszán temesvári basát segélyre szólítva fel, Kővár ellen ment. Hadai itt török erővel szaporodtak. Az ostromot Bebek vezette s csak rohammal volt képes bevenni a várat. Sergeit innen a fejdelem Nagy-Bánya alá indítá s azt is erős ellenállás után foglalta el. Hasszán ezalatt Dédest, Putnokot s még egy pár várat tett hódoltsággá, Egervidékét pedig feldulta. De Selim hajlandó volt a békére s evégett előlegesen is fegyverszünetet engedélyezett, menedéklevelet azonban Maximilián követeknek adni addig nem akart, míg ez Báthorit és Kendit szabadon nem ereszté. Az alkudozások megkezdése Haszszánt és a fejedelmet diadalmas utából visszatéríté június havában. A követek — Verancsics is köztök volt — még e nyár folytán elindultak.

A fejdelem gyöngé egészséggel tért a táborból haza. Beteges gyöngé idegzetű volt különben is, de a kór most annyira elfogta, hogy rögtön jul. 22-ére részgyűlést hívott össze Fehérvárra. A gyűlés tárgya gyors intézkedés volt azon esetre, ha a fejdelem meghalna. Azonban jobban lett s september 8-ára Fehérvárra főként e tárgyban új gyűlést hívott össze. „Ő felsége — írák a rendek — kegyelmesen arra intett vala minket, hogy közöttünk egybe köteleelkednénk, hogy ha ő felségét ur Isten e világból kivenné, mi magunk között meg ne szakadoznánk, kiből nagy romlásunk következhetnék, hanem egyenlő akarattal választanánk fejedelmet magunknak, miképen ezt ő felsége hatalmas török-

császárnál is megnyerte volna, és nagy költségével ez választásról levelet is szerzett volna.“ Azután jelenti a fejdelem, hogy vég hagyományát megírta, kinevezett négy testamentomos urat — köztök volt Békes Gáspár is, kinek ez időtt már legnagyobb befolyása volt az udvarnál — s megeskette a rendeket, hogy „elszakadás nélkül az ország javát megmaradását keresik,“ vég hagyományát tiszteletben fogják tartani s ezek is magok részökről négy testamentomost választottak a fejdelem által kijelöltek mellé.

Ezalatt Verancsics és társai megkezdették a békealkudozást a portán. János Zsigmond utasítá követét Erdélyi Sebestyént, hogy azt magára nézve igyekezzék kedvezővé alakítani s legalább Tokaj, Munkács, Szathmár és Bánya birtoklását szerezze meg. Az egyezkedések némely vitás pontok felett hét havig tartottak s a fejdelemnek lehetett reménye, hogy azok meg fognak hiusulni, sőt 1568. jan. 6-án tartott tordai ülésben, hihetőleg a mult évihez hasonló véletlen támadástól tartva, hadfölkelést is rendeltek el. De ez nem következett be, s midőn, hogy a fejdelem követei Orbai Miklós és Balogh Ferencz az adóval márcz. 10-én a portára megérkeztek, hirt vettek, hogy a béke febr. 17-én Drinápolyban megkötötten s parancsot vittek haza, hogy azt urok is megtartani köteles, annyival inkább, mert ő is be van foglalva (a moldvai és havasalföldi vajdakkal), mindenik fél megtartván azt, mi birtokában van. A két követ által hazavitt fermán Erdély szabad fejdelemválasztási jogát is megerősítette.

János udvarában ez időtt legbefolyásosabb tanácsos Békés Gáspár volt. Mint jelentéktelen családból származott ifju egész szerencsáját Petrovics Péternek köszönheté, ki mellett apródkodott s ki őt halálakor a királyasszony és űa kegyeibe ajánlá. Még ifjan nagyságossá lett s midőn Mayláthot Fogarasból kibeszélte, e várat pedig Theke felével 1667-ben adományul nyeré, az ország leggazdagabb dynastái közé tartozott. Befolyásával

együtt nagyravágyása is nőttön nőtt, s mert látnivaló volt, hogy a fejdelem soká nem élhet, szemeit a megürülendő trónra vetette. Annak elnyerésére legbiztosabb ut volt, ha a külügyi dolgok vezetését kezéhez keríti. Mert jól tudá, hogy a bécsi vagy konstantinápolyi udvarok valamelyikének megnyerése nélkül bárki sem boldogulhat.

Mióta Maximilián a királyi propositiókat német fogalmazásban terjeszté a pozsoni országgyűlés elé, nagy volt Magyarországon az elégedetlenség. A drinápolyi béke fékezte ugyan az indulatok viharát, de némelyek, köztük Forgács Ferencz püspök s történetíró nyíltan átmentek Jánoshoz, mások pedig titkos összeköttetésbe léptek vele s főként Békessel. Ez utóbbiak közt legtöbb tekintélye Bocskai Györgynek s sógorainak Dobó Istvánnak és Balassa Jánosnak volt, kik tervet készítettek a német katonaság kiűzésére s az országnak II. János alatt egyesítésére. Békes terveik tudója és előmozdítója, személyesen ment Gyulay Mihálylyal a portára az utat itt egyengetni. Erre nézve czélszerűnek látszott a francia uralkodó családdal fűzni szorosabb viszonyt, a mi már eddigelé is három ízben lőn megkísértve: Martines követsége alkalmával 1556-ban, midőn Izabella tolta el a dolgot. 1560-ban, midőn a nagyvezér Valois Margitot (utóbb IV. Henrik nejét, a II. Henrik leányát) akarta megszerezni, s legutóbb is a d'Aube-bal történt találkozásakor szóba jött. Békes előterjesztései közül az, melylyel Tokajt s a többi várakat kérte, elvettetett, az, melylyel a magyarországi elégületleneknek kért támogatást, Maximiliánnak tudomására lőn juttatva, de az, melylyel Margit herczegnő kezének megnyerésére a porta közbenjárását kérte, kész fülekre talált. De Ibrahim csausz Parisból kívánt eredmény nélkül tért haza, s midőn négy hó mulva Balogh Ferencz egy újabb követség alkalmával, nyomatékkal említvén fel, hogy urának a lengyel trónra is van kilátása, megint szóba hozta a dolgot, új tolmács, Mahmud bég, küldetett Párisba. Ez

is eredménytelenül járt. Maximiliánnak a magyarországi törekvések más uton is tudomására jutottak. Néhány hive az elégületlenek leveleit kezébe adta Rueber kassai kapitánynak, e hivatalban a Schwendi utódának, s a dolog könnyen elnyomatott. Bocskai Erdélybe menekült, mások elítéltettek. Magára Békésre nézve is volt a dolognak kellemetlen hatása: gyanuba jött a portán, mintha Erdély és a császár közt háborút akarna előidézni, s bár itt követségei alkalmával annyira megnyerte Szokoli Mohammed nagyvezért, hogy ez a temesvári basát és szolnoki szándzsákbéget a fejdelemnek okozott károkért megintette, intést kapott a nagyvezértől, hogy „tetteit rövid időn számon fogják kérni. És erre — mond Forgács — Békés úgy megijedt, hogy a portától tüstént elfordult.“

1569-ben Erdélyben egy pár népmozgalom némi izgatottságot idézett elé. A szabadságok elvesztét nebezzen tűrő székelyek fegyverrel álltak ellent a fejedelmi adományozásoknak, de könnyű szerrel megfékeztettek. A Részekben egy közrendű ámitó Karácson György óriási erejével, jövődöléseivel a tudatlan nép közt némi tekintélyre tett szert s egy pár ezer embert zászlója alá gyűjtött. De a következő évben a hódoltságban szenvedett kudarczai megtörék tekintélyét s maga is lefejeztetett Debreczenben. A fejdelem birtokait e mozgalom kevésbé érdekelte, ő 1569 végén, Csáki Mihályt hagyva helytartójául, Váradra ment, hogy ott jelen legyen az oct. 20-iki zsinaton, melynek moderatoraúl Békés Gáspár lön kinevezve, s mely az 1568 óta mindinkább terjedő unitária vallásnak volt lendületet adandó, s csakugyan főként e zsinat óta a fejdelem az új elveket „fatealni kezdé, a többieket pedig megvetni. A király melléállának sokan a nagyságos urakban is.“

Békés maga is e hitelveket vallotta. E nem mindennapi tulajdonokkal bíró férfiú, kitől a gyors és éles bepillantást ellenségei sem tagadják meg, a magyarországi mozgalmak meghiusulása óta megváltoztatta

tőrekvései irányát. János 1568 elején — még a török-béke nem volt megkötve — tanácsot kérdett a lengyel királytól, ha nem volna-e czélszerű alkalmas feltételek alatt egyezkedni a bécsi udvarral? Azóta a terv pihent. 1570 jan. 1-én a Medgyesen összeült rendek sürgetőleg kérték, hogy válaszszon magához illendő fejdelem-asszonyt „mert a várakozásban, ugy tetszik nekünk, hogy már elég volna.“ Békésnek már ekkor megfordult agyában a gondolat, hogy urának Maximilián rokonai közül szerezzon nőt, s ezzel együtt köztök állandó békét hozzon létre. De a medgyesi gyűlés nagy része jobban pártolta a francia szövetséget s most a fejdelem a három nemzetből harmincz előkelőt értekezletre magához hívott. Ez értekezleten Békés nézete győzött s ő fényes kísérettel s a lengyel király küldöttével Prágába indult Maximiliánhoz, kit aztán elkísért Speyerbe is. Békésre és urára nézve a küldetésnek nagy fontosságu következménye volt: megnyerte magának a császár hajlamát s hosszas alkudozás után, aug. 16-án megkötötte vele a speyeri szerződést. „János Zsigmond lemond a királyi czimről, helyette a fenséges fejedelmet nyeri. Erdély övé örökjogon, azonkívül haláláig mindazon várak, városok, faluk, melyek Szathmáron és Erdődön belül vannak tartozzanak Erdélyhez, de Debreczent a császár, szultán és fejdelem birják közösen. Maximilián unokahugai közül nőt szerez Jánosnak. Ha a fejdelem birtokától elmozdittatnék, nyeri Oppelnt és Ratibort. Ha magtalanul hal el, Erdély szabad választása fennmarad.

Békés még vissza sem jött, mire Szelim már tudomást vett a fejdelem czélzatairól. „Mit akarnak — kérdé a szultán csausza az egy Csáky jelenlétében — követeid Németországon? Dolgotat jobban eligazítják ottan a nagyur biztosai. Ha nősülni akarsz, keress más udvarnál, fogunk mi neked találni, csak szolj.“ A fejdelem válasza kitérő volt. Hálás szívvél fogadja a szultán jótéteményeit, s tudatja vele, hogy követeit csak a béke némely megsértett pontjai felett való alkudozás végett küldötte fel.“

A csausz némileg megnyugtatta távozott s Békes sept. 12-én megérkezett az egyezkedési pontokkal. A fejdelem összehitta a harmincz főurat, s az egyezkedést Csáky elibök terjeszté. Vonogatva nem szívesen fogadták, s bár az aláírást nem tagadták meg, némelyek — mint Báthori István és Forgács Ferencz — csak feltételesen teljesíték azt. De végre mégis készen voltak vele. Dec. közepén kiállítottott Békesnek a megbízó levél s ez e hó 26-án utnak indult és 1571. január utolsó napjaiban Prágába érkezett. A császár ez ideig sokat fáradozott, hogy Jánosnak nőt szerezzen. Előbb Albert bajor herczeg leányát Máriát akarta megszerezni, de a herczeg idegen volt e frigytől, mert a fejdelem származását nem tartá eléggé tisztességesnek, mert tőle mint eretnektől irtózott s mert „teste egy nagy betegség,” s Mária herczegnőt anyai nagybátyjával Károly főherczeggel eljegyzé. Mire Békés Prágába ért, a herczegnő már nem volt szabad s most a császár clevei Sybillát — a követ ugy hallá, hogy ez koros, rút s a németen kívül más nyelvet nem tud — ajánlá. A német szövetségnek ez levén mulhatatlan feltétele, Békes végre beleegyezett, s most hozzá láttak a szerződési okmányok elkészítéséhez: Maximilián 1571. jan. 31-én hitlevéllel biztosítá Erdély rendeit, hogy azokon, kik János hivei, nem fog boszut állani, márcz. 10-én pedig kiadta kötelezvényét, hogy ha János Zsigmond vagy örökösei e mostani szerződés következtében elvesztenék Erdélyt, Oppeln és Ratiborral fogja őket kárpótolni. S a szerződésekkel elindult Prágából.

Békes tudósítása, hogy Mária helyett Sybillával kell beérnie, János Zsigmondot leverte. Betegsége egy idő óta súlyosodni kezdett, gyenge testének sokszor erős rohamokkal kellett küzdenie. De mind ez nem gátolta meg, hogy főként a vallásügyi kérdések elintézésében egész buzgalommal részt ne vegyen. 1571. jan. 6-án országgyűlést tartott Székely-Vásárhelyt. Főcélja e gyűlésnek az unitária vallás becikkelyezése volt, s az élénk vitákban, melyek azt megelőzték, maga János is részt

vett. De végre a gyűlés elfogadta: „hogya az Isten ígéje mindenütt szabadon prédikáltassék, az confessio-ért senki meg ne bántassék, se praedicator, se hallgatók.“ Ezzel az erdélyi negyedik bevett vallás az unitária vallás, mely az Istent lényben és személyben egynek vallja, törvényesen be volt czikkelyezve. Gyűlés után — jan. 14-én volt vége — a fejdelem vadászatra rándult szomszéd váraiba, de Vécsett roszul lett s 54 napon át erős görcsökkel kinlódott. Végre jobban levén, Gyula-Fehérvárra vitette magát s megtette végrendeletét, mely szerént a Zápolya-kincs nagyrészét, a többi közt 40,000 font termésezüstöt, a lengyel királyra hagyta, de sokat rendelt Maximiliánnak s a szultánnak is. Drága keresztjét, mely Korvin Jánosról maradt a családra, az országnak hagyományozá. Végrehajtókká Békest, Hagymásit és Csákyt nevezte ki. Pár nap mulva görcsei ujra elértek s 14 napi kínos szenvedés után márcz. 13-ika éjjelén meghalt. A testamentomos urak apr. 1-ére gyűlést hirdettek, mely a temetésről s az ország biztosságáról intézkedjék.

Az utolsó Zápolya felett a történetírók többnyire egyoldaluan ítélnék. Forgács mocskolódásait ismétlik kisebb nagyobb változattal, itt is, mint sok más kérdésnél, kevés kritikával vizsgálván az erdélyi dolgokat. Kétségtelen, hogy betegsége gyöngye testüvé tette — de hisz maga Forgács is kiemeli, hogy a hadjáratokban tevékeny részt vett, vezette az ostromokat s vitézül harczolt. Tanácsurái erős befolyást gyakoroltak rá — de melyik volt ezek közül hitvány ember? A gazdag tudományu Csáky? vagy a szép tehetségű Békes? vagy Hagymási, vagy a két somlyai Báthori, Erdélynek ekkor és utóbb diszei? vagy a két idegen Blandrata és Nizovszky? de hisz semmi adat sincs, hogy akár egyikök is meghasonlott volna az államtanácsossal, melynek tagjai voltak. Szemére vetik határozatlanságát a külügyi dolgokban s talán legtöbb joggal. De ne feledjük, hogy a franczia, bécsi és török udvarokkal folytatott

levelezéseinek legkisebb részét ismerjük, s e részben minden ítélet elhamarkodott. Egy olasz udvaroncza Gromo, testőrségének parancsnoka, jó lovasnak, ügyes lövőnek, elég jó tánczosnak, kitünő hárfásnak festi. Szerinte tudott magyarul, olaszul, németül, lengyelül, oláhul latinul s valamit görögül és törökül. Kitünően vallásos kedélyű, vidám, nyájas s a fecsérlésig adakozó és annyira erényes, hogy országa szeplőtlennek tartja. Ha elhiszszük is, hogy szerette az erős, jégbenhűtött bort s ételében nem tartott mértéket, ha belátjuk is, hogy nem tartozott azon uralkodók közé, kik erős szellemmel mindent magok intéznek, megküzdének az akadályokkal s legyőzik azokat: ne feledjük, hogy nagy veszélyben erős elhatározásra is képes volt s mindenek felett adjuk meg, hogy Erdély három nagy dolgot köszönhet neki: kivivta Erdélynek a független államéletet fejdelemválasztási joggal, a szabad vallásgyakorlatot a négy bevett vallásnak s végre megszüntette a székelyek intézményeiben azt, mi az országkormányzásban s a közigazgatás körül oly sok és terhes akadályt gördített folyton folyólag a királyok, vajdák, fejedelmek elé, kiváltságaiknak azon pontjait, melyek eddigelé annyi támadásnak voltak okai.

XII.

Azon okok közt, miért Albert leánya kezét Jánostól megtagadta, felhozni, hogy az ország „nem nagyon mivelte,” avult előítélet volt akkor is, mely az ország nem ismeréséből származott, táplálékot pedig azon körülményből meritett, hogy Erdély a barbár pártfogása alatt áll. Vadonnak, török provinciának képzelék ezt s valóban minden helyes ok nélkül. Való igaz, hogy az ismereteket, tudományokat csak befogadta s nem emelte feljebb, de valljon nem volt-e ennyi is elég szomorú körülményei között? Ime egy század sem telt el a könyvnyomtatás feltalálása után, s Erdélynek élénk iro-

dalma támad, nyomdák állittatnak fel egymásután Szebenben, Brassóban, Kolosvárt, Fehérvárt s még oly jelentéken helyen is, mint Abrudbánya. Brassóban 1545-ben papirgyár állittatik fel, néhány alsó iskolából középtanoda lesz, a tanügyet országgyűlés karolja fel, már 1556-ban a kolosvári s vásárhelyi zárdákat tanodákká alakítja, s utóbb másokat is, 1565-ben rendelkezik a fehérvári schola megépítéséről, annak „tudós személyekkel ellátásáról, kik görögöt, deákot tanítsanak,“ maga Izabella a vásárhelyit donatióval látja el a deákok táplálására, iskolamesterek fizetésére, fia János Zsigmond hasonló adományozásokkal gondoskodik, sőt tervbe veszi Szászsebesen egyetem felállítását is, melynek igazgatójává Ramus Pétert, ez idők egyik legismertebb nevű tudósát szemelte ki, mit ez nem fogadván el, helyére Gyulai Pál hivatott meg. Ez időt már élénk irodalmi mozgalom foglalkodtatta az elméket mely mellett azonban a festészet, szobrászat, építészet s a magasabb ipar is nyertek lendületet. Schulz György festőnek műveit megdicséri János egy kiváltságlevelében, melyben a hazai festőket az ő munkái utánzásától eltiltja s a külföldi művek behozatalát korlátozza. Atyjának, anyjának udvarában kitűnő zenészek találtak pártfogolást, sőt I. János egy tehetséges ifjút taníttatott hegedülésre. Egy nagy-enyedi iparos Együd oly órát készített, hogy ez Konstantinápolyban a szultán birtokába kerülván, ott közbámulás tárgya volt. A fehérvári fejedelmi palota tele volt szobrokkal, faragványokkal, falain pedig frescoképek díszlettek. S ezek felett az ipar főként a szászok közt virágzó, a kereskedés élénk és elterjedt volt annyira, hogy ez országnak lakosai jólétéért, vagyonosságáért, gazdag bányáiért „kincses Erdélyország“ volt a neve. Ha Ferdinánd panaszkodott, hogy jövedelme nincs ez országból s csak rákölt, jusson eszünkbe, hogy Castaldo a Dacia captat (emlékpénze feliratát) úgy magyarázta, hogy Daciát ő foglalta el s ezt ugyancsak kizsákmányolta, hogy utódja Dobó kapzsi

ember volt s Bornemiszával együtt ugyancsak megtöltötte tárházát, hogy utóbb Erdély adója portánként 99 denárt tett (Magyarország adója 1569-ben 2 ft 40 denarra emelkedett), melyből telt ki a török adó, katonatartás, tisztviselők fizetése, a többi költségek a fejedelmi udvartartással, beleszámítván természetesen bányák, só, harminczad, ötvened s tized jövedelmeit és a szászok subsidiumát s Mártonnapi fizetését.

A protestantizmusnak, mint láttuk, bölcsoje Erdélyben Nagy-Szeben volt, hol I. János küzdelmei, ellenállások és fenyegetések daczára is terjedt s végre Rámási plebános által befejeztetett. De e helyi mozgalomnál fontosabb, nevezetesebb s a szász nemzet életére behatóbb volt az, mely Brassóban vette kezdetét a tudós és mivel Honternek és körének fellépésével, daczára, hogy Erdély püspöke Statileo és később a barát, elnyomására sokat elkövettek.

Honter családi nevén Grasz János, fia egy brassai szücsnek (sz. 1498), bevégezvén tanulmányait, kora szokása szerint külföldi utra indult. Lengyelországon és Krakón át Németországba ment, bejárta Baselt, itt Reuchlinnal ismerkedett meg, Wittembergben pedig Luthert hallgatta. A reformátor szavait s Reuchlin tanítását mélyen lelkébe véste és soha perczig sem tagadta meg azokat. Annak csendes és szelid kedélye, ennek példája hatottak rá. Első munkája (Grammatica a lengyel ifjuság számára 1532) már megjelent, midőn 1533-ban Margit-napkor szülővárosába megérkezett s megkezdé sokoldalú működését. Nyomdát állított fel, melyen kiadta s terjeszté Luther irományait s mely hatalmasb propagandájává lett az új vallásnak szónoktáinál is. Anyja házánál iskolát nyitott s előbb itt, később a templomban nyilvánosan tanított. Brassó birája s előkelő hivatalnokai példájára, apostolkodása mind több követőt szerze az új hitnek, a levelek, melyeket koronként Luthertől, Reuchlintól kapott, nevelék tekintélyét, míg végre 1542-ben „Brassóban evangyéliumi misét tar-

tottak“ s az egész Barcaság áttért, 1544-ben pedig a szászok egyetemes gyűlése elhatározá, hogy a nemzet egy és ugyanazon szertartással éljen.

E közben Honter kiadta *Cosmographiáját* (1534, későbbi években bővítve), melynek első könyve latin hexameterekben irt csillagászat, másodika földleírás; bocsátott közre latin nyelvtant, több szemelvényt különböző írókból, a polgári jogok összegét szász székek használatára (1544), *Agendát* a lelkészek számára, s 1542-ben a brassai s barcasági egyházak reformatióját. E munka, az ugynevezett *Libellus Reformationis*, melyet Melanchton és később maga a szerző is több ízben kiadott, nagy zajt ütött vonatkozásaiért. Nemcsak a wittembergi reformator magasztalta, hanem a szászok is elfogadták hitvallásuk zsinórmértékeül s hivatalnokait reá megeskették. Most már a világi hatalom is szeméit a brassai események felé fordítá, s a barát, ki az új tannak nem volt barátja, de János példáját követve nem nagyon háborgatá, 1543-ban Hontert a kolosvári országgyűlésen feleletre vonatta. Honter nem jelent meg, helyette mások mentek el. A barátnak kedve lett volna őket megégettetni, de Batthyáni Orbán, Csáki Mihály s Adrián esperes kieszközlék, hogy hitvita tartásával beérte. A brassaiak ezen sem tágitottak s most a fehérvári palotába idéztettek. De Honter itt sem jelent meg, helyette Glatz Mátyás ment el, magával vivén a Honter által készített *Apologia Reformationis* (1543.) S midőn minden unszolás, hogy térjenek vissza a régi hithez, eredménytelen maradt, a barát megint máglyát kezdett emlegetni. Őt a terjedelmes *Apologia* nem ingatta meg, de Petrovics és tanácsosai ellenére kivitték, hogy a követség bántatlanul haza ment. Ettől fogva a szász helységekben gyorsan és biztosan terjedt a reformatió. 1544-ben a reformált szász helységek felszólíták a még nem reformáltakat, hogy a megtisztított vallást vegyék fel, s velők egyenlő szertartásokat kövessenek.

Ezen 1544-ik évre esik a brassai gymnasium alapi-

tása Honter által, mely három év múlva egy új épületben megnyitott, s mely sok időn át, mint a szászok példánygymnasiuma virágzott. Ugyanazon év Honter működésének szélesb tért nyitott. A brassai pap Jöckel Jeremiás (kevéssel azelőtt nősült) belátva, hogy e mozgalmak másforma erőt kíván az egyház élére, leköszönt s helyét Honter foglalta el. S most, bár a barát a brassai mozgalmak meggátolása végett személyesen oda utazott, a reformatió terjedésén még sikeresebben működhetett. 1545-ben a megyesi zsinaton elhatározták, hogy az egyház élére superintendest állítanak, de e végzésöket még nem hajták végre. A szebeni nemzeti gyűlés pedig egy bizottságot küldött ki, mely az egyházi rend és szertartások ügyében munkálatot nyújtson be. Kétségkívül nagy része volt benne Honternek s az 1547-iki közgyűlésen beadatott, s a szász egyházak reformatiója Erdélyben czim alatt latin és német nyelven Brassóban megjelent. Kötelező erejűvé 1550-ben lett.

Honter már ekkor nem élt. A megelőző évben halt meg, teljesen nem fejezve be ugyan reformatori munkáját, de azt diadalra juttatva. Ő munkás férfit s sokoldalú tudós vala. Költő, philosoph és természettudós, ezeken kívül a fametszésben is jártas. Az országban az előbbkelő tudósokkal (pl. Verancsicscsal) levelezésben állt. De mindenek fölött példája és becsületessége által hatott, s bár senki sem is érte őt utól a körben, melyet teremtett, mégis oly tekintélyben állt ez mindenfelé, hogy e részben Brassó elsőségét egyik sem vonta kétségbe. E körnek legnevezetesebb tagja, Wagner Bálint, korábban híres görög, philosoph és philolog, első tanára a brassai gymnasiumnak s 1549 óta odavaló pap. Ugy látszik, hogy a Honterféle nyomdát is ő vette át (meghalt 1557). Írt görög nyelvtant, szemelvényeket görög s latin írókból, egy görög Cathechesist (1550), egy munkát a halál képeiről fametszvényekkel s kiadta többi közt az egyházi énekeket és zsoltárokat. Mert a refor-

matió következtében az egyházi éneklés egész szász földön német nyelven folyt, s nyoma van mindjárt eleinte (1526-ban) Szebenben Hächt házában német misét szolgáltattak.

Ez első irodalmi működésben, a reformatió terjesztésére szánt iratok felett is tulnyomó az iskolai elem. Természetesen. Az akkor ébredező iskolai élet szükségét kelle kielégíteni. A sajtó többi terméke nagyrészt a wittembergi egyházi irodalom utánnyomása kizárólag egyházi célokból. A két kiválóbb eredeti termék a Libellus Reformationis s a szász Jogösszeg Hontertől, a vallásos és polgári életre gyakoroltak döntő befolyást, s azok sem teremtvő erő művei. Az első reformatoroknak irodalmi érdemét sokkal fölülmulja a szónoki, melyet szilárdságuk s kitartásukból meritettek. Az eredmény, melyet előidéztek, tanuskodik mellettök. De még nem vala minden megnyerve, még egy nagy és kemény tusát kelle kiállaniok, mely Szebent tulsulyra juttatá.

Az 1545-iki medgyesi zsinat elhatározá a papok élére superintendenst állítani. Sokáig nem vehették azt foganatba, mert a barát nem akart lemondani a reményről, hogy az elszakadtakat végre mégis egyesíteni fogja. Megöletése után 1553. febr. 6-án a szebeni zsinat odavaló pap Wiener Pált első szász superintendenssé választá, Brassó és Wagner bosszuságára. Szeben ily módon, miután királybirája egyszersmind szász ispán is, az egyházi és politikai kormányzás székhelyévé lett. Wiener 1554-ben áldozatává lett a több mint 18 havon át dühöngő ragálynak, mely egész helységeket tett néptelenné. Bár a nemzeti gyűlés elrendelése új superintendensnek választását, azt oly időben, midőn a politikai kormányzásra a fehérvári püspöknek Bornemiszanak döntő befolyása volt, nem lehetett végrehajtani. Csak kikísértése után hajthatták végre a választást, s 1556. jun. 29-én Hebler Mátyás lett superintendenssé, kit egy évvel utóbb e hivatalában a királyasszony is megerősített (1558).

Eleinte Erdélyben egyedül a Luther tana volt elterjedve, Kolosvár, Torda, Enyed, a magyar városok és székek nagy része ezt vették fel s a tudósok fehérvári köre is szívesen vette azt. A térítés a nép és főurak közt nem csak szónoklat által terjedt, eleinte disputatiók, colloquiumok, utóbb zsinatok tartattak, hol urvacsora, mise, dogmák és szertartások felett vegyesen vitatkoztak. Az üldözés politikai okokból sem volt foganatba vehető, s I. János király különben sem vala türelmetlen. 1528-ban Segesvárt létében Szántai István mester elvádoltatván előtte, colloquiumot tartatott ez és barátai s a Váradról elhozott papok közt. Kálmáncsehi Sánta Márton fehérvári kanonok s Adrian doctor neveztettek ki arbiterekké, kik magok is a vita folyama alatt meg lőnek hitükben ingatva. A barát és Statileo Szántai megégetését sürgették, de a király megeléglé, hogy uti költséggel ellátva elhagyja birtokait. De a hitében megingatott Kálmáncsehi csakhamar elhagyá Fehérvárt s Magyarországba ment, hol elragadó szónoklata s fáradhatatlan munkássága épen oly nagy hasznára volt, mint később Erdélyben jellemszilárdsága. De ő Kálvin értelmét hirdette, melynek föl vételére birta Debreczent, hol a képeknek az egyházból kiküszöbölését eszközlé, s melynek elterjedésére Erdélyben is sükerrel buzgólkodott. Mindamellett ő és a kalvinismus másik nagynevű reformatora, a valószínűleg dévai születésű Dévai Biró Mátyás munkásságuk nagy részét Magyarországbán fejték ki. Kalvin tanának terjesztésére Erdélyben többet tett Heltai.

Heltai Gáspár születésének sem helye sem éve nem tudatik. Wittembergben végzé tanulmányait, honnan 1545-ben haza tért. Kolosvárt a szászok papjává választott, — a magyarokénak 1552-ből Gyulai István említetik. — Hogy működésének szélesb tért nyithasson, nyomdát állított fel, mely mellé tért vissza mindannyiszor, midőn a szószékben végzé kötelességét. Első kiadásai közé tartozott 1550-ben Martinuzzi rendeletére a „Ritus ex-

plorandae veritatis in dirimendis controversiis“ című híres nagyváradi korirat (ujra kiadta Bél), azt követék „a catechismus minor, azaz a keresztyén tudománynak röviden való summája,“ 1550., hat fametszettel, az ó testamentomnak tolnai névtelen által fordított egyes részei. De csakhamar Csáky Mihály korlátnok pártfogása alatt s paptársa Gyulai, továbbá Ozorai s Vizaknai társaságában hozzáfogott a szentírás fordításához, melyből az ó szövetséget (1551—52) négy kötetben, bevezetéssel, oldaljegyzetekkel s magyarázatokkal ellátva kiadta. Alapul a zsidó szöveget vették, a Vulgata s más fordítások szemmel tartása mellett. Az új szövetséget csak tíz évvel később s más társakkal egyesülve bocsátá közre. Heltainak első kísérleteit a biblia kiadására a barát meggátlandó, a kolosváriakkal tetemes birságot fizettetett s nevezetes jutalmakat tűzött ki a reformatorok fejére. Szerencsére a törvényhozás nem értett vele egyet, bár a barát jelenléte vagy befolyása szerint hozott is gátló törvényeket (pl. 1548-ban, hogy a praedicatoroknak egy helyből a másikba menni nem szabad) s tiltá a további ujitásokat, de épen ezzel a meglevőket bevégezett tényeknek tekintette s a kölcsönös botránkoztatást 1544 óta több ízben megtiltá.

Hihető, hogy Ferdinánd uralma alatt a barát is erélyesebben lépett volna fel a protestansok ellen. De bekövetkezett halála s az azt követő zavarok a nagyobb-szerű üldözéseket lehetlenné tették. Még a kalandor Stankar is eléggé szabadon hirdette tanait. Bébarangolván Lengyelországot s Magyarországból, miután Stöckel által megczáfoltatott, kiüldöztetvén, 1553-ban Kolosvárra költözött. Párthiveket itt nem találván, egyik városból a másikba, egyik főurtól a másikhoz bujdosott, de sehol sem boldogult. Tanait ellenszenvvel fogadták, s ezért sehol sem állapodhatott meg az elveihez s hitéhez makacs szilárdsággal ragaszkodó férfin, mig nem az 1556-iki események következtében utolsó menhelyéről Székely-Vásárhelyről is kénytelen volt elbujdosni. Ezalatt

Kálvin tana Magyarországon gyökeret vevén s Erdélyben is terjedni kezdvén, heves és makacs vita fejlődött ki, mely a protestans Erdélyt két táborra osztá.

Az 1552-iki szebeni zsinat nyilván kárhoztatta Kálvin követőit, kiknek táborá kezdetben lassan haladt, de utóbb midőn Kálmáncsehi Debreczenből távozni kényszerült s előbb Petrovicshez Temesvárra és utóbb ezzel Kolosvárra ment, a magyarok közt terjedni kezdett. Eleinte élén kivüle egyetlen nagyobb tehetség sem állott. Annyival hatalmasabb volt az ellenzék: Heltai, kinek szelid s a polemiától irtózó lelkülete oly sokban megegyezik a Melanchtonéval, a kolosvári születésű Madár (Alesius) Dénes, ki tanulmányait külföldön végzé s ékesszólásáért már ekkor tekintélyes pap volt, s mindenek felett a heves, türelmetlen, de lángeszű Dávid Ferencz. Ez embernek nagy szerep jutott az erdélyi vallásos versengésekben. Fia egy kolosvári csizmadiának. Tanulmányait Wittembergben végzé, onnan szülő városába jött s eleinte iskolatanítói hivatalt viselt. Legelőször a Stankarral folytatott vitákban tűnt ki, ki ellen két munkát irt (1553 és 55). Kálmáncsehi Kolosvárra érkezése és nyilvános fellépése széles tért adott neki tehetségei kifejtésére, kinek megczáfolását a lutheranusok rábízták. A vita hosszan tartott, de kiegyezést nem hozott létre, nyilvános colloquiumot pedig Kálmáncsehi nem akart tartani. Dávid összeállítá s kiadta a felelgetéseket 1556. júl. 16-án: „a kolosvári papok felelete Kalmanchainak az urvacsora ügyében“ (latin nyelven) s párfeleivel tiltakozott Szegedi Lajos krasznai pap azon nézetei ellen, melyeket ez egy egyházi beszédben nyilvánított egy 1556. júl. 26-án az egyház ajtaira kiragasztott felhívásban. E tárgyban Hebler Mátyás szebeni pap is fészólt Elleboronával, mely „a Petrovics pártfogása alatt álló Kálmáncsehi és társai“ megczáfolására iratott. A lutheranusok diadalát Heblernek superintendenssé választása s az 1557. jún. 1-én Tordán tartott országgyűlés azon határozata, „hogy kiki kényszerítés

nélkül a régi vagy új vallást követheti.“ Minthogy pedig a diadalt így sem tartották teljesnek, Kolosvárra jun. 13-án zsinat hívatott össze, melyen Kálmáncsehi betegsége miatt nem jelent meg. Szegedi kerülte a vitát s a mely Kálvin tanait határozottan elkárhoztatta. E zsinaton elkészített hitelveiket (Consensus Doctrinae) 1558-ban kiadták, aláírva Bolti alsó-pannoniai, Hebler szász, Dávid magyar lutheranus superintendensek, Alesius Dénes fenesi pap, Glatz Mátyás, Heltai s a többiek számszerént 23 egyházi férfiú által. S most — miközben Stankar megtámadta a lutheranusokat, ezek nevében pedig Dávid elkészítette Apológiáját, — 1558. márcz. 17-én tartott tordai gyűlés elkárhoztatta a kálvinistákat. Egy újabb máj. 1-én tartott zsinat, melyen Melanchtonnak ez évi január 16-án irt békítő levelét olvasák fel s a hol Kálmáncsehinek Dáviddal éles vitája volt, ez utóbbinak diadalával s a kálvinisták megveretésével végződött, Actáit előbeszéddel s Melanchton levelével Dávid adta ki.

A klávinisták megveretése, a lutheranusok diadala teljes volt. Még sem. Ugy akará Isten, hogy a legyőzöttek győzzenek. A nagy elkeseredéssel folytatott küzdelem nyomokat hagyott nála s az napon, melyen a törvényhozás ítélete ellenfeleit elnémitá, ő már ingadozott. Attérését azzal kezdte, hogy lemondott a superintendensségről s azt Alesiusnak adta át. Ismeretsége s vitája Melius vagy Ihász debreczeni pappal megtermé gyümölcsét: Heltaival együtt nyiltan a kálvinistákhoz állott át. Nagy volt a lutheranusok boszusága, kik 1559. aug. 18-ára Medgyesre zsinatot hívták össze. Elnökölt Hebler, felelt Alesius, ellenvetést tettek Heltai és Dávid. A világi rend figyelmeztette a zsinatot, hogy „más tudományt ne vegyen be, mert mi szász egyházainkban nem türjük meg.“ Hiában próbálta meg Dávid egyeztetni az eltérő nézeteket egyik fél sem engedett s az elszakadás megtörtént. És most Dávid és Melius nyolczad magokkal Váradon aug. 18-án egyházi gyűlést

tartottak, melyen Kálvin tanát az urvacsorája kérdésében — mert minden vita és eltérő nézet e körül forgott — formulázták és kiadták.

Izabella ez időtt meghalt s utóda Luther nézeteihez hajlott. A két egymástól eltérő protestans felekezetet, melyek közül az első már a törvény oltalma alatt állott, a másik csak türetett, nyilvános vita útján akarta kiegyeztetni. Kettőt tartottak Hebler elnöklete alatt, melyeken az ellenvetők Heltai és Dávid voltak (Medgyesen 1560. jan. 10., u. o. 61. február 6.), de célhoz egyik sem vezetett. Sőt ez utóbbi a magyar papoknak azon hitczikkeit, melyekre nézve a kolosvári 1560-ban tartott ülésekben megegyeztek, négy külföldi egyetemnek, Stöckelnek és több külföldi tudósoknak megküldte. A követek 1562-ben a szász választó, az egyetemek s tudósok leveleivel visszatértek. Ezeknek sem azon magasztalása melylyel a fejdelmet elhalmozák, sem azon kárhoztatása, melylyel a kolosvári czikkeket illeték, nem birták a kálvinistákat nézeteik megváltoztatására, kiknek táborá koronként számos főúrral s a magyar és székely néppel szaporodott s kik ellen Hebler a szász egyházak hitvallásáról 1561-ben kiadott munkájával hiában küzdött. A szászok közt a vallás egységét nemzeti gyűlésök intézkedései fenntartották. Az 1563-iki tordai országgyűlés kimondá, hogy kiki azt a vallást kövesse (a cath. és luth. közül), a melyik neki tetszik, saját hitét követő papot tarthasson, de a ki őket megháborítja, hivassék a fejdelem elé.

Ez időtt a Lengyelországból kiüldözött Blandrata, korábban Izabella udvari orvosa, most másod izben Erdélybe jött és János házi orvosává lett. E körülmény tetemes változást idézett elő. A nemcsak orvosi hanem vallásos dolgokkal foglalkozó olasz megnyerte ura kegyeit, Alesius helyett Dávid lón udvari pappá s ez vele együtt a reformáltakra nézve kedvezőbben hangolá az udvart. Az enyedi zsinaton tett kiegyezési kísérlet meg-
hiusult, a magyar és szász egyházak elváltak egymástól, az első Alesiust superintendensökké választották s

vége az 1564-iki törvényhozás törvényesen bevett valássá tette.

A reformatorok működéseit — mint láttuk — a sajtó is támogatta, s e téren épen oly hatással működtek mint a szónokok. Főként Heltai termékenységet bámulhatja, ki, mint egy más fejezetben meg fogjuk látni, sok irodalmi ágat ölelt fel, s mindeneken nevezetes munkákat hagyott hátra. Birunk tőle egy munkát „a részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról“ (1552), egy mást „Katechismus a mennyei tudománynak sumája“ (1553), viszont „vigasztaló könyvecske, miképen kelljen embernek készülni keresztyéni és boldog kimuláshoz (1553); adott ki magyar Agendát (1560), ajánlva János Zsigmondnak, német kátét (1551), egy latin hitvallást a megváltóról, mely Stankar ellen volt intézve, s annak megczáfolására írva, mintha ő, az ő — Stankar — nézeteit osztaná.

A kálvinizmus diadalát ugyanazon jelenség követte, mi korábban a lutheranizmusét: új és még szabadelvűbb mozgalomnak lett bölcsőjévé. Blandrata már Legyelországban a Faustus Socinus nézeteihez hajlott, de Erdélyben nyíltan bevallani nem merte. A diadalra juttatott Kálvinizmus szemeiben ennek volt emeltyűje, s midőn Madár Dénest az udvari papságtól elejté és Dávidot a választott király közelébe juttatá, egy lépést tett célja felé. E két ember kiegészíté egymást. Az orvos kevesett értett a hittan mélyebb philosophiai részéhez, Dávid éles dialecticája, nagy tudománya, gyors esze s éles polemiája kipótola, a mi nála hiányzott. Az is világosnak látszik, hogy a hittani elmélkedések azt mindinkább sodorták a rationalizmus felé, mely kételkedő lelkével jobban megegyezett. A két ember bizalmas baráttá lett.

Az Isten lényi és személyi egységének vizsgálata Dávid agyában az utolsó küzdelmek alatt megfordult, de még nem szakasztott a kálvinizmussal. Másfelé is forrongott az eszme, s midőn egy ízben Dávid Kolos-

várt Károlyi Péter mesterrel (így hívták a tanárokat is) e tárgy felett vitába ereszkedett, ez a vitát hitfeleivel tudatta. Minthogy Dávid olykoron szónoklataiban is árult el unitarius hajlamokat, társaival, barátaival heves vitákba elegyedett. Hasonló vetélkedések nem egy főurat, nem egy tudományos főt térítettek át s pár évvel az enyedi colloquium után az új tudománynak is voltak követői. A szakadást most is zsinattartások előzték meg: hasztalan próbák a kiegyezésre. Első volt 1566. febr. 24-én Fehérvárt — már az udvar sem volt idegen tőle — egy későbbi, Tordán márcz. 15-én, viszont egy más Fehérvárt apr. 24—27. s egy negyedik Vásárhelyt máj. 19-én az egységi és háromsági tanok felett, gyorsan egymásután, arra számítva, hogy az elmék forrongásban tartassanak s hogy a nézetek mindenfelé terjedjenek. E zsinatok szenvedélyesek voltak s az új tan még sok ellenállással találkozott itten, sőt az utolsó helyen, mondhatni, elvettetett. A Tordán ez év vége felé tartott országgyűlés elhatározá a bálványozás kitörlését s az Isten igéjének szabadon (t. i. a bevett vallások értelmében) hirdetését. Sőt a következő években a magyarországi reformáltak is hitczikkeket irtak ellene.

Mit Dávid és Blandrata ily módon nem érhetek el, a diadalt más uton próbálták megszerezni. Megnyerték a fejdelmet s ez számokra 1567-ben Gyula-Fehérvárt nyomdát állított fel, melyre nyomdásznak a bécsi Hofhaltert hozatta le Debreczenből, ugyanazt, ki Melius bibliáját is kiadta. S most a sajtó is nagymértékben igénybe lön véve, s Dávid, Blandrata és hitfeleik egymásután még ez évben öt munkát adtak ki, mindenikben az egység és háromság tanait tárgyalván, s részint Meliust és a magyarországi zsinatok végzéseit czáfolván. „Rövid Magyarázat, miképen az antichristus az igaz Istenről való tudományt meghomályosította,“ — „Rövid utmutatás az Istennek igéjének igaz értelmére“ mindkettő Dávidtól. Dávid ezekben nyilvánított hitvallása szolgált zsinórmértékül. A harmadik a szenthá-

romságról Blandratától, a negyedik a keresztyén vallás hitczikkelyeiről szól, az ötödik felelelet tartalmaz Meliusnak Dávid Ferencztől s paptársaitól. A hatodik az apostoli Credo magyarázata volt Basiliustól. „Hallottál volna — így ír Borsos krónikájában — egész Erdélyben minden helyen a köznéptől sok esztelen disputációt és pántolódást, estve reggel, éjjel, nappal, falun városan, étel-ital között.“ S valóban ez általános és országos érdekeltség, a fejdelem kegye s e tömeges irodalmi munkásság óhajtott gyümölcsöket terme. A rendek már 1567-ben unit. hitelvek szerint esküsznek az országgyűlésen, 1568-ban január 6-án Tordán elhatározzák, hogy a praedicatorok minden helyen szabadon hirdessék az evangyéliumot saját értelmök szerint, s kiki szabadon olyan praedicatort tarthasson, a kinek tanítása neki tetszik. S e törvénynyel meg volt engedve az unitárius vallásnak szabad terjesztése.

A reformáltak és lutheranusok egyik gyökeres hitczikkök megtámadását nem tűrhették sokáig békén. De minden ez ellen intézett törekvésökkel sem tudtak többet elérni, mint hogy a fejdelem Fehérvárra a háromság kérdésének megvitatására zsinatot hirdetett, melyen, írta, ő maga is jelen fog lenni. A vita 1568. márcz. 8-án vette kezdetét s tartott tiz napon át. Mindenik fél jól felkészülve jelent meg. képviselve legtudományosabb és legjelesebb embereik által: Dávid, Blandrata, Gyulay Pál fehérvári iskolaigazgató, Basilius, Hunyadi Demeter egység hívők, s ezek védői Szegedi, Császmái, Sztárai és Karádi; továbbá Melius, Czeglédi, Sándor András, Turi Pál, Károlyi Péter, Klein Lőrincz, háromságot vallók s ezek védői Hebler, Károlyi Sebestyén, Heltai, Szigethi Miklós; s ezeken kívül két-két jegyző mindenik féltől. Ott volt a fejdelem is jobbján Csákvival, Békéssel s udvari népével. A vitát leírta és kiadta mindenik fél, s a diadalt mindenik magának tulajdonította. A vitatkozás sok szenvedélylyel, türelmetlenséggel folyt, annyira, hogy a békés természetű Heltai már harmadik

napján visszavonult. Juhász logicája egész erejével ostromolta az egységshivőket, Dávid polemiája minden csillámait felhasználta ellenök. Kilenczedik nap a háromság-védők meggyőződve, hogy a küzdelem meddő marad, vissza akartak vonulni, de a fejdelem nem engedé. Tizedik napon a zaklatott Blandrata bevallá járatlanságát a hittanban s most bezáratott a colloquium. Mindenik fél diadalát hirdette, határozott előnyben pedig az egységshivők voltak. A fejdelem rendeletet adott ki, hogy mindkét fél őrizkedjék a káromló és gunyoló iratoktól, ezen belől teljes vitatkozási szabadságot engedett.

A parancsot egyik fél sem tartá meg, legkevesebb az unitariusok. A röpiratoknak egész özöne jelent meg névvel, névtelenül, jobbadán Dávid aegise alatt, erős polemiával írva s gyakran goromba kifejezésekkel telve. Magát a vitát leírták s kiadták, Melius és Heltai mint háromságvallók, de midőn ez utóbbi egy évvel később egységshivővé lett, újra kiadta (1570) tetemes módosításokkal, Dávid és társai mint egységshivők. Egymást követték Basilius (Balázs) Istvántól — talán még a vita alatt — „Egy néhány kérdések az keresztyén igaz hitről,“ Császmái felelt s tordai születésű Sándor András munkájára „melyben (ez, t. Sándor) az Antikrisztus három Istenének dögletes tudományát magyarázza;“ Dávid: „A szentírásnak fundamentumából vött magyarázat az Jézus Krisztusról és az ő Istenségéről“ (ajánlva Pokai Jakab fejedelmi hopmesternek), terjedelmes munka, mely főként Károlyi Pétert czáfolja; továbbá, Könyvecske az igaz keresztyéni kegyességről és az pápa Antikrisztusnak megmosásáról.“ Ezen kívül tőle és társaitól névvel és névtelenül apróbb röpiratok. Legjelentékenyebb volt vitája Meliussal, ki maga is irt könyvet ellene. Egyben az 1567-iki debreczeni zsinatnak háromságról szóló tudományát bonczolta, feleletül a Melius által kiadott munkára, egy másikban Melius tana hamiságát bizonyítja, egy harmadikban ennek a leendő Váradí zsinatra propositióit czáfolá. Ez élénk mozgalom

magára vonta a külföld figyelmét is. Major György witembergi tanár (1569) czáfolta Dávidot és Blandratát, mire ezek egyesülten feleltek. De Major tovább ment: magán levéllel is felszólítá Csáky korlátnokot (kinek munkáját is ajánlá), hogy az „eretnekség“ terjedését lehetőleg gátolja.

A mit a mult gyűlés megoldatlanul hagyott, a háromság kérdését uj vitatkozással próbálták eldönteni, mely 1569. oct 20-án Váradon tartatott meg. Most is mindkét felekezet legjelesb emberei vettek részt, csak-hogy most Heltai az unitariusokkal tartott s maga a fejdelem is részt vett a vitatkozásban, jelesül a harmadik napon. E tény nem kevésbé aggasztá a háromsághívőket s ez aggodalom indokolá azon kiméletlen kifejezéseket „kinek ura a pöröse, annak Isten az orvosa“ melylyel egyenesen a fejdelem személyére czéloztak. Főként Helopaeus és Melius fogták fel a védelmet, de meggyőződéseiktől nem állottak el s a kiegyezés most sem jött létre. S ettől fogva az unitarismus még jobban terjedt: egy magában Váradon 3000 ember tért át. Kolosvár már azelőtt bevette s most még jobban megerősödött, a fejdelem a régi pert mely a város szász és magyar lakosai közt folyt s ujabban a piaczi nagy templom felett megújult (1568), arra döntvén el, hogy a köz- és egyházi javak közösek legyenek, egyenlő számmal folyjanak be a tisztválasztásba, a templomot évenként felváltva használják s főpapot felváltva választszanak. De a többi szász város Kolosvárt az uj hitre térésért a szász egyetemei sorából kitörölték.

A zsinat történeteit kiadta Dávid, ki épen oly buzgalommal folytatta irodalmi működését. Kiadta hetven praedicatióját, fényes bizonyítványát elragadó szónoklatának, melylyel, mint a monda tartja, egyetlen nap téríté meg Kolosvárt; — a váradi zsinat történeteit; a következő évben egy levelet a lengyel egyházakhoz Krisztusnak ezeréves uralmáról a földön; polemiát folytatott Meliussal s 1571-ben adott ki egy munkát „az ő

magától való felséges Istenről s ő igaz fiáról“ mely főként a catholicusok ellen volt intézve. A már táborukba áttért Heltai közzé tette 1569-ben a „Hispaniai Vadász-ság“-ot, melynek elején hitvallását adja elé, azután az inquisitiót tárgyalja s a reformatio néhány vértanujáról ír. Ez idétt a szentírás azon helyeiről, melyen a háromság dogmája épül, Basilius készített egy munkát, mely kéziratban maradt. Tárgyalta és kiadta e tárgyat s talán épen e munka alapján Enyedi György kolosvári iskolatanító s utóbb superintendens is, egy sokat utazott s gazdag ismeretekkel bíró férfi. De midőn nagyfigyelmet ébresztett munkája eltiltatott s nyilvánosan megégettetett, kinyomatták külföldön is, mely aztán még a következő században is czáfoltatott.

Az unitarismus diadala Erdélyben a váradi zsinat óta teljes volt. Csak egy hiánya még, hogy bevétessék negyedik országos vallásnak. S János Zsigmond az 1571-iki országgyűlésen kevéssel halála előtt ezt is végrehajtá. Kezdetét vette őalatta a görög nem egyesültek áttérítése a protestáns vallásra, s annyira haladt, hogy alatta s az első Báthoriak alatt is a protestans oláhoknak saját superintendensök volt.

F Ü G G E L É K.

Nos Requisiteiros literarum et literalium instrumentorum in sacristia seu conservatorio Capituli Albensis Transilvaniis repositarum et locatorum ac quarumlibet judiciarium, deliberationum legitimorumque mandatorum Principium Executores, Damus pro memoria per praesentes. Quod nos litteras suae Principalis Celsitudinis Requisiteorias in persona Generosi Casparis Diosi de Colosvar, Causarum Fiscalium suo Celsitudinis in Transilvania Directoris *) pro parte Fisci ejusdem Principalis Cels. confectas ac emanatas, nobisque praeceptorie sonantes et directas, honore et reve-

*) Ez az egy szó a levél szélére van javítva jegyezve.

rentia, morigeraque cum observantia, quibus decuit, recepimus in hac verba. Michael Apafi Dei gratia Princeps Transsilvaniae, Partium regni Hungariae Dominus et Siculorum comes etc. Fidelibus literarum et literarium instrumentorum in sacristia sive conservatorio Capituli Albensis Transsilvaniae repositarum et locatorum, ac aliarum quarumlibet judiciarum deliberationum, legitimorumque mandatorum nostrorum Principalium executoribus, Nobis dilectis salutem et gratiam nostram. Exponitur nobis in persona generosi Casparis Diosi de Colosvar causarum nostrarum in Transsilvania Directoris, Qualiter ipse paribus literarum Athnamae inter potentissimum quondam Imperatorem Turcarum Szul-tán Szuliman ac Johannem Regem secundum initi, necnon Transactionalium seu contractualium inter Celsissimum quondam Principem Georgium Rákóczi seniore ac Prudentes et Circumspectos magistrum civium regium sedis Judices caeterosque Juratos Cives et Senatores Civitatis Cibiniensis celebratae (igy) super assignatione clavium portae Disznodiensis et nobilibus hospitiorum concessione con-fectarum ad praesens pro jurium Fisci tuitione plurimum indigeret, essentque necessaria, quae in Capitulo Albensis Transsilvaniae essent reposita et locata. Proinde vobis harum serie committimus et mandamus firmiter, ut acceptis praesentibus, statim vos paria praescriptarum literarum in praedicto capitulo vestro Albensi diligenter requirere et reinvenire, requisitarumque et reinventarum tenores in transsumpto literarum vestrarum sub sigilloque vestro capitulari, fide vestra mediante, dicto exponenti *), jurium fisci tuitione,

*) Ez athnaménak az erdélyi muz. egylet kézíratai közt két példánya van, egy ez itt közlött, s egy XVII-ik századi más fordítás. Mindkettőt Szabó Károly barátom sajátkezűleg irta le s én közlöm a variánsokat. Mondani is felesleges, hogy ez nem két külön athnam s ez utóbbinak datuma sincs. Megjegyzem a közlött példányról, hogy csaknem kétségtelen, hogy a káptalani örök ezt XVI-ik századi s bizonyosan egykorú példányról, hihetőleg hivatalos fordításról másolták le. De a keletben hiba van: 937 fabel (olv. rabel, azaz rabievvél) 3 = 1530. oct. 26. A mint ez újabbkori kéz kiigazítá, 973 rabel 3, az is hibás, mert ez = 1565.

futuram ad cautelam necessario, extradare et emanari facere debeat et teneamini, caventes tamen ne fraus et dolus hac in parte eveniat aliqualis. Secus non facturi. Datum in castro nostro Radnoth die vigesima secunda Augusti, anno Domini Millesimo Sexcentesimo Sexagesimo Quinto. Quibus receptis nos hujusmodi mandatis suae principalis celsitudinis in omnibus, ut par est, debito cum placentiae studio obedire ac satisfacere cupientes, universa repositoria Capituli hujus Albensis Transsilvaniae investigantes et expendentes post diligentem nihilominus requisitionem reinvenimus literas quasdam Reversales inter Potentissimum quondam Turcarum imperatorem Szultán Szulimánnum sub firmissimo suo juramento et serenissimum quondam Dominum Joannem regem etc. confectas ac emanatas, Hungaricoque sermone inscriptas, Quarum quidem literarum verbalis continentia talis est:

Az János király, és szultán Szulimán császár keözeöt való frigynek, és hütnek mássa. Anno 1566).*

Ajándékoknak és kegyelemnek adója, amaz igen nagy teremő Isten, az ki nagy és hatalmas és az ki az isteni gondviselésnek engedelmeöböl mind az két paradicsomnak ura, szultán és az alkotmánynak és minden országinknak parancsoló gubernatora és az más birodalomnak feje, és az seregeknek gubernatora, az ki mi prophétánk Mahometh, mely mi

sept. 29, azaz azon idő, midön Jánosra a portán legjobban neheztek. De a felirat az okmány keltét legjobban kivilágositja s hihetőleg kétségtelenné is teszi, t. i. az évet az 1566-ot. Honnan lehet a fatalis 937 rabiel 3 keletet kimagyarázni? Ez, mint látszik, cancellariai tévedés volt a János Zsigmondnak adott példányon s valami hasonló (tán 935) helyett iratott az I. Jánosnak adott példányra. Mindenesetre nevezetes, hogy minden eddig ismert példányon az a szám áll. A dolgot világosan csak akkor lesz lehető tiszta hozni, ha az eredeti példányok előkerülnek. Még egy baj van a János nevével. János Zsigmondot a portai levelek eléöb és utöbb mindig Istvánnak nevezik — Jánosnak csak ez egy okmányon áll. De miután ez okmánynak eleje másolat, s a másodík kiállításánál az első használtatott — meg lesz fejtve a látszólagos ellenmondás is — A másodík példányon nincs kelet sem elől sem a végén.

prophétákon légyen mindenkoron az isteni kegyelemnek szerelme és boldogítása. Melynek ő kegyelme által és az ő társaságában levő négy titkos bölcsek által, tudniillik: Ebrebékir, Umér, Oszmán és Ali, kikben az kegyelmes Isten az ő véghetetlen kegyelme által légyen mindenkoron vig és contentus és az mindenható Istennek és minden szenteknek és boldog lelkeknek, ötet dicsirőknek, kiknek engedelmeből és kegyelméből Én Szultán Szulimán Sah, császároknak császára, Istennek kegyelméből dicsősséges nagy és meggyőzhetlen constantinapoli imperator, királyoknak királya, koronáknak megadója, Istennek árnyéka, ez földön uralkodó, nagy alsó tengernek ura, nagy és kicsin Africának és Európának, Siriának, Arabiának, Indiának, Cananeának és Galileának, Foeniciának, Alexandriának és Aegyptusnak és az nagy Kaisonnak *), szerezsen országnak, Mediának, Lidiának, Indiabeli Lametáknak, az veres tengernek és az Jerusalemi országnak, Samariának és az Tiberias tengernek, Damascusnak, Halepnek és az nagy Antiochiának, Mesopotamiának, Chaldeának, az nagy Babilloniának, nagyobbik és kissebbik Armeniának, Parthiának, Persiának, Hiberniának **), — Georgiánusoknak és Caspiumi tergernek, Trapezuntumnak, Tamasiának, Chapadocziának, Caesareának, Pamphiliának, Ciliciának és Tharsisnak, Cannaniának, Amasiának, Paphlagoniának, Lidiának, Frigiának, Bethaniának és az nagy Nicena városnak, Nikomediának, nagy Calcedoniának és mind az egész nagy Anatholiának, Görögországnak, Traciának és a nagy Rómának, Macedoniának, Thessaliának, Peloponesusnak, Chorintumnak, Chersonesusnak, Albaniának, Bosznának, Bolgárországnak, Oláhországnak, Moldovának, Scithiának és Tatárországnak és egyéb sok véghetetlen tartományoknak fegyverrel és hadi erővel az mi meggyőzhetlen mennyei szablyánkkal keresetteknek, az mi előttünk való Imperatoroktól, Szultán Mahomet Sahtól és az ő fiától Szultán Szulimán Sahtól nyugoda-

*) A másik példányon : *Kaironak*.

**) A másik példányon : *Sejtáknak*.

lomra, kiknek véghetlen felség és mennyei boldogítás legyen az ő lelkeivel egyetemben mindörökké *).

Szulimán császár hitlevelének formája, mint esküdt meg János királynak.

**) Én felyül megmondattott Szultán Szulimán Sah, Törököknek győzhetetlen Fejedelme, Esküszöm az magasságbeli Istennek mindenhatóságára, szentségére, fényességére, az Istenségnek jóvoltára, az égnek erősségére, az napra, holdra, csillagokra, az földre, és az földnek színére, és az nagy szentséges Mahumetre, össünknék össze, össömré, atyámra és az én anyámnak tejére, az én kenyeremre és szablyámra, életemre és lelkemre, és minden körülmetéltetett Buszurmányokra, üdvösségekre, hogy tégedet hires atyámfiat Magyar és feljül megírott országoknak királyát Jánost, Erdély országával együtt, semminemű szükségedben soha el nem hadlak, ha szintén minden birodalmom és országim és hatalmasságim tölem elvétetnének is, és semmivé tétetnek is, és csak egyedül maradnék is, avagy ha csak egy avagy kettővel, vagy hárommal legfeljebb négyszemélyekkel és csak ezekkel is kötelelessen tartozzam téged s Erdélyországát, hozzá tartozó részeivel megtalálnom és megkeresvén néked ezt mondanom: Im hol jelen vagyok, ha mit én velem akarsz, kész vagyok mindenben tenéked kedveznem és kedveskednem és ha az én ígéretemnek eleget nem tennék, utánnam levők is hasonloul nem cselekednék, tehát az nagy Istennek és az ő igazságának haragja szálljon az én fejemre, és engemet mindenestől elveszessen és valaminemű tagomat az magasságbeli Isten illeti, mindeneket büntetésre fordítson és az földnek erőssége jártomat ne szenvedje, hanem az föld

*) Érthetőbb a másik példányon, hol „Tatár ország“ után ekkép áll: „Tatár országnak és több országoknak, kiket a mi mennyei fegyverünkkel és hadi erőnkkel kerestünk, Szultán Mehemet Sah és az ő fia Szultán Szulimán által vettünk. A kikkel isteni méltóság, kegyelem és mennyei megboldogítás legyen mind örökké.

**) Itt az 1-ső Jánosnak adott példány ekkép kezdődik: Neked felséges Jánosnak Isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvát-, Morvaországok stb. királyának én a mondott stb.

kétfelé vállják és engemet mindenestől lelkestől elnyeljen és megemésszen*). Te is országgoddal együtt ígéreted szerint, az megígért adót esztendőnként beszolgáltatód, utánad valók is fényes tárházunkba beszolgáltatják, Szabadságtokban pedig örökké megtartlak oltalmazlak, fejedelmet, országod kit akar választani, szabadságában levén s minket is megtalálván annak ékesítésére jó szerszámos lovamat, botomat, zászlómat, kardomat tollas süveggel együtt, fejedelemség megerősítésére kiküldök**).

Datum in Imperiali Porta Constantinopolitana, die 3 de Fabiel. Anno Prophetæ nostræ (igy 937***). Nos itaque sic requisitarum, reinventarumque literarum copiam, sive paria, non abrasarum, non cancellatarum, nec in aliqua sui parte suspectarum, sed omni prorsus vitio ac suspicione carentium, sine diminutione, augmento vel varietate aliquali, de verbo ad verbum præsentibus inserentes, sub sigillo capituli hujus usitato et authentico jurium fisci suæ celsitudinis, uberiores futuram ad cautelam necessariam, fideliter et consciencieose extradandum duximus pariter et concedendam communi iustitia et æquitate suadente, legeque regni permittente.

Datum pridie dicte collationis B. Joannis Baptistæ. Anno Domini Millesimo, Sexcentesimo Sexagesimo Quinto.

(L. S.) Correcta per eosdem Requisiteores in
dictione marginali: Directoris.

Eredeti, pecsétes káptalani átirat az erd. muzeum kéziratárában (Josephi Com. Kemény Codex Ratificationum Transsilvanum ferientium 2. szám.)

*) Itt megszűnik az I. Jánosnak adott példány.

**) A vége a második példánynak szabatosabb fordítású. Ekép hangzik: Titeket pedig ez ti szabadságtokban mind megtartalak s mind megoltalmazlak mindörökké. A fejedelemnek választása, hogy a kit akar szabadosan választhassa, legyen mindenkor a te országodnak hatalmában, és szabad akaratjában, és ha ez dologban mi megtaláltatunk töletek, mindjárt szépen felöltöztetett lovat, királyi botot, zászlót, kardot, és czimeres tollas süveget küldünk, az fejedelemségnek ékességére és megerősítésére.

***) A levél szélére újabbkori kéz jegyzése: 973.

NEGYEDIK KÖNYV.

I.

Az utolsó Zápolya halálát főurak és államtanács néhány napig titokban tartották. De mely nap — április 1-eje volt — gyűlést hirdettek, s Bécsbe, Konstantinápolyba, a budai és temesvári beglerbégeknek megírák urok halálát, Békest pedig az alkudozások félbenszakasztására utasíták, tisztába jöttek az ut iránt, melyet követniök kell. Bizonyynyal főkérdés volt ekkor: csatlakozzanak-e Magyarországhoz, vagy viszonyukat a portához fenntartsák? Ez utóbbira határozták el magokat, s intézkedéseiket is ehez szabták. Gyűlést hirdettek május 17-ére, melyre a megyék és székek tiz-tiz, a szász székek és városok hat-hat követet küldjenek a főispánonkon és királybirákon kívül, Tordán pedig Báthori Kristóf másfél ezer emberrel őrködjék az ország nyugalma felett.

Ez idő elegendő volt arra, hogy a két trónkövetelő Báthori István és Békes Gáspár támogathassa ügyét, az utóbbi Maximiliánál, az első a portán, s midőn némely csapatmozgalmak arra mutattak, hogy Erdélyt magyar királyi seregek fenyegetik, nem késett ez ellen tiltakozni a budai basa, a két állam frigyét, Erdély szabad választási jogát emlegetvén. Ez utóbbiban mindkét fél egyetértett, csak hogy a választást mindenik saját jelöltjére akarta irányozni. A rendek a kitűzött időre megjelentek, s velök tenger nép sereglett össze. A temetés máj. 23-án ment véghez. „Soha sem láttak — írja Miles — egy helyen annyi embert.“ S ez előadást Hagymási Kris-

tóf egészíti ki : „Cancellarius uram kulcscsal kinyitván koporsóját az jelenlevő sok számu uraknak, népeknek és vitélő sergeknek megmutattatott. Ezeknek utána testamentomos urak bezárák a koporsót, a melyet annak utána szemünk láttára Csáky uram lepecsétele és így azután nagy pompával temettetett el.“

Hagymási, kire bizta Maximilián ez országbeli dolgainak pártolását, sürgette a koraltnokot, hogy a speyeri egyezkedést terjeszsze a rendek elébe. Csáky tagadólag válaszolt : „próbálja meg te kegyelmed a végzések dolgát, de vigyázzon te kegyelmed magadra : mi az mit ez végzésekről pactumokról tudunk, csak mint az megholt kegyelmes urunk cancelláriusa tudunk, nem is vagyunk ez országnak cancellariusi, mi soha az országnak arról számot nem adatunk, nem is adunk soha, a mit meghalt kegyelmes urunknak tetszett cselekedni, végezni, lássa ezt Békes Gáspár ő kegyelme, a ki ebben járt, most is fut-fárad ott künn, de fejedelmi kontyot azért még nem vágunk fejére, hagyja ott a fogát a hol azt fente vagy fenette. Isten és kegyelmed is láthatja, hogy fejünket senkiért se kockáztathatjuk, se ország és hatalmas császár haragját fejünkre nem vonhatjuk.“

Mit a koraltnok mondott, a rendek többségének szava volt. Békes pártja elnémult a kényszerűség előtt. A hazát nagyobb veszély fenyegetheté a porta, mint a bécsi udvar részéről, s uralkodóul azt óhajtá a közvélemény, kit születés és személyes érdemek a bécsi udvar kegyeltje fölébe emeltek. Mindamellett a gyűlés első napján „lón nagy zudulás, mely késő estig tartott,“ habár a római császárhoz hajló szászok szólani sem mertek. A zajnak Csáky megjelenése vetett véget, ki a rendek közé lépett, kezében a véghagyományyal s a szultán levelével, mely a szabad választást megengedi. Mindkettőt felolvasták, de a rendek határozat nélkül oszlottak szét. A nyugalom felett a Tordáról Fehérvárra hívott fegyveres erő örködött. Másnap megtörtént a választás. „Minden további szó és vita nélkül kikiálták

Báthori István uramot az somlyait, főur öreg nemzetet. Báthori uram pedig fonogató szóval megköszöné választását az gyűlésnek, és tüstént oda hagyá a gyűlést, az ez országbeli régi szokás szerént.“ A rendek folytatták tanácskozásukat e hó végeig.

A rendek választása valóban szerencsés volt. Nyilván állott mindenki előtt, hogy Maximilián igyekezni fog felhasználni az alkalmat Erdélyt birtokaiba kebelezni, s hogy e célját Békes által kergetendi; de abban sem kételkedett senki, hogy ez a török részéről visszatorlást s az országra háborut és nyomort árasztand. Aztán az állam önállóságát, függetlenségét sem akarák kockáztatni. A török jelentéktelen adóért nem háborgatja nemzeti intézvényeiket, a mit pedig Castaldo és utódai hat év alatt miveltek, annak ízét még az napig sem feledhették. Az uj fejdelemre két feladat megoldása várt: consolidálni a fejdelemséget Erdélyben s kiengeosztelni Maximiliánt. Ezt mindenki tudta s mert épen mindenki jövője állott a kockán, nem a félelem az 1500 harczostól, nem a csengő szónoklatok varázsa idézte elő egyetértésöket, hanem az a garancia, melyet Báthorinak elő élete nyújtott.

De ez egyetértésre sem Maximilián sem Békes nem számoltak. Az első csakhogy pártfogoltja ügyét támogassa, forma szerént kinevezte és felesketé vajdává Békest, azután egymásra irta hiveihez a leveleket, s az ügyet melegen ajánlá Forgács Ferencznek (márcz. 29 én). Maga Békes pedig, bár visszatérő utában Bécsben megállapodott, a törökök közt is toborzott bégeket, kik ügyét előmozditsák; „mert, irá nekik (máj. 27), a mit én velem mielte, magatokkal mielite atyámfiain.“ De Báthori megválasztatása után nem látszott tanácsosnak erőszakolni a dolgot, s nagy sokára Békes azon elhatározással utazott el Bécsből, hogy terveit más uton próbálja valósitni. Mire Erdélybe ért, a választott fejdelem trónját már elfoglalta.

Báthori megválasztatása után rögtön hivatá Hagy-

másit s biztosítá, hogy a császárnál igazolandja magát. „Hiszünk is neki — írta ez, — mert jámbor Istenfélő nemzetség.“ S úgy tett. Megválasztatását mind Maximiliánnak mind a portára — az évi adó beküldése mellett — tudtul adá. A szultán megerősítését bizalommal várta s ez aug. 15-én Mehemet aga által be is következett, s hogy a császárt is megnyerje, ezzel titkos alkudozást kezdett. Egyezőleg a speyeri egyezkedéssel, Báthori Maximilián vasalljának vallá magát s letette a köteles hűségi esküt. Minthogy pedig ő a Részeket is birta, ezekre nézve tőle helytartói vagy más czimet kért. De bár e körülmény szinleg megnyugtató is a bécsi udvart, valóban fegyvernyugvásnál egyebet nem eredményezett. A fejdelem önállóságra törekedett s Békesnek feladata volt ezt meghiusítani. A fejdelemség elnyerésére czélzó törekvéseiben eleve is a császár támogatásáról biztosítottatott.

Hazaérkezte után boszusan, megerősített fogarasi várába zárkozott. Földváry Istvánt a császárhoz küldé: Báthorit csak fegyveres erő kiáltatá ki, mert neki is nagy pártja s nem kevesebb szavazata volt. Ezért kéri a császárt, hogy mint hajdan Kendi mellé Dobót, őt is nevezze ki vajdatársnak. Kívánata hihetőleg a viszonyok miatt nem teljesült, s most magában az országban igyekezett pártot teremteni. Nemcsak megtagadta a hűség-eskü letételét, hanem Csákyt, a korábbi korlátnokot, s Hagymásyt a császári biztost is megnyerte. Fogaras mellett másik támpontjuk volt Huszt vára, melyet ők hárman a János Zsigmond által nekik hagyományozott összeg nevében foglaltak le, s melyet nem a fejdelem hanem a császár nevében birtak. Huszt ügye a portán is feltűnést okozott s Báthori követeitől némi boszusággal kérdék ottan, hogy miért nem vette urok kezéhez?

Ily körülmények közt Báthori főgondját ama két vár visszaszerzésére fordítá. 1571. nov. 9-én országgyűlést tartott, mely elrendelé, hogy Huszt ügyében Csáky-

nál, Hagymásynál, Békesnél kérdést tegyenek, hogy az elajándékozott vagy eladott fiskalitások — ilyen volt Fogaras — birtokosai bepereltessenek, hogy küludvarokkal levelezést senki se folytasson, hogy ha jövőre valamely főur elmarad az országgyűlésekről, meg lesz büntetendő. E végzések egyenesen Békes személye ellen voltak ugyan intézve, de azért megtérésre még mindig nyitva hagyták az utat. Erre benne kevés hajlam mutatkozott, reménye lévén, hogy Maximiliántól nyert kineveztetését érvényre fogja juttathatni, s épen ezért Báthori irányában teljes függetlenséget akarván fenntartani, Fogaras földétől megtagadta az adót. Ugyanakkor társaival Hagymásival és Csákyval kérdést tett a császárnál: ha a speyeri egyezkedést kihirdessék-e a magyarországi gyűlésen s ha a vajda kívánná, átadják-e neki? De az idő erre nem volt alkalmas. Báthori eszélyesen került mindent, mi Maximiliánnak föllépésre adhatna okot s másfelől a kormány gyepöljét is keményen tartotta. „Keress a kihirdetésre alkalmasb időt. Az egyezkedés maradjon kezeid közt, valamint Huszt vára is.“ Ez volt a császár kitérő válasza. De Csáky még ez év elején meghalván*), Békes egy kitűnő és higgadt támaszától fosztatott meg.

A meg nem hódolás, a folytonos levelezés Maximiliánnal, mutatta Báthorinak, hogy mit forral Békes. Fogaras már több ízben volt forradalom fészke, s mint erőd könnyen védhető volt. Másfelől a székelyek és szászok szomszédságában feküvén, e két lázongásra hajló elemmel folytonos összeköttetést tarthatott. E vár még öt év előtt a Mayláthék fészke volt s az utolsó birtokosnak Gábornak nővére Margit — Iffjuné, azelőtt Báthori Andrásné — törvényes ürügy alatt visszakövetelte. A fejdelem Kendy Sándor és Blandrata György

*) Maledicta sit ejus memoria internum — írja egy szász pap — mert ezeket „aurigas bombardicos“-sá tette. 1561 óta t. i. a szász papok ágyus lovakat tartoztak kiállítani.

által felszólíttatá őt, hogy az eredeti vételárban — 30,000 arany — adja ki. Békes épen nem volt hajlandó erre, boszusan hivatkozott a császár biráskodására, hogy a vajda vádló és bíró is egy személyben ne legyen. A császár válaszában 1572. nov. 12-én mérsékletet ajánlott. „Békes ur engedjen az időnek, s ahhoz alkalmazkodjék, élván szinléssel a hol szinlenie lehet-séges“. Ugy tett, még az országgyűlésekre is küldött képviselőket.

Báthorinak főgondja volt viszonyát a portán jó karban tartani. 1572. elején megjött az athname is, mely a fejedelemséget úgy adta neki, mint azt János Zsigmond bír. Pünkösdt után néhány nappal az országgyűlés elrendelése, hogy az elmaradt portai adó szolgáltatassék be a szokott s csaknem magát az adót meghaladó ajándékokkal. Követül Kendi Sándor neveztetett ki, s e még fiatal de higgadt és eszélyes államférfi, ügyesen megoldá feladatának főrészét — tudomást szerzett róla, hogy Békesnek összeköttetését a bécsi udvarral a porta nem szívesen látja. S hogy ugyanakkor e törekvéseknek a Maximilian udvarában véget vethessen, Tamás deákot Bécsbe küldé utasítással, hogy a vajdának valamelyik herczegnő kezét igyekezzék megszerezni.

A következő 1573-ik év Békes czélzatairól fellebbenté a fátyolt. E férfiú mind nyiltabban kezdett toborzani a főurak közt, s némelyeket már meg is nyert, bár mások, mint Apafi György, visszautasíták ajánlatait. De tervei a fejedelem előtt nem maradtak titokban. Értesült, miképen csábitgatta maga részére a székelyeket a János Zsigmond által elvett kívánságok visszaigérésével, hogyan kereste a porta kegyét, hová biztos emberét utnak indította, kit azonban utközben elfogtak, hogyan szorgalmazott engedélyt a császárnál, hogy birtokaiban toborzhasson. S itteni törekvéseit leginkább koronázta süker, mert a bécsi udvart Báthoritól ennek függetlenségi törekvései mindinkább eltávolíták. Békes

ügynöke Földváry István deák számító ügyes férfit volt, ki urát mint a visszacsatolási kötelek megszilárdítóját tüntette fel, s a fejedelem állandó megbízottjának s ideiglenes követeknek Bánffy László- és Forgács Pálnak törekvéseit ellensúlyozá. „A vajda matrimoniuma — irá gunynyal — soha vissza nem megyen, bizonynyal irom nagyságodnak, mert Somlyón a királyi nemet el nem tarthatja; ezért méltó rajta könyörölni“. Ezen kívül azon adományoknak, melyekkel Békes híveket toborzott, a korábbi jogállapot nyomán Bécsben szerzett megerősítést. Kendi Jánosnak patrimoniuma Vécscsel együtt megadatott, s az egész a korlátnak Liszthinek fizetendő 300 aranyba került. András Páternek, ki a székelyek közt befolyásos ember volt, s másoknak megnyerése végett, Vereskő Békésnek adományoztatott bizonyos összegben, melyet ez „az ő felsége hűségére kötelezendőknek, kinek-kinek az ő mivolta szerint“ ossza szét. Szerzett új adományokat (Pekri Gábornak, Radak Lászlónak, Berendi Györgynek s másoknak) s ezek beiktatását illetőleg parancsot eszközölt, hogy a vajda meg ne merje háborgatni „és magát csak szolgai határban tartsa, mert meg vagy az neki határozva, mennyire keljen nyújtózni“. Fogarast illetőleg Békesnek új adományt szerzett, s ha a függő pert illetőleg a vajda a felebbezésnek nem adna helyt, inté: „nagyságod az executiót elő ne bocsássa, totis viribus és minden módon resistáljon“.

Báthory korán értesíté a portát e törekvésről. Hadfőkelést a jun. 24-ki tordai gyűlés rendelt el; ezenfelül engedélyt kelle nyernie, hogy ellenefelléphessen. Skapott is. „Ez árultatásért, kit Békes csélekedett, irá a nagyvezér: az erdélyi uraknak levelet küldöttem, hogy teveled egyesek legyenek és az árulót várából el ne szalasszák“. Drágománja pedig titkosan értesíté: „a mi tövissek vagynak a nagyságod birodalmában és jószágában, kik nagyságodnak ártalmára és bántására volnának, azokat nagyságod irtsa ki“. És úgy tön, vévén

a szultán biztosítását, hogy a budai és temesvári beglerbégnak megparancsoltatott, hogy ha a német haddal támadná meg őt, megsegéljék.

Békes terve volt, azon országgyűlésen, mely szent Lukács napjára (oct. 18.) hirdettetett, s melylyel kapcsolatban, szokás szerint octavális terminus is fogott tartatni, felhozni Fogaras ügyét. A császár ekkorra szándékozott ismert nevű jogtudort Erdélybe küldeni, s hogy e részben célzatainak mennél nagyobb súlyt adjon, utasítá Ruchert a felsőmagyarországi kapitányt, hogy Békest fegyveres erővel is megsegélje.

De Báthori, Békes egy emberét elfogván, mindent eléggé korán megtudott. Titokban megtett minden előkészületet, s Bánffi Györgyöt lovassággal, Sára Jánost és Vadas Mihályt gyalogsággal elindítá, kik Fogarast oct. 4-én, mielőtt azt Békes észrevette volna, körülvették. Hivei tanácsára elhatározá szökés által menekülni. Fiát és kincseit hivére, Gyulai Pálra bizta, hogy a diadalmasnak adja át, s csak a legértékesebbeket véve magához, mialatt katonái a vár egyik oldalán, mintha ki akarnának rohanni, harczi zajt ütöttek, lova lábára a patkót visszafelé verette, s hogy zajt ne üssön, bőrrel vonatta be, elhagyá Fogarast. Mivel pedig Báthori fegyveresei az utakat elállották, kénytelen volt hét napon s hét éjjel át erdők s hegyek közt bolygani, mignem szerencsésen Maximilián birtokaiba érkezett. A vár 19 napi ostrom után, egyezkedés alapján átadatott Báthorinak.

A rendek már oct. 15-én össze voltak gyűlve Medgyesen. Számosan jöttek fel a Békes-pártiak közül, kik vezéröket szerették volna megmenteni, s a gyűlés zajos volt. Mindamellet Békes el lön marasztva, jószágai elkoboztattaks a fejdelem megbüntetésére teljhatalmat nyert, de pártja ezuttal meg lön kimélve — csak egyszerűen megintetett, s azon határozat ujíttatott, „hogy ha valaki idegen országba — értsd a két császár birtokát — levelet küldene, vagy onnan kapván, feltöret-

lenül nem juttatná a fejdelem kezében, marasztaltassék nótán“. A porta helyeselte Báthori eljárását, Maximilián pedig két követé által fenyegetőzve követelte vissza Békes elvett jószágait. „Soha sem adom — felelé a fejdelem — sem engedem, hogy itt csak egy talpalatnyi földet is birjon afféle ember, sem hogy itt lakása legyen, ki velem és az országgal egyet nem ért“.

Midőn Békes e válaszról értesült, elkeseredett lélekkel mondá: „nem rövidült meg az urnak karja“! s elhatározá tovább haladni a megkezdett uton. Már ekkor híre szárnyalt, hogy serget toborz Maximilián birtokaiban. „Nem tudjuk mibe praktikáljon és mire elened igyekezik“ figyelmeztette a szultán a fejdelmet, e sereg-mozgalmakról vett híreit közölven vele; ki épen ez által indittatva, a kolosvári partialis gyűlésen 1574. jan. 1-én az ország, véderő felülését — a jövőendő szükség esetére — elrendelé.

Ha volt alapja ez idétt már a sereggyűjtési híreknek, ez bizonynyal egyedül Békestől, a mindenéből kiforgatott, földönfutóvá lett Békestől származott. Maximilián ha türte is, de minden felelősséget el akart magától háritani, midőn a portával háboruba elegyedni nem volt kedve. Hijában fejtegette amaz ez előtt birtokcizimeit, hijában írta, hogy „nem a rendek, hanem urok forgatta ki őt mindenéből, azon vajda, kit mindnyájan választottak, ki hittel kötelezte magát, hogy senkit sem fog a császár hivei közül bántani“ — a dolog per utján többé nem volt eldönthető. A mit kieszközlött, annyi volt, hogy folyamodhatik a portára, s hogy a császár ottani törekvéseit pártolni fogja. S most Békes feladatává tette, tettleges segélyt vagy legalább elnézést eszközölni a divántól. A dolog nem volt könnyű, mert a szultán több izben kívánta kiadatását. Először a budai basát akarta megnyerni, ki mint a nagyvezér rokona tetemes befolyással birt, s kihez legügyesebb ügynökét Földváry István deákot küldte. A beglerbeg szinleg pártolta ügyét. 1574. tavaszán Musztafa bég

és Amhat bég — ugyanazok, kikkel 1571-ben is czimboráskodott, megfordultak nála Bécsben, s így alkalomlón adva magával a portával is alkudozásba elegyedni. De a basa mig egyfelől Sebes és Lugos átengedésével biztatgatta, leveleit Báthorinak küldte s biztosítá ezt, hogy nincs egyéb czélja, mint a pártütöt Konstantinápolyba menetelre birni.

Ez alatt Békes ügynökeit Antalfi Imrét és Tinodi Sándort máj. 8-ára beindítá a portára, ellátva levelekkel a szultánhoz, nagyvezérhez, melyekben elszámllálá, hogy ő csak kényszerűségből ment Bécsbe, mert az ut a török birodalom felé el volt zárva, felemlegette régi szolgálatait, mentegette magát a vajda vádjai ellen, s ellenkezőleg ezt vádolá hitetlenséggel. Végül kéri, hogy Antalfinak, a mit mondandó lesz, adjon hitelt a porta, ki aztán ura nevében ígéretet tett, hogy ez az évi adót meg fogja kétszerezni. Békes ügyét Maximilián is felkarolta. Mentegette magát a portán, hogy azt nem szolgálthatja ki s pártfogolást kért számára. Ugyanaz történt, mi Budán. A porta szinleg felkarolta Békes ügyét, csak hogy ezt a portára csalhassa, de Báthorit törekvéseiről kéz alatt tudósítá. Ügynök Grujó Péter pontosan értesíté a fejdelmet mindenről, mert a nagyvezér mindent közöltt vele. Irá, hogy a beglerbégek parancsot kaptak vigyázatra s hogy a nagyvezér figyelmezteti az erdélyieket, hogy nehogy ugy járjanak, mint korábban midőn hasonló törekvésekért a Bánságot elveszték. S Báthori a porta iránt viseltető hűségét sietett azzal is kimutatni, hogy ennek meghagyásából, 2000 emberből álló székely hadat Moldvába küldött (1574. tavasszal) mely ott Ivonia vajdát, a hasonlóan beütött török erővel vajdaságától megfosztá, s helyét Péterrel, a havasalföldi vajda Sándor testvérével tölötte be.

Antalfi nem is sejtette, hogy mind azon ígéret és biztatás, mit a portán nyer, csak szin és árulás, oly komolyan folyt vele az alkudozás. Nyiltán — mondák

neki — nem pártolhatják, mert nem bizhatnak benne. Mutassa meg hűségét s jöjön be — de az Erdélybe ütésre irásos felhatalmazást ne várjon. „Az, felelé Antalfi, lehetetlen“, de azért reményeiről még sem mondott le.

Szelim e közben meghalt, s a trónt 1574. dec. 21-én III. Murád foglalá el. Báthori gazdag ajándékokkal Kendi Sándort a portára indítá, felajánlá szolgálatait és a császártól athnamet kért, mely őt székében megerősítse. De Antalfi sem maradt tétlen s e változást ura javára fel akarta használni. És most mind a nagyvezér, mind a budai basa sürgetőbben figyelmeztették a Konstantinápolyba menetelre. A pártvezér belátta a kelepczét, s mert emelkedésében a sulyt Maximilián barátságába helyezé, nem látta tanácsosnak egyenesen a porta karjaiba vetni magát. „Az, irá 1575. febr. 14-én — semmiképen nem lehetne, hanemha vesznije akarok. Ha ő nagyságának ugyanaz akarata, hogy én elveszek, küldjön ide, ölessen meg itt, ha ő nagyságának halálomban lészen nagyobb haszna“. Panaszkodik, hogy a német udvarnál nincs becsülete, pedig ott is a hatalmas császárnak szolgál, hogy ez a vajdára hallgat, habár a vajda a szultán ellen „praktikál“. Higgyék el, hogy ő egy év alatt többet ad, mint a vajda egész életében.

A porta folyton folytatta ámitásait Békes irányában. „Abban áll — mondá Antalfi Ungnádnek a Maximilián követének — e róka-pasa (t. i. a nagyvezér) álnoksága, hogy noha akarta s ráparancsolta uramra Erdély megrohanását, mégis irást nem akart neki adni, hogy azon esetre, ha felsül, a pasától ne lehessen számot kérni“. De nem ez volt a valódi indok. Mert Kendi 1575. april közepén megkapta ura számára az első athnamet, mely neki székét s a beglerbegek segélyét biztosítá, mert ez mindenről értesítettett s mert a valódi cél Békes kézhezkerítése volt. Ez volt az indok, hogy Békes ügynökei Báthori kérelmére (nagy összeg pénzt ígértértők) sem adatta ki, sőt midőn Kendit apr. vége felé

beindíták Erdélybe, hogy ott az évi adónak fölemelését eszközölje ki, Antalfi intést kapott. S ennek alapján írta az apr. 23-ról: „Az alatt mig Kendi bemegy s a rendek az adóról tanácskoznak, üssön be nagyságod Erdélybe, de külsegi segítség nélkül, s tudassa azt a nagyvezérrel, mert ez, ha nagyságod ide sem jön s be sem üt, azt fogja hinni, hogy meg van csalva“.

Békes erre már készen volt. Tíz nappal e levél kelte után a beütés módját rendelte el párthiveinél. „Im az ur Isten — írta 1575. máj. 3. — elhozta azt az időt kit vártunk. Ez uram summája minden dolognak — folytatá, elmondván, hogyan nyert engedélyt, — hogy honnan félelmünk volt, az ur Istennek legyen hála, onnan mostan semmi félelmünk nincsen. Azért uram, ti kegyelmetek értse egymást igen titkon és végezzen egy bizonyos napot és helyt, hová én mehessek ti kegyelmetekhez igen titkon“. Békesnek terve volt a fejdelmet reménytelen megrohanással verni le. Öcsö Gábor és Székely Antal korábban bemennek Erdélyben, azokkal menjen Radák a székelyek közé, egyezzen meg Andrassy Péterrel, a kitüzött nap iránt értekezzen Csáky Pállal, Telegdyvel, Bornemiszával, Kendi Gáborral, Károlyi Lászlóval, magát azonban kimélje. Keltsék fel közösen Maros- és Aranyosszéket, Lázárt avassák a titokba, hogy ez az udvarnépet nyerje meg. A német császár titkon segíti őket, a porta szándékát megtudhatják a csausztól. De főként a nem jól őrzött várakat kerítsék hatalmukba. S tizenegy nappal később tudatá Radákkal, hogy a császár parancsából alá megy Kassára s válaszokra ott várakozik, „mert így igen késedelmesnek itéli ő felsége. Azért bizott uram, barátom, én menten megyek alá és ott várom a kegyelmetek válaszát, oly helyen, hogy senki sem tudja egyéb Ruber (t. i. Rueber kassai kapitány) uramnál, hogy én hol leszek“. S valóban Kassára ment Békes, hol Rueber parancsnok, mint két év előtt segélyezésére rendeletet kapott. Különösen erdélyi

pártjára számított, de a magyarországi főurak közül is számosan csatlakoztak hozzá: Prépostvári Bálint kállai kapitány, Perényi György, Csapó Kristóf, Pongrácz Fridrik a szathmári sereg vezére, Lónyai Ferencz s többen az ős és gazdag családok ivadéakai közül.

Mind erről korán értesült Báthori. Kendi leleplezé Békes terveit visszaérkezvén a portáról, de a szomorú hírt is hozá, hogy az adót 5000 arannyal kellend megnevelni. S a mi adat még hiányzott a pártütésről, azt kiegészíté a Kassáról épen hazaérkező Bornemisza Gáspár jelentése az ottani készülődésekről, s a budai basa tudósítása jun. 30-ról, hogy „a német párt napról napra gyülekezik és szaporodik“. Egyszersmind figyelmeztette a fejdelmet, hogy ne késsék a segélykezéssel, ő ugyan értesült Békes törekvéseiről s készen is áll, mert a szultán nem fogja jó neven venni, ha Erdélynek csak egy köve is elesik.

Mint e levél is mutatja, a fejdelem nem nagyon törekedett török segély után. Saját erejével akarta leverní az egész mozgalmat, hogy e részben a portának lekötelezettjévé ne váljék. Egyedül a temesvári pasától kért Daczó János által némi segélycsapatokat. S aztán Békes azon időben már az ország határán belől volt, s Báthori is benn megtette a szükséges intézkedéseket. Mialatt ugyanis amaz Szathmár alá érkezett, a fejdelem is kibocsátá hadfelhívását, „mert a haza ellensége Maximilián seregeivel közelgett“. Ugyanekkor kincstárnokát Gyerőfi Jánost testvéréhez Kristófhöz a nagyváradi kapitányhoz küldé, hogy seregeivel készen álljon.

Békes ezalatt mind beljebb nyomult. Pártját folytonos adományokkal növelte, Gyulafi Lászlót az ország generálisát felszólítá, hogy dandáraival csatlakozzék s utát a Meszesen át Dézsnek vette. E hely, mint Hagymási Kristóf birtoka, meg lőn kimélve. Táborával Kozárvárnál állapodott meg. Innen Szamosujvár s a harmadik napon Apahida alá érkezett, onnan jun. 28-án

Tordára ment, hová Csáki Pált s az erdélyi lázadókat várta.

Ez napon szállt Báthori is táborba. Hagymási Kristóf, korábban Békes-párti, 200 lovassal hozzá sietett. Gyulafi az erdélyi hadakkal, a Bánfi testvérek 200 lovas nemes, az aranyosszéki székelység Karansebesből és Lugosról 200 gyalog s 300 lovas s másnap Helwig Augustin ezer szászszal táborába jöttek. A többi székelység is ígért segélyt, ha a fejdelem régi kiváltságaitat visszaadja. De Báthori nem alkudozott s ezek Békeshez inditák dandáraikat. Kornis Gáspár huszti kapitány is Báthorihoz indult, de az ifju Balassa Bálint, az ismert nevű költő, csapatjaira bukkanván, serge el lőn szélesztve, maga pedig sebet kapott. Azonban az ifju Balassát Hagymási Kristóf csapata fogta el s vitte Bátorihoz.*)

Alig érkezett Báthori dandáraival Gyulafehérvárra Tőrsi alá, midőn hirül vitték kémei, hogy Békes Tordáról elindult Vásárhely felé, egyesülendő a székelyekkel, s ez utában jul. 5-én Nyarádtóig haladt, hová Andrásy Péter is megérkezett több mint kétezer székelylyel; dulva, rabolva a környéket. Báthori rögtön határozott: hogy a nagyobb számu csatlakozást meggátolja, ő is erre sietett. Kocsárdnál csatlakozott a várt segélyhadakkal: Gyerőfi Jánossal, ki a temesvári török hadakat, Géczi Jánossal, ki a nagyváradi s környékbeli dandárokat s a havaselyi vajdával, ki kétszáz harczost vezetett hozzá. Most a Maros innenső partjára nyomult és Békes is épen erre vette útát. Jul. 7-én találkozott a két tábor Radnóth alatt, oly közel egymáshoz, hogy csak a folyó által voltak elválasztva. Apróbb csatározások után (melyekben az utóbb fejdelemmé lett Székely Mózes, mint Báthori hive, tün-

*) Balassát, kinek atyjára haragudtak a hódoltsági törökök, több ízben kérte ki a szultán a Báthoriaktól, de mind annyszer süker nélkül.

tette ki magát), a fejdelem nehéz ütegekből kezdett lövetni, minden más eredmény nélkül, mint hogy Békes Radnóthra vonult vissza. Báthori most Dátosra — fél mérföldnyi távolságra — ment s az átkelést a Maroson Békes vigyázatlansága miatt hihetetlen könnyűséggel végrehajtá.

Ez apróbb csatározások néhány napot vettek igénybe. Azátkelés után a fejdelem biztos számitással hadi rendbe állítá seregeit. Ütegei parancsnoka a flórenczi Cinna Rafael volt, de mivel főgondját ezek elrendezésére fordítá, maga is igazítá ágyuit s olykoron célzott is. Ezek mellé válogatva sűrűen lovasokat s gyalogokat helyezett, a széleket pedig szekerekkel s más erődítvényekkel biztosítá. Békes, szinlett hátrálással a Maros mentében visszafelé huzódott, hogy a fejdelem seregét a zsákmány reménye elszakassza ütegeitől. A cél nem sikerült, mert Báthori, a dandárvezéreket eltiltá a támadástól, s estefeléig egész tömegben nyomult előre. Másnap jul. 16-án vasárnapon Báthori támadásra készült, de Békes a csatára alkalmatlan helyről visszavonult, ugyancsak a Maros mentében Kerdő-Szent-Pál alá, egy mocsáros és tavas vidékre, mely az ágyuk elrendezésére alkalmatlan volt ugyan, de a visszavonulásra, közelében gát és malmok lévén, kedvező hely volt.

Báthori, Székely Mózeset némi lovassággal s testőreivel, a válogatott kék darabontokkal előre küldi támadásra, de e had visszanyomatott. Most Gyulafi László erős rohammal támadta meg az ellenséges tábor közepét s azt vissza is nyomta. A két szárny még állott s ezek egyikét Békes maga vezényelte. Ez ellen Báthori személyesen vezette a rohamot s vissza is nyomta. A szaladás közben rendetlenség állt be, a megvert had a gát felé szaladt, sokan a mocsárba veszték. A még egyetlen ép szárny fedezte ugyan egy ideig a visszavonulást, de csakhamar ez is szétveretett.

Bátori a csataszínhelyén megkezdte a büntetést. Hat kiválóbb egyént a csatatéren felakasztatott. Maga

Békes Bethlen-varába s innen alig félórai pihenés után több erdélyi s magyarországi főúrral Szathmárba menekült. Vele voltak a két Kendi, a két Radák, Andrásy Péter, Apor Miklós, Csáki Pál, Bornemisza, Károlyi s sokan mások. De a főurak közül fogságba is sokan estek.

Tizenöt nappal a diadal után a rendek Kolosvárt összeültek. Báthori e forradalom történetét főemberei által s írásban bőségesen előadta. Hálát adván a rendek Istennek a dolog szerencsés kimeneteleért s köszönték, hogy a fejdelem e dolgot „a törvény processa szerint akarja eligazítani“. A felségsértési pert az octavalis terminus látta el, ítéletet az országgyűlés hozott. Ez rendkívül szigorú volt, s Wesselényi Ferencz ítélőmester aug. 6-án könyvek közt olvasta fel. Harmadnap mulva aug. 8-án reggel 8 órakor Kolosvárt 9 főúr lefejeztetett. Ugyanitt 34 székelynek fülét és orrát vágták le, s 34-et Szamosfalván felakasztottak. Sok lázadó fogságba került, s ezek és a menekültek jószágvesztésre ítéltettek. Idők multával sokan kegyelmet nyertek s maga Békes is — ki maga mondá Maximiliánnak, hogy azért szenved a jószágvesztést, mert ez a hűségeskü alól fel nem oldá — megtért és Báthorinak hű és hasznos emberévé lett.

Báthori trónja meg volt szilárdítva. Az ellenpárt földig alázva, leverve, semmivé téve. S még következményeiben is fontos volt a diadal: a hűbéri viszony Maximilián irányában, melynek eddig sem volt értelme, megsemmisült, s Erdély önállósága — természetesen török, de csak véduraság alatt — bevégzett ténynyé vált. Maximilián sietett egy jul. 30-án irt levelével megnyugtanni a fejdelmet, hogy „mind e háborgások akarata ellen történtek“ s a szultán is kinyilatkoztatta, hogy Békesnek a portáról „nem volt parancsolata, zászlót ő neki nem adott“, s ennek ügynökeit Antalfit és Tinodit kiszolgáltatta. Egy másik levelében azonban, aug. havában, az 5000 arany adópótlékot sürgette,

miután Békes 30,000 ezer aranyat ígért, mely ez uttal s egy ideig még később is megadatott ugyan, de az adó végleges felemelését nem eredményezé, s a szultán az év végén egy újabb athnameval kinyilatkoztatta, hogy úgy birja Erdélyt, mint István (értsd János Zsigmond) birta s ha meghalna, az ország fiai vagy rokonai közül választthasson fejedelmet, „ki arra méltó volna“. Ez év — 1575. — őszén még egyszer hire járt, hogy „Rueber, Békes kedvéért Erdélyre szándékoznék“, de a fejdelem kérdésére ki lőn nyilatkoztatva, hogy a készület „ő felsége birodalmabeli végeknek nagyobb erősségekre néz“.

A lengyel rendek — Valois Henrik királyuk titkos távozása után — 1575. máj. 26-án a királyi trónt megürültnek nyilváníták. Báthori figyelmét most arra fordítá, hogy királylyá választását kieszközölje. De veszélyes versenytársa volt Maximilián, ki a koronát maga vagy valamelyik fia számára kereste. Első ügynöke Szborovszki Sámuel, a második Blandrata György, kik a viszonyok és emberek teljes ismeretével birtak, magok is tapasztalt államférfiak voltak, s kik közül az utóbbi tetemes pénzösszeget vitt magával. A porta ajánlata is kedvezőleg ütött ki, a fejdelem felemeltetésében magára nézve kedvező összeköttetést látván. A szükséges előkészületek megtétele után harmadizben Berzeviczi Márton alkorklátnokot s Kendi Sándort küldötte be, és késznek nyilatkozott a meghalt király hugát az ötvenéves Anna hercegnőt nőül venni. Dec. 12-én a gneseni érsek s a főurak nevezetes része az országtanácschal Maximiliánra adta szavazatát, de két nap mulva, Szborovszki Péter krakói főkapitány a nemességgel együtt megfordította a dolgot s Báthorit kiáltotta ki lengyel királylyá.

Báthori azon hittel, hogy ha megválasztatása véghez is menend, az Maximiliánnal újabb összeütközést fog maga után vonni, dec. 6-án Beszterczén országgyűlést tartott, melyen határozatba ment, hogy tar-

tassék a tél daczára seregszemle, a határszél helyeztessék jó karba, s minden véletlen támadás meggátlására Kolosvártt alakittassék őrség. S valóban a választásról értesült Maximilián felszólítá Báthorit, hogy mondjon le igényeiről a lengyel koronához s cseréül fogadja el Szathmárt és Nagy-Bányát. Báthori válasza tagadólag hangzott. „Maga becsületének, választói bizalmának tartozik vele, hogy a királyságot elfogadja, s ha kell, mindenki ellenében erőhatalommal is megvédje“.

Ez idétt már tudomása volt megválasztatásáról. Az ünnepélyesen meghívó lengyel követség 1576. jan. utolsó napjaiban jelent meg előtte. Medgyesen 1576. jan. 28-án tartott országgyűlésen bejelenté lemondását a rendeknek. Bár személyétől sajnálattal váltak meg, „mert sok okok kényszeritenek, hogy a te nagyságod közöttünk való létét, megmaradását kívánnók felette igen“ de ebben is a nemzet dicsőségét szemlélték. Egyelőre, míg királyságát nem foglalja el, nem mondott le, s a czimet és bizonyos befolyást a dolgok vezetésére azután is fenntartott. Épen ily szempontból, bár fejedelmi hatalommal s az ország jogai megtartásának kötelezettségével megerősíték azon intézkedését, hogy „helyében, in sua absentia“ hagyta az ország élén testvérét Báthori Kristófot. Egy uttal hadfölkelésről is intézkedett, hogy szükség esetével fegyveres erővel is támogathassák. ha megtámadtatnak.

Tavaszi kezdetével fényes kísérettel elutazott új királyságába. A lengyel határszélen Solikov Demeter a fő papság nevében kérdést tett nála vallása iránt, (megválasztására befolyt, hogy türelmes embernek ismerték — mint tudva van, ez idétt sok dissidens volt a lengyel nemesség közt), mert nem tartották katholikusknak. Mart. 23-án Krakóban újra megválasztották, máj. 1-én megkoronázták, s máj. 2-án megtartá menyegzőjét Anna hercegnővel.

II.

Báthori István 1576. elején kevéssel azután, hogy a lengyel követséget fogadta, tudatta a portán megválasztását s kérte, hogy a fejedelmi jelvények Kristófnak csak azután küldessenek, ha ő a királyságba tényleg belépett. S megérkezését és pártjának naponkinti növekedését rögtön tudatta testvérével, ki erre vonatkozó hireit apr. 23-án Kolosvártt a rendek elé terjeszté. Minthogy pedig „a németek semmit az ő dolgokban hátra nem hagynak, mind az imperiumokban gyűlések és itt alatt mustrájok vagyon“ megújítva a mult évi végzést, Kolosvárnak a három nemzetből alakított örökségét oly karba helyezék, hogy minden pillanatban, bárhová is kész lehessen menni, s a három nemzet is hadfölkelésre készen álljon. Maga a szultán is tudatta az ország rendeivel, hogy a hódoltsági beglerbégek készen állanak a lehető támadások visszaverésére s ha történnék csakugyan támadás, ők is a rendek keljenek fel, annak vezérlete alatt, kire István a vajdaságot hagyta, értsd, ki neki helytartója a vajdaságban. Mert ez időről a szultáni fermanok egyedül csak a rendekhez vannak intézve. S midőn végre István megkoronáztatása véghezment, Kristóf sietett ezt feljelenteni a portára, utasítván ügynökét Nagy Mátét, hogy megerősítését szorgalmazza s igyekezzék azon gyanut, ha felmerülne is, eloszlatni, mintha ő „Lengyelországtól függene“ kijelentvén, hogy „ő nem hallgat máshová, mint a hatalmas császárhoz“. S most már a szultán sem tagadta meg az athnamet. 1576. júliusban a szultán főlovászmestere szokott fényes kíséretével, csauszsal, dragomannal, agával s mindnyájának külön udvarával, spáhik, lovászok, siposok, dobosok, számszerint 21 főrangú és 257 alsóbb rangú török, meghozák az athnamet, mely a hűséget és az ország jogai fentartását kötötte ki. Nehány nap mulva jul. 24-én a fej-

delem válasza is elkészült s ez évi adóval — 15,000 arany — s az ajándékokkal Balogh Ferencz által be-
küldetett.

Kristóf még az athname beérkezte előtt hirt vett, hogy a császár september havában haddal készül a lengyel király ellen, s ugyanakkor Erdély ellen is akar támadást intézni. Sietett ez ujságot tudatni a szultánnal és oratoriumával, utasítván ez utóbbit, hogy a portai segílyt igyekezzen korán kirendeltetni. A támadásból ez uttal a császár bekövetkezett halála miatt nem lett ugyan semmi, de azért apróbb támadások nem hiányoztak s egy ilyent Kristóf felhasznált Huszt várának visszafoglalására. Ennek két része német kézen volt, a harmadik részben Hagymási vala a kapitány. A német parancsnok „alattomban árulókat szerzett a várba“, de Hagymási észrevevén, meghiusítá a czélt, s most Báthori Kristóf támadást intézett a két rész ellen s azt bevette. Daczára ennek a béke nem bomlott fel, s a porta fegyverszünetét Maximilián utódával Rudolffal is megújította.

Rudolf trónra léptével a lengyel királyság feletti viszály is be volt fejezve, s Erdély Kristóf kormánya alatt békét élvezett. Minden magasabb tulajdonok nélkül ugyan, de kellő mérséklettel és bölcseséggel haladt a testvére által kijelölt uton, támogatva ettől a fontosabb kérdésekben. A magyar király háborgatásaitól nem kelle tartania, s a portán becsületben részesült. Békes bukása után az ellenzék semmivé volt téve erőhatalom által, Békes csatlakozása annak maradványát tette semmivé. S így künn és benn zavartalan nyugalom, mely fölött Kristóf gonddal örködött. „Adja nagyságod — irák a rendek Tordán 1577. apr. 27-én tartott ülésükben — előnkbe a szomszéd ellenségek szüntelen való nyughatatlanságokat, kik noha mostan látjuk aparte semmit nem tentálnak, a miképen ennek-előtte is gyakorta, occasiojuk lévén, kimutatták veszedelmünkre való tanácsokat, a te nagyságod jó intését

és gondviselését háládatossággal megakarjuk szolgálni“. E béke módot adott Kristófnak hatalma megszilárdítására, melyre egyik legbiztosabb utnak tekintette, ha e legfontosabb hivatalokat kipróbált hiveivel tölti be. Így lett Géczi Jánosból váradi kapitány, így Süveg vagy Huet Albertből a szászok királybirája, így Kovasóczy Farkasból — ki nemrég szakadt Magyarországból Erdélybe — korlátnok.

E belső béke mellett Kristófot a körülmények két ízben keverték külháboruba. Péter moldvai vajdát 1577. tavaszán Podkova megbuktatta. Péter a szultán kegyeltje volt — visszahelyezésére nemcsak török csapatok mentek, hanem a török akaratából erdélyi hadak is Báthori Istvánnak (a fejdelem testvérének Andrásnak volt fia) vezérlete alatt, mit aztán egy hó alatt végre is hajtottak. Másodízben 1579-ben István királyt segítette meg ötezer emberrel az oroszok elleni dicsőséges hadjáratában — melyben Békes Gáspár (el is esett), Székely Mózes, Wesselényi Ferencz, Borbély György stb. részt vettek.

Erdélyt épen ez időben ujlag vallásos viták foglalták el. Az 1571. vallás-egyenlőség törvénye még nem fejezte be a dolgot. A somlyai Báthoriak katolikusok voltak, az maga István is. Azonban ő maga türelmes annyira, hogy hitsorsosai közömbösséggel vádolták, mert a csaknem egészen protestans Erdélyben nyilvánosan nem hallgatott misét, hanem a lelki épülés kedvéért, vadászat színe alatt valamelyik szomszéd faluba távozott, hol világi öltönybe bujtatott lelkész várt rá. De ez nála csak ildom volt, nem akarván a közvéleményt megsérteni, a törvényen tulmenő ujitásoknak határozott ellensége volt. Már az 1572-iki tordai gyűlés azon alapon, hogy néhol az unitáriusok nyilván hirdették, hogy a Jézushoz nem kell könyörögni, feleletre vonta Dávidot, ha ez ujabban felmerült ujitók nem mást tartanak-e mint a törvényesen bevett vallások hitczikkei? S ha igen, azok meg-

büntetését elrendelé, törvény, melyet a későbbi országgyűlések is megújítottak. Ennél több háborgatás a türelmes István alatt épen nem történt, sőt ez az utolsó gyűlésben 1576. febr. 8-án Medgyesen Dávidot superintendensségében megerősíté s megadá az egység-hívőknek a püspökválasztás jogát.

Szomorubb napok vártak rá Kristóf alatt. A legelső országos ülés, melyet ez tartott, megtiltá az egység-hívőknek, hogy másutt mint Kolosvártt, vagy Tordán zsinatot tarthassanak, rendelet, mely főként a Dávid apostolkodását korlátolá. Ehez járult egy nyilvános családi botrány, mely lett légyen bár igaz vagy csak ellenei által költött, a körülményt e rendkívüli tehetségű ember ellen fordítá. 1572-ben másodizben házasságra lépett Barát Katalinnal, egy kolosvári szép és vagyonos de indulatos és szenvedélyeit fékezni nem tudó nővel. Házasságuk boldogtalan volt, s Katalin férjét házasságtöréssel vádlá. Ellenségeire nézve legjobbkor jött e vád, 1576-ban a fejdelem zsinatot gyűjtött össze, mely őket el is választá. Dávidot nem fosztá meg hivatalától, ezt hallgatóira bizta, „ha pedig: mond a végzés, nem akarnák, rothadjanak együtt.“

Ez időben már Dávid és Blandrata közt megszűnt a barátság. Ez utóbbi hű szolgája vala a cath. Báthoriaknak s épen azért szakitnia kelle az újításaiban előretörő püspökkel. Ugy látszik, magános ügyek az idegenséget gyűlöletté növelték, s most a két régi barát egymás ellen sorompóba lépett. A vita vallásos tárgy körül forgott: kell az imádságban Jézushoz folyamodni? A nem kellett, országgyűlési határozatok daczára Dávid hívei közt eléggé nyilván hirdette anélkül, hogy a változott viszonyokat tekintetbe vette volna, s elég határozottsággal védelmezte az olasz ellen — de csak kézírásban, mert a sajtó többé nem állott úgy, mint régen, rendelkezése alatt. Blandrata most Socinus Faustust Lengyelországból saját költségén elhozatta (1577.) s vitatkozás örve alatt, de való-

ban felvigyázás kedvéért mint kémét mellé rendelé, hogy gazdája ujitásairól öt pontosan tudósítsa. S úgy tett.

Az 1578. apr. 27-én Kolosvártt tartott országgyűlés „a hallatlan és káromló“ vallásujítások ügyében elrendelé, hogy a fejdelem hivassa magához az ujitót, s mind a két religiön való (t. i. magyar) superintendensek s egyenlő számú főurak által vizsgálatot tartasson, s a ki ujitónak tapasztaltatik, hivatalától mozdíttassék el, sőt ha eretnekségében továbbra is megmaradna, büntetessék meg. Még e határozat sem ábrándította ki Dávidot s midőn Blandrata felhívta, hogy a vitás tétel — Jézushoz folyamodás imádsággal — felett készítse nek dolgozatokat s azt a lengyelországi testvérekhez küldjék ki, elkészíté a kívánt munkálatot. Ez okozta vesztét. „April 26-án — írá Blandrata Socinusnak — Tordán országgyűlés lesz, mely tárgyalni fogja a Dávid ügyét, s rövid napok múlva egyetemes zsinat, mely megalapítandja a hitvallást, mely sem a törvényt, sem Isten igéjével nem ellenkezik“. Az országgyűlés lefolyásáról nincsenek adataim, de a zsinat Dávidra nézve végzetteljesen megtartatott, rá nézve ez nem zsinat, hanem törvényszék volt. Midőn Dávid megidéztetett, betegen feküdt. A kolosvári tanács rendeletet kapott elfogására, de a nép oly élénken nyilatkozott papja mellett, hogy azt csak ismételt parancs után lehetett végrehajtani. Egy ideig Kolosvárt saját házában őrizték, azután veje Kopronczai *) Lukács kíséretében Fehérvárra vitték a zsinat elibe. A kimerült beteg alig tuda a fejedelmi palota nagy termébe felvándorolni, hol vádlói Blandrata és Socinus voltak. Kendi Sándor felolvasta a vádat, melyre Dávid elborult lélekkel jegyzé meg, hogy csak nem rég vádlói is egyetértettek vele. A vita megkezdődött s több napon át folyt, egy maga Dávid betegen, gyengén, kimerülten annyi ellen. Sem az, hogy a lengyel egyházra

*) Gyulafi szerint Trauzner. Básta alatt catholisált.

hivatkozott, sem az, hogy némely kisebb fontosságú tételén kész volt módosítani, nem használt, mert a fő, a lényeges mellett állhatatosan megmaradt. Harmadnap mulva az 1578-iki articulus alapján örökös fogságra ítéltetett. De fogsága Déva várában rövid volt, még ez év nov. 15-én örültségben meghalt elhagyottan, nyomorban. Ez kezdete volt az unitarismus hanyatlásának, kik nem sokára Fehérvártt nyomdájukat, iskolájukat, egyházukat elveszték. (Blandratát 9 év mulva egy rokona kincseiért mint 84 éves aggot meggyilkolá.)

Az unitarismus hanyatlásával egy időben fészkeltek be magokat a jezsuiták Erdélybe. A lengyel király — ki időközben Nagy-Bányát cserében Szathmárért visszaszerezte s családi birtokká tette — merész terveket forgatott fejében. Egy Mágocsy Gáspárhoz írt titkos leveléből látjuk, hogy e terv nem kisebb volt, mint a magyar korona megszerzése. Ezért halogatta a békekötést a német császárral, „mert fejébe nem fért, mint lehetne az a magyar nemzet nyomorúsága nélkül“ s csak alkalomra várt. Az alkalom soha sem jött el, de e tervet számításából soha sem hagyta ki, s bizonyosan ez volt a fő ok, hogy a pápával igyekezett jó viszonyba lépni. Possevin Antal, korának egyik leghíresebb jezsuitája 1579-ben megfordult udvarában, s ennek tanácsára még ez évben, az országgyűlés megkérdezése nélkül 12 jezsuitát küldött Erdélybe, kiknek a kolosmonostori apátság két faluval átadatott. Az ország bevégzett ténnyelállott szemben s a Kolosvártt 1581. máj. 1-én tartott gyűlés legalább korlátolását vette célba, kimondván, hogy szabad „ő nagyságának — t. i. Kristófnak — lelkiismereti és confessiója szerint, Monostorra, Kolosvárra és Fehérvárra“ jezsuitákat hozni, de ő nagysága e három helylyel megelégedvén, máshová „ez országba se erővel, se fenytékkal, ne plántáljon“. Tizenkét nappal e végzés kelte után Possevin újabb ösztönzésére, hogy az ur szőlőjében hasznossal működjenek, István király megalapítá a jezsuiták

kolosvári gazdagon dotált akademiáját. S ez atyák nyomdát is állítottak fel e helyen. De politicai szereplése miatt a társaság csakhamar magára zudítá a közvéleményt.

Az 1581-iki országgyűlés megválasztá Kristóf utódát is. Az öreg urat saját betegségén kívül egy a portán nem rég fölmerült fondorlat is ösztönzé. Egy magyarországi nem nagy miveltségű, de vitéz és tekintélyes ur Markházy Pál, azon gyanutól terhelve, hogy a hódoltsági bégekkel egyetért, Erdélybe szökött. István és Kristóf megkedvelték, s nemsokára Nisovszky özvegyével, a havasalföldi vajda leányával házasságra lépven, roppant vagyonra tett szert. De a bárdolatlan ember nem tudott nejével békében élni, s a fejdelem elnöklete alatt tartott zsinat elválasztá őket. Markházi tele boszuval török földre szökött, s a porta kegyét csakhamar megnyervén, a szultántól tetemes jószágokat nyert. 1580-ban hire futamodván a portán, hogy Kristóf meghalt, a pasák, tán mert ellenökre volt, „hogy a lengyel király birja vala Erdélyt alattomba“ biztatni kezdék Markházit, hogy járjon a fejdelemség után. Ez ember volt az első fejedelmi jelölt, milyeneket utóbb a porta koronkint hizlalt, s ki a tanácsot megfogadta. A halálhír valótlannak bizonyulván be, a jelöltségből semmi sem lett, de a megrémitett István és Kristóf gazdag adományokkal kezdék sürgetni a portát, hogy Markházit ölesse meg. Híjában inté Kristófot egy ügynöke, hogy mindez czéltalan dolog, jobb ha nevét sem említik a pasáknál, s úgy tesznek mintha „ingyen se volna“, a sürgetés tovább folyt s a szigorú erkölcsű Szinán nagyvezér alatt Markházi tekintélye emelkedőben volt.

Kristófot mindez aggasztá. Ehhez járult 1581. elején nejének Bocskay Erzsébetnek halála és saját gyengélkedése. Ily körülmények közt családá hivei elhatározzák, hogy a trónkövetkezést a fejdelem ágának megszerzik. Két egykoru történeti emlék — Gálfi

önéletírása, és Gyulafi — s egy nagynevű történetíró — Bethlen Farkas — szerint, a terv magától Gálfitól származott, hogy Kristóf fia Zsigmond még atyja életében választassék fejdelemmé. Szerintök kezdetben még Kristóf is ellenzé s annyival inkább István király, kitől e tárgyban külön követség által kértek tanácsot. „Jajt kiált az Isten, felelé ez, az országnak, melynek gyermekfejedelme vagyon“. Gálfi most a főurakhoz fordult ajánlataival s ezek nagy része nem is volt idegen. Őszinte volt-e a Kristóf vonakodása, s Gálfi nem tőle kapta-e az intést? a történet e kérdésekre aligha fog valaha határozottan felelhetni, annyi bizonyos, hogy a fejdelemasszony halála után a családfők gondolkodása megváltozott.

Az 1581. maj. 1-ére Kristóf Kolosvárra országgyűlést hirdetett. Megtört erővel, betegen érkezett e városba, lehetett látni, hogy napjai meg vannak számlálva. A trónkövetkezés megállapítására vonatkozó indítvány élénk vitát támasztott. Még sokan emlékeztek a János Zsigmond gyermekkori uralma alatt kiállott viszontagságokra, s ezek a választás elhalasztását sürgették. Apafi Gergely, Izabella alatt tanácsur, s Kendi Ferencz, határozottan ellenszóltak. „Ne adja Isten, hogy fejdelmek életében fejdelmet válasszszanak magoknak, hanem sokaig éltesse Isten ő nagyságát. A mikor a lenne, kit Isten eltávoztasson, hogy ő nagysága megszűnnék élni e világon, akkor gondja leszen az országnak, kit emeljenek fel arra a méltóságra“. Báthori Istvánt értették, a fejdelem testvérének Andrásnak fiát, egy népszerű főurat.

Gálfinak azonban sikerült Kendi Ferenczet is megnyerni s most a kérdés szavazatra bocsáttatott. Apafi Gergely még most is ellentmondott s balsejtelmek közt megjósolta Gálfinak és Kendi Sándornak, hogy „náluknál soha senki nem fogja inkább megbánni“. Véleménye nem talált viszhangra, adományok, ígéretek, a fejdelem és király iránti tekintet elnémiták az

ellenzéket s a Kristóf fia Zsigmond megválasztatott oly feltétellel, hogy midőn az uralkodást átveszi, az ország jogainak fenntartására kötelezze magát.

A gyűlés alatt a fejdelem betegsége növekedett, s annak végeztével Fehérvárra szállíttatá magát. Papját jezsuita Leleszit hívatta, s az előtt végrendeletet készített. Még azon május hó 27-én 51 éves korában meghalt. Csak két év múlva temettetett el nagy fejedelmi pompával. Végszavaival a 8 éves gyermek nevelését főként Gálfi Jánosnak kötötte szívére, s a kormányzás gondjaival a tizenkét tanácsurat, különösen Csáky Dénest a gyermeknek anyjáról rokonát, Bocskai Istvánt ennek nagybátyját, Kovasóczit és Kendi Sándort mint testamentumos urakat bizta meg.

III.

Kristóf utolsó intézkedése ellen István királynak semmi kifogása sem volt, s a kormányzást a tizenkét tanácsur nyomon átvette. De ezek nem bírtak teljes fejedelmi hatalommal, azt István magának tartotta fenn, az államokmányok azonban Zsigmond neve alatt keltek. Ő határozta meg az elveket, ő jelölte ki az irányt, ő döntött a fontos és kényesebb természetű ügyekben, vonatkoztak légyen bár az országnak bel- vagy külföldi viszonyaira. Kristóf halála és Zsigmond megválasztása a portán egyszerre jelentetett be, s a már tekintélyessé lett István király, daczára, hogy a portán kezdetben komolyan gondolkodtak Márkházinak fejedelemmé tételén, kivitte, hogy a diván kezdetleges szándéka szerint nem használta fel az alkalmat az évi adó felemelésére s az athname Zsigmondnak megadtott. Sőt midőn a következő 1582-ik évben Szinán nagyvezér megbukott, az új nagyvezér Sziawusch általa megnyeretve, elrendelé Márkházinak kiadatását. Márkházi az izlámra térvén, elkerülte ugyan a kiadatást,

de nem a fogságot. Konstantinápolyban börtönbe záratott.

István királyt testvére halála után még egy ideig a muszkákkal való háboru foglalta el. Dicsőséges diadalmok után legyőzte, békére kényszeríté őket, mit az 1582-ik apr. 29-én összegyűlt erdélyi rendekkel is tudatott. Azonban Jankul moldvai vajdának, egy erdélyi születésű szásznak beütései Lengyelországba István királyt visszatorlásokra bírák s magát Erdélyt is fenyegették. Ez okból az 1582. sept. 16-iki fehérvári országgyűlés, „mivel hogy az jövődőt és reánk következő szükségét senki sem tudja“, elrendelé az országos honvéderőnek készentartását. Még veszélyesb alakot öltött a mozgalom a következő évben, midőn a kozákok és moldvaiak közti surlódások a porta haragját felkölték, midőn a szultán az erdélyi haderőnek is táborba szállását elrendelé. De Erdély részvétele a küzdelemben elmaradt s Jánosnak sikerült, (1584.) a vajdát megbuktatni.

A moldvai viszály daczára, a király ez időben sokat foglalkozott az erdélyi ügyekkel. A jezsuiták kolosvári egyetemének a szász papi tizedből 1000 aranyat rendelt, s a szászoknak kárpótlásul az Endre-féle diplomát megerősíté. Nagyobb fontosságú volt, hogy 1583. maj. 15-én, a szászok helyhatósági törvényét, melyet egy szász követség Huet Alberttel élén terjesztett elébe, megerősítette, s véglegesen biztosítá e nemzetnek kiváltságos állását. Ez időt magának az országnak kormányzásában is lényeges módosítást eszközölt. István 1583. márcz. 6-án kelt s Zsibrik György által leküldött leiratában a közügyek vezetését Kendi Sándorra, Kovasóczy Farkasra és Zsombory Lászlóra bízta. Mindnyájok szavazata egyenlő jogerővel bír, de a határozatokat Kendi Sándor mondja ki. Gyűléseiket Fehérvárt tartják a fejedelmi palotában s azon a tanácsurak is jelen lehetnek, de csak véleményadási joggal birnak s nem szavazhatnak. Ugyane leirat

Sigér Jánost, Gálfi udvarmesterré nevezte ki, ez utóbbit a fejdelem feletti felügyelettel is megbízván. A várparancsnokokat a király nevezi ki. A háromtagu választmány működését még azon hó 24-én hirdetett gyűlés után megkezdé. Ekormányformasem volt jól választva s az összeült rendek is nehezen voltak rábirhatók, hogy elfogadják. „Sokaknak vagy keveseknek kormányzata, nagy nehézségekbe ütközik s elűt az erdélyi szokásoktól“, mondá utóbb maga István, s elhihetjük Gálfinak, hogy „nem úgy viselték magokat, mint az böles Lengyel király rendelte vala, elhivék magokat, csak az magok hasznát keresvén“. A korlátnok Kvasóczy egy röpiratban kelt ki ellene (1584.) s ugyanakkor a rendek is Apafi István, Kornis Farkas, Literati István és Schüller Lukács követeik által sürgeték a lengyel királynál, hogy a kormányzóság egy ember kezébe adassék. A király nem volt idegen, s a rendek kívánságához képest felterjesztésök alapján Géczy János nagyvárad kapitányt 1585. maj. 1-én Erdély kormányzójává nevezte ki. Helyette várad kapitánynya Sibrik György lett.

István király a korábban is tekintélyes Báthori család hatalmát óriásilag megnevelé. Testvérek egyik fiát Boldizsárt Fogarásföld urává tette, egy másiknak Andrásnak bibornoki süveget szerzett. Zsigmond nővérét Griseldist egyik leghatalmasabb lengyel főúrral Zamoizki korlátnokkal házastá össze. Terve volt Zsigmondnak — bár midőn arczképét meglátta, elborult s balsejtelemmel mondá, hogy semmi sincs benne a Báthori-vonásokból — a lengyel koronát is megszerezni. Igyekezete az országgyűlés vonakodásán hajótörést szenvedett, s ennek 1586. dec. 13-án bekövetkezett halála után, habár a porta is mindent elkövetett a Báthoriak érdekében (Zsigmond a nagyvezérnek 40 ezer, minden basának tizezer aranyat ígért), többé szó sem volt. A lengyelek egy része Maximilián osztrák, a nagyobb rész Zsigmond svéd herceget választá meg.

A Báthoriak a nagyobb részszel tartottak, mely Maximiliánt fogolylyá tette, s így javadalmaikat Lengyelországban megmentették, s a hadjáratra a lengyelek mellé erdélyiek is segítséget küldöttek Báthori Boldizsár, Király Albert és Bornemisza János alatt.

István király halála magára Erdélyre is nagy csapás volt. Bölcs mérséklete, határozott erélye, míg élt, minden párt-küzdelmet elnyomott, minden szenvedélyt féken tartott. Halála után az öreg Géczy nem tudá fékezni a főurak viszályait, nem elnyomni a már növekedő Zsigmond fejdelem nagyravágyását. Ez ifju nevelése egészen a jezsuiták kezében volt, s ezeknek befolyása rá csakhamar döntővé lett. Főként nevelője Leleszi, s pater Szántó tanácsaira hallgatott, kik — mint egy évkönyvük mondja, — megtisztították az udvart az eretnekségtől. E befolyás alatt időnként újabb csapat jezsuiták jöttek az országba, kiknek az országgyűlési határozatok ellenére terjedelmes jószágok adományoztattak. Az udvar megtelt olaszokkal, „zenészeket, énekeseket tartottak — t. i. a jezsuiták, írja Ollárd — roppant költséggel színi előadásokat rendeztek, s mindent elővettek, a mivel az ifju fejdelem lelkét elfoglalták“.

A különben is háborgó kedélyeket nem kevésbé zavarta meg, hogy az öreg Géczy készül lemondani, s mint a hir beszélte, Gálfi javára, kit mindnyájan hizelgő és eszélytelen udvaroncznak ismertek. Fölmerült a gyanu, hogy a jezsuiták működésével német befolyás van kapcsolatban, s hogy minden balkövetkezmény elhárítassék, a főurak föltették magokban, hogy e rendnek kitiltását keresztülviszik. E célból 1588. oct. 29-én Enyeden részgyűlést tartottak, s itt e tárgy már nyilvánosan megvitattatott. A dolog fontosságaért azonban határozatot nem hoztak s dec. 8-ára Medgyesre új országgyűlés lőn hirdetve. A jezsuiták, hogy a vihart megelőzzék, nov. 4-én a fejedelmi tanácsban s a fejdelem jelenlétében egy erős hangon irt nyilatkozatot

olvastak fel, melyben hivatkozva Erdély vallásszabadsági törvényeire kijelenték, hogy nem hajlandók az uralkodót ily ifju korában magára hagyni.

Az országgyűlés dec. 8-án Medgyesen megnyílt. Egyike volt a legzajosabb üléseknek s nagyfontosságú következményeiben is. Az előkészületek befejezése után, a gyűlés 4-ik napján vita tárgyává a jezsuiták ügye tétetett, s midőn a leérkezett fejedelmi proposíciókban erről szó sem volt, a rendek tovább folytatták vitájukat s egy folyamodványt készítettek a fejedelemhez a jezsuiták kitiltása ügyében. Nehéz és heves vita kezdődött, egymást váltották az izenetek a gyűlés és fejedelem közt. Végre ez utóbbi engedett s beleegyezett a jezsuiták teljes kitiltásában, mert csak így volt reménye, hogy a rendektől nagykorusítását kinyerheti. De így is nehezen boldogult — az öreg Géczy figyelmeztette a rendeket, fontolják meg, ha nem volna-e időelőtti a kormányzást ő nagysága kezeibe bocsátani? Kétnapi vita után elhatározzák, hogy az igazgatást átadják Zsigmondnak, tanácsosi minőségben mellé rendelvén Báthori Boldizsárt, Gálfi Jánost és Kovasóczy Farkast. Géczyt első tanácsos urrá tették s az ország generálkapitánya czimével ruházták fel. A gyűlés végzéseit a fejedelem dec. 23-án megerősítette, s azután a fejedelemségbe ünnepélyesen és nagy pompával beigtattatott. A jezsuiták elhagyták csakugyan Erdélyt és a részeket, de Zsigmond azzal kezdé uralkodását, hogy a medgyesi gyűlés néhány végzését önkényüleg megváltoztatá. A dolgokkal elégtelen Géczy, ki Zsigmondnak telt pénztárt adott át, boszusággal mondá a rendeknek: „kezébe adátok a gyeplőt, de bizony megbánjátok“. De ő ezt nem érte meg. 1589. elején Fehérvárt meghalt. Zsigmond Bodóni Istvánt a szent székre küldötte, hogy ott terjeszsze elő a jezsuiták kiirtásának kényszerűségét.

IV.

A vajda unoka testvérei közül egy, András, bibornok, Lengyelországban tartózkodott, egy, István a Részekben a Báthoriak terjedelmes jószágain élt, a harmadik, Boldizsár, Fehérvárt választá lakhelyül. A három testvér nem hasonlított egymáshoz. András szelid, csendes kedélyű férfiú, kegyes és vallásos meggyőződésből. István higgadt, komoly, vitéz, s bár Zsigmond megválasztatásakor egy pártnak jelöltje volt, minden nagyravágyás nélkül. Boldizsár fennhéjázó, kevély, indulatos, fajtalan, de éles eszű és nagyravágyó. Az országnak, a fejdelemnek és önmagának szerencsétlenségére, egyedül ő hajhászta a politikai befolyást az államügyekre. Zsigmonddal ő barátságban sokaig nem lehetett.

Zsigmondot a természet ritka tulajdonokkal ruházta fel. Ritka szép férfiú volt, tüzes szemekkel, sasorral, parancsoló tekintettel. Természettől bátor és eszes. De könnyelmű, ingatag, mulatságot kedvelő s egészen alávetve azon befolyásnak, melyet valaki fölötte nyert. Ehhez járult a gondos de czélt tévesztett nevelés. Mig a nyelvekben és tudományokban annyi ismerettel halmozák el, mennyi korát felülmulta, szívében minden jó indulatot elnyomtak. Mint 8 éves gyermeknek tudtára adták már, hogy uralkodó, mert az államokmányokat vele iratták alá. Hogy a vértől ne irtózzék, végig neztették vele a kivégzéseket. Az első uralomvágyóvá, az utóbbi fásulttá tette.

Midőn István király a jezsuitákat Erdélybe telepíté, a pápának tett kedvezést. A nagy államférfi nem gondolta meg, hogy ugyanakkor, ugyanazon politikának ellenségeit juttatta be az udvarba, melynek biztosításáért ő annyi vért áldozott s melyet ő oly feltétlenül szükségesnek tartott. S még nagyobb tévedés volt a jövő fejdelem nevelését kezökbe adni. Ő maga nyitott

kaput azoknak, kik a török védszövetségnek s a protestantismusnak biztosan működő ellenségei voltak, pedig jól tudá, hogy Erdély államélete e két sarkkövön alapszik. Ő maga adott alkalmat, hogy utóda ellenséges eszmékkel saturáltassék azok iránt, mikért ő oly kitartóan küzdött s miket csakugyan stabilizált is. Ime hová vezetnek nagy embereknek apró botlásai.

Irva hagyta az azon idők dolgaiba avatott Gyulafi, hogy István Boldizsárt Lengyelországban akarta letelepíteni, s politikai okból: mert nem hivé, hogy ez a fejdelemmel egyetértést tarthasson. Magok a rendek is tartottak tőle s midőn a lengyelek Erdélytől Maximilián főherczeg ellen segítséget kértek, siettek épen ez okból Boldizsárt kiküldeni. Nem soká maradt künn s Géczy halála után ország kapitányává neveztetett ki. Az idétt István a váradi kapitányságot nyerte el. De a jó egyetértés az unokatestvérek közt nem sokáig tartott. Zsigmondotsértette Boldizsár fennhéjázása, ki ropant vagyonnal rendelkezvén, ha fényesebb udvart nem is, de több haczért (darabontot, testört) tartott, mint a fejdelem, több lovagot fogadott be mint ez. Más oka a viszálynak politikai egyenetlenség volt. Boldizsár a török párttal tartott, s a védszövetséget Erdélyre nézve nem volt hajlandó felbontani. Zsigmond e frigy iránt ellenszenvvel viseltetett. A jezsuiták mint gyermeket előkészíték erre, s mint fejedelmet még jobban sarkalák, elébe terjesztvén, hogy szövetkezés által a német udvarral nagyobb tisztességre, fejedelmi nőre tehet szert. Mert az atyák bár elhagyák Erdélyt, befolyásukat Zsigmondra fenntarták, a fejdelem gyóntatója közülök levén, sőt koronkint néhányan vissza is tértek.

A feszültség a rokonok közt egy ideig elfojtva maradt, sőt az udvar vig és zajos vala. Gyakran rendezettek lovagjátékok a délczeg ifjuság örömére s fényüző ünnepélyek, melyeket a fejdelem olasz zenészei és olasz színészei élénkitettek. A lakomák egymást érték a

tanácsurak boszuságára, kik nem szívesen látták e módfeletti vesztegetést, s nemtetszésöket Kendi Sándor által tudtára is adták Zsigmondnak. De ez mit sem használt s nem sokára egy véletlen eset a feszültséget nyílttá tette. Egy lovagjáték alkalmával Zsigmond egyik udvaroncza Jósika István versenyre hívta fel Boldizsárt. A gögös ur elképpedt a kegyencz vakmerőségén, elfogadta a kihívást s mint kitünő lovas győzött is. De Jósikát utólérvén, szidalmakkal s tetteleges bántalmakkal illette. A fejdelem e tett által felboszantva, elhagyta a versenytért. Más apróbb összeütközések nevelték az idegenséget, melybe nem sokára uj elemei vegyültek a küzdelemnek.

Zsigmond udvarában 1591-ben egy jezsuita, Cariglia Alfonz, nagy tekintetben állott. Ő pápai nuntius volt, de valóban az osztrák udvartól titkos missioval megbizva. A prágai udvar viszonya a konstantinápolyihoz egy idő óta naponkint lazult. A dunántuli hódoltságban a szlavóniai végeken folyton folyt a küzdelem a főurak és basák közt, de e csatározások sok időn át nem szolgáltak ürügyül a béke felbontására, s csak egyes nyilatkozatok, mentegetések megtételére nyújtottak alkalmat és épen nem gátolák meg, hogy 1590-ben Perrin a császár oratora a békét nyolcz évre meg ne ujítsa. Az uj fegyverszünet is olyan volt mint a régi: Haszan bosnya pasa s egy pár dunántuli szándzsák azontul is kisebb nagyobb csapatokkal folytatták a rablójáratokat.

Prágában az állapotot kiállhatatlannak tartották: de azon segíteni csak egy módon lehetett volna: hadjáratral kényszeríteni a portát a békefeltételek megtartására. Erre azonban kevés kedv mutatkozott s még 1591-ben a szokatlannál is fényesebb követség vitte meg az adót és ajándékokat. A nyílt háborunál biztonságosabbnak s veszélytelenebbnek tetszett átállásra birni a porta vasalljait és szövetségeseit. Legbiztosabb ut volt erre rokoni köteléket fűzni a lengyel királylyal, confoe-

deratioba lépni Erdélylyel s általa a két dunai tartománynyal. A jezsuita nevelők e változásra készíték elő Zsigmond kedélyét s pater Cariglia a gyóntató ennek végrehajtásán fáradozott a fehérvári udvarban.

A három udvar közt ez időtt szokatlanul élénk érintkezés volt. Mióta a lengyel korlátnok neje Griseldis (1590. márcz.) meghalt, a fejdelem követei egymást érték nála testvére hozományának ügyében. E követek néha a királyi udvarban is megjelentek, ösztönzést és bátorítást hozva az ottani jezsuitáktól az erdélyi pártfelekhez, s mindig előbb-előbb vive a német udvarral szövetségzés tervét. De mindez annak utát Prága és Fehérvár közt egyengette, hogy az akadályok magában Erdélyben még azután fognak kezdődni, azt a fejdelem és minden beavatott egyaránt látta. S épen ezért az alkudozást maga a kormánytanács előtt is — melyben a török pártnak volt tulsulya — gondosan titkolák. De mindent még sem titkolhattak el, s az aggódó főurak, a mint a terv létezését sejteni kezdék, annak megbuktatására mindent elkövettek. Országgyűlési tanácskozás tárgyává tették (1591. nov. 1-én) a jezsuiták befolyásának növekedését, a fejdelem vesztegetéseit, a szász papi tizednek elfecsérlését, az olasz zenészeket, bohócokat, komédiásokat, milyenekből egy egész falkát hozott magával ujabban is Jósika István s kik egy egész őrseregnél többbe kerülnek. Mind ennek orvoslását elvégezzék a rendek, jelesül, hogy a szász papi tizedet vegye vissza a fejdelem, hogy ő a jezsuiták ellen hozott megyesi határozatokat tartsa meg, azonban e részben annyi kedvezést mégis engedtek neki, hogy Fehérvárt és Monostoron (de csak e két helyen) „lelkiismeretének nyugodalmára“ tetszése szerint tarthasson lelki tanítókat, (az-az jezsuita gyóntatókat).

Az országgyűlés magatartása, a tanácsurak intései, a mód, melylyel őt az örömöktől, élvektől el akarák vonni, nem tetszetek a fejdelemnek. Annyival inkább boszantá Boldizsár népszerűsége, s még ingerültebbé lett, midőn

udvaronczaik ennek fényes háztartását, gögjét, virtuositását emlegették. Heves vérmérséke egész türelmetlenségével hívta össze a tanácsurakat s terjeszté eléjük, hogy „közte és nagybátyja közt válaszszaanak.“ Ilyesmire senki sem gondolt, s a fejedelmi tanács elvégezése: próbálják meg kibékitni a fejedelmi rokonokat, ha nem lehet, inkább veszszen Boldizsár, de ők a hűségi esküt nem fogják megtörni. A határozatot Gálfi János és Gyulai Pál adják Zsigmondnak tudtára, megesketvén ezt, hogy a végrehajtásig hallgatni fog. Ugy lőn — de a fejedelem meghökkent. A titkot — úgy beszéli Somogyi — kitudta tőle egy jezsuita s felfedezé Boldizsárnak, kit e hír meghökkentett és ingerültté tett. E két érzés befolyása alatt ő kibékült a fejdelemmel, s kérdőre fogott néhány tanácsurat. Gyulai és Gálfi sietve hagyák el Fehérvárt, s a dolog ez uttal abban maradt.

Épen ez időben Zsigmond kezdett lépéseket tenni, hogy a császárral bizalmasabb viszonyba lépjen, mely alapját volt képezendő egy későbbi szövetkezésnek, s a szathmári pontok megnyitásának: Zsigmond Rudolfot ismeri el hűbérurának, s nőül ezért osztrák hercegaasszonyt, hercegséget nyer*). Fontos volt a császárra nézve már az előleges lépés is, mert bár a „vajvoda noster“ czim a fejedelemhez küldött levelekben alkalmaztatott is esetről esetre mindig, de az a német párt szentpáli kudarcza óta semmi gyakorlati eredménnyel sem birt. S egészen e törekedés szellemében és oly czéllal, hogy annak a fejedelmi tanácsban erős támasza legyen, történt, hogy a török párti higgadt és vitéz Báthori István a nagyváradi kapitányságból elmozdított, s hogy a fejdelemségnek ez első és kiváló fontosságú hivatala a határozottan német párti Bocskai Istvánra Zsigmond anyai nagybátyjára ruháztatott (jun. 20-án).

*) Az Erdélyi Muz.-Egylet birtokában másolatban levő diploma szerint már 1592. jan. 28-án szövetkezett volna Zsigmond Rudolfal. De az nem áll. E diploma nem egyéb mint melylyel Zsigmond 1595. jun. 28-án a birodalmi hercegséget elnyeri.

E törekedés nem maradt titokban. „Bevádolták urunkat a portán, mondja Gyulafi, hogy máshova pártolkodott, és Németországba szélylyel jártat.“ Mindamelletts biztos adatai nem voltak a portának, Siawush a nagyvezér nem volt ellensége a Báthoriaknak, az erdélyi állandó követ pedig hamar megsejté a dolgot, megnyerte a muftit s bár a diván már egy Erdély ellen indítandó támadásról beszélt, az lecsendesíté az ingerült hangulatot. Zsigmond pedig sietett hűségét megbizonyítani azzal, hogy Sibrik Gáspár vezérlete alatt segédszerget küldött Moldvába, oly utasítással, hogy ez az ottani török hadakkal csatlakozva, Áront helyezze vissza a vajdaságba. Sibrik alvezéreivel Székely Mózással és Tholdi Istvánnal végrehajtá feladatát (oct. 28.) s e tény által Zsigmond megingott tekintélye a portán annyira helyreállt, hogy épen ekkor a havasalföldi vajdaság betöltésére is határozott befolyást nyert. Az itteni vajda Sándor t. i. meghasonlott egyik bojárával Mihály krajovai bánnal, s ezt elfogatta. De a czigány hóhér, ki által fejét akarta a vajda a bánnak vetetni, megismerván Mihályt „elrettene tőle, s minthogy részeg is volt, elhajítja a mezitelen szablyát és fut.“ Mihálynak bojártársai kegyelmet szereztek, ő azonban félván a vajda haragjától Erdélybe szaladt, itt megnyerte Báthori Boldizsárt, a fejedelmet s ezek ajánló leveleivel ellátva Konstantinápolyba ment. Zsigmond közbenjárására tetemes kölcsönöket nyert s ennek oratora és Barton az angol követ (ez idétt ez volt a legbefolyásosabb diplomata itt) kivitték, hogy Sándor letétetett s az oláh vajdaság Mihálynak adatott, azon Mihálynak, ki utóbb Erdély ügyeire oly végzetes befolyást gyakorolt.

Az oláh és moldvai vajdaváltozások fontosságát Erdélyben még igen kevesen látták be, s legkevesebb a török párt, melyhez, mióta a Kendi Sándor leányát nőül vette (1592. febr. 22.), Báthori Boldizsár is szorosabban kezdett csatlakozni. A fejedelem gyanuja, hogy nagybátyja trónjára tör, koronként s főként miután ez

a nász végeztével András bibornokot Lengyelországig kísérte, megújult, de mindig csillapult. Gyulaival s Gálfival is kibékült Boldizsár szinleg, őszintén soha sem bocsátott meg nekik. 1592 őszén hirt vesz Gyulai, hogy a főur megint neheztel, „kinek sem okát sem módját nem értem“ ír a egy barátjának, de ez uttal hiában próbálta kiengesztelni. A gyűlölet megújulását a két ur szabadszájúsága idézte elő, s midőn december havában hire szaladt, hogy ezek összeesküve másokkal Báthori Boldizsár és István meggyilkolására ujra lépéseket tettek, Báthori Boldizsár engedélyt nyert a fejdelemtől kivégeztetésökre. Ellátva a fejdelem által aláírt halálos ítélettel, Gyulait abasági kastélyában koncoltatta fel. Gálf menekült, de Belényesen egy nyomorult, Csukás Péter, kit ő emelt fel a porból, elárulta. Fogva Husztra vitetett. Mit sem használt a főurak közbevetése, nem saját könyörgő levele, melyben kérte a fejdelmet, hogy „ne hervaszsa vérével fejdelmi méltóságának ékességét, kegyes voltát.“ Zsigmond egy gyenge órában ujra elrendelé megöletését a férfinak kinek székét köszönheté, s kinek egyetlen hibája volt, hogy az udvaronczi hizelgésekben nem tudott mértéket tartani. A parancs Bodoninak Gálf ellenségének kézírása volt, s az öreg hiában kérte a huszti várnagyot, hogy még kevés haladékokat engedjen neki. Bátran ment a halálba, esküvel erősítve ártatlanságát (1593. febr. 2-án, vagy márcz. 15-én). Némelyek, kiket gyanu terhelt, hogy Gálfival együtt tartottak, menekültek, a beszterczei bíró pedig öngyilkossá lett

Ama kettős gyilkosságot a kormány élén álló török párt nem tudta, s tán nem is akarta egész őszintén meggátolni. Hatalma érzetében aggály nélkül tekintett a jövőbe s Kendi Sándor febr. 24-én második leányának menyegzőjét ünneplé, kit Kovasóczy Farkas korlátnok vett nőül. Figyelmöket azonban a konstantinápolyi események nagy mértékben magokra vonák: itt a janicsárok közt egy a „német király“ (ugy hívták Rudolfot)

ellen indítandó hadjárat lett a jelszóvá, s egy hirtelen támasztott mozgalom Siawush nagyvezért, a békepárt fejét megbuktatá s helyére ennek elődje a harczias Szinán pasa emeltetett. Erdély rendei a porta első hivatalnokát siettek (apr. 6-án) külön követséggel, melynek Ravazdi György és Boldog János voltak tagjai, s ajándékaikkal üdvözölni. De e perczen, küszöbén a hosszú török háborúnak, Zsigmond szive rejtekében már elhatározá a töröktől elszakadást, s hogy e céljának részleteit tisztába hozzá, álöltözetben, Boldizsártól, Bodoni Istvántól s Ferencz doctortól kísérve máj. elején Lengyelországba ment, hogy részt vegyen a menyegzőben, melyet a lengyel király máj. 30-án Anna osztrák hercegnővel ünnepelt. Midőn jun. 13-án visszatért fővárosába, a hadjárat koczkája már el volt vetve. Azon hir, hogy a bosnya helytartó Sziszeknél borzasztó megverést szenvedett, Konstantinápolyban lázas ingerültséget szült. A diván háborút határozott, a császár követe börtönbe vettetett, s Erdélybe Mehemet csausz (a renegat Veresmarty Gergely) küldetett, hogy Zsigmondnak a török hadakhoz leendő csatlakozását elrendelje.

A renegatot s csausz-társait — köztük volt az Ibrahimá lett Márkházi is — a fejedelmi tanács jul. 30-án fogadta. A török küldöttek szóbeli előadása s az adandó segély és élelmi szer ügyében felmutatott ferman tulzott követeléseket foglaltak magokban. A tanácsurak ily körülmények közt nem siettek az engedelmességgel, ellenkezőleg a konstantinápolyi követeket kedvezőbb feltételek eszközlésére utasíták. Ravazdi aug. 19-ére visszatért a portáról s ez időben uj csauszok jöttek folytatni a Zsigmond csatlakozása iránt megkezdett alkudozásokat, melyeknek, hogy a nagyvezér nagyobb nyomatékot adjon, Ibrahimot lippai szándzsákká nevezte ki. A dolgot a moldvai ügyek még bonyolultabbá tették. Ez országban Áron vajda támogatására némi erdélyi hadak tartózkodtak s a nagyvezér most nem csak ezek nagy részének visszahívását, hanem az Erdélybe mene-

kült bojároknak kiadatását is követelte. Zsigmond ez utóbbit megtagadta, s közepette az e felett folytatott alkudozásoknak érkezett a hír, hogy Szinán akkora haddal, mekkorát Szolimán óta nem látott a keresztyén világ, megindult s jöttek a sürgető fermánok és egymást érték a csauszok az erdélyi fejdelem és hadak fölkelése ügyében (1593. aug. vége).

Most már valóban minden élére lőn állítva. Zsigmond Imrefi Jánost Teuffenbachhoz küldé, tudatni vele a nagyvezér elindulását, de egyszersmind sept. 1-ére Fehérvárra országgyűlést hirdetett. A fejdelem mint heves és meggondolatlan ifju most már szakítani akart a törökkel s mert biztatásai voltak a szentszéktől, s mert aug. havában Fülöp spanyol királynak (tudva van, hogy ennek tanácsa döntő volt a prágai udvar előtt) hozzá küldött követe nem csak az aranygyapjat ígérte meg neki és unokatestvéreinek, hanem a keresztyén fejdelmeknek a török ellen leendő egyesüléséről is sokat beszélt, főurait a német hadakhoz leendő csatlakozásra akarta birni. De Kendy Sándor és a török párt hívei az elvekhez, melyeknek Erdély fennállását köszönheté, makacsul ragaszkodtak, és egyiköket sem tántoríták meg sem Zsigmond adományai és biztatásai, sem a spanyol udvar ígéretei. Maga Kendy, elötölva a tanácsurak által, nyiltanszólt Zsigmonddal: „nagyságod megbocsásson, ugymond, azt hallottam én, egyféle állat sem tanul meg úszni, míg a víz a farkát fel nem éri,“ s az elszakadást a véleményadásra felszólított lengyel korlátnok sem tanácsolta. Mit sem használt. A fejdelem ingerültté lett, kerülte Sándor urat, s a sept. 1-én megnyílt országgyűlésen a propositiókba tette, hogy üljenek fel az erdélyi hadak és csatlakozzanak a keresztyén hadakhoz. De a mennyivel sürgetőbb volt a fejdelem, annyival higgadtabban szóltak a dologhoz Kendy és társai. Meg kell engesztelni a nagyvezért — határozzák — kinek hadai közelgetnek, pénzzel vagy bármi uton, s e czélból tetemes adót — maga Zsigmond sem volt

kivéve — rótak ki. Ereszsze el a fejdelem udvarából az olaszokat, ne vadássza a spanyolok barátságát. S végül hadfölkelést rendeltek, mely a török sereggel együtt működjék, de mindenek fölött a haza biztossága felett gondosan őrködjék.

Gyűlés végeztével megküldék az adót Konstantinápolyba, a nagyvezérhez Sennyei Pongráczot tizezer tallérral s ajándékokkal utnak inditák (sept. 13-án), az angol királynéhoz s más udvarokhoz (sept. 11.) Kakas Istvánt követte nevezék ki, hogy a portát ezek befolyása által is engesztelékenységre bírják. De a fejdelem Carigliat Teuffenbachhoz küldé titkos izenettel, hogy világosítsa fel, hogy ő csak színre s kénytelenségből indit hadat. S valóban ennek felültetésével nem nagyon sietett — de el sem mellőzheté. Ő maga Kolosvár alá ment táborba, Várad körül pedig Báthori István gyűjtött sereget, s Zsigmond akkor tudatta Szinánnal — ki sept. 27-én átkelt a Dunán — hogy kész a csatlakozásra. E hir és Sennyei követsége megengesztelé a nagyvezért, ki némi szerencsével kezdett a hadjáráthoz; azonban zúgolódó hadát csakhamar téli szállásra bocsátá s nov. 5-én Zsigmondnak is engedélyt adott a hazamenetelre. A háborut még csak a magyarországi basák folytatták s ezek közül a budainak táborozása jelentékeny kudarczczal, a pákozdi nov. 3-iki megveretéssel végződött. A magyar hadaknak többi diadalai s többi szándzsákoknak egymást ért csatavesztései következtében, mind a temesvári basa, mind a nagyvezér egymásra sürgették Zsigmondot, hogy jöjön sergeivel, s a késlekedőt tatár hadakkal is fenyegették. De ő arra hivatkozva, hogy maga a nagyvezér adott neki engedélyt téli szállásra bocsátni hadait, lehetlennek állitá a sergek ujra összehívását, s felülése végre is elmaradt.

A beállott tél előtérbe tolta a diplomatiái alkudozásokat. Cariglia megjárta Kassát s azon örvendetes hirt hozta, hogy Zsigmond mentségeit Rudolf kapitánya kimeritőknek találta. Alig tért vissza Fejérvárra, midőn

Kis Mátyás, Teuffenbachnak és Rudolf császárnak hitlevelével ellátva Fehérvárra érkezett. E férfiúnak feladata volt mennél kevesebb zajt csinálni, követi minőségét lehetőleg titkolni, hogy sem az ellenséges indulatú erdélyi főurak, sem az udvarnál levő csauszok gyanuja fel ne költessék. E czélból megérkezése után Carigliát kereste fel, s alkalmas időben ezzel mutatta be magát a fejdelemnek. Előadta a császár megbizását, melynek lényege az volt, hogy csatolja Rudolf sergeihez az erdélyi hadakat s küzdjenek együtt a török ellen. Ez volt Zsigmondnak is az ohajtása, de éppen ez időben teljesíthetetlen. Február 2-ika óta a rendek együtt ültek s tanácskozásaiknak legfőbb tárgya Kis Mátyás előterjesztésének éppen ellenkezője, a törököknek adandó segély volt. S minthogy ez a gyűlésen határozattá is lett, Zsigmond válasza nem lehetett más, mint, „hogy ő most mit sem végezhet s a szövetség feltételeiről sem szólhat s nem is izenhet egyebet, mint a mit egy korábbi követé Paczót által izent.“ Hogy pedig e követséget tanácsurak elébe ne legyen kénytelen terjeszteni, kik közt az egyetlen Geszti Ferencz volt németpárti, a császár credentialisát (febr. 11-én) bontatlanul visszaadta. Pár nap múlva febr. 15-én az országgyűlés is eloszlott.

Kis még Fehérvárt mulatott, midőn egy pápai internuntius, Cumuleus Sándor, is ide érkezett. Ennek feladata volt, a császárral kötendő szövetkezés eszméjét támogatni Fehérvárt s e frigybe a két dunai vajdát is bevonni. A török hadjárat megindultával a pápa felkarolta az összes európai udvarok hadjáratának ügyét, s a török államon bizonynyal nem lehetett nagyobb sebet ejteni mint ha a három, annak suzerainitása alatt álló ország, fölkelésre biratik. Sok függött e részben Erdélytől, melynek vezérszerep volt szánva, s melynek megnyerésére a pápa Báthori András bibornokot is Lengyelországba küldé. A bibornok Erdély ügyeiben eddigelé ritkán vett részt, de most sok erélyt fejtett ki a pápai bizomány körül, mely különben is összhangzó volt főpapi

állásával. A dolog kivihetőnek tetszett s igen alkalmasnak, a Báthori család hatalmának emelésére. Épen ez által tudta Báthori Boldizsárt is tervének megnyerni — de épen e pont körül nem jött létre egyetértés egyfelől a fejdelem s másfelől közte és testvérei közt. Az egyezkedések eredménye volt, hogy márczius elején Cariglia Prágába és Rómába küldetett, de két utasítással: Zsigmondéval s az unokatestvérekével. Az első kívánta magának és rokonainak a spanyol királytól az aranygyapjat, s a császártól, hogy őt magát német birodalmi herczeggé s Erdély örökös fejedelmévé nevezze ki — ez utóbbit a bibornok Erdély érdekeivel összeférhetlennek tartotta, máskülönben nemcsak az aranygyapjat, hanem a német birodalmi herczegséget is magának és testvéreinek ő is óhajtá. S most Cumuleus a pápai nuntius is elindult Moldvába, Sombori Sándor pedig mint fejedelmi követ a Regensburgi birodalmi gyűlésre. S most már Zsigmond kettőzött erélylyel fogott hozzá a szövetség létrehozásához: Horváth Mihályt és Turi Ferenczet Mihály havasalföldi vajdához küldé, szorosabb csatlakozásra, s a töröktől elszakadásra ajánlatokat tevén neki, a rácokhoz és bulgárokhöz pedig leveleket irt, melyekkel őket lázadásra hívta fel. Mind e dolgokból egy s más kiszivárgott a közönség közé, mi egy Fehérvárra küldött csauszt annyira megrémített, hogy ez ut közből viasszaszaladt Konstantinápolyba. Pedig itt a hangulat már is ingerült volt, s a készülődések is nagyban folytak, annyira, hogy mint az angol követ Barton irá, s mint a fejdelem követe Csegödi márcz. 10-éről jelenté, az ázsiai basák behívatnak s Magyarországra tatárok rendeltettek ki.

A külső szövetkezési tervezetekről nem sokára kedvező hírek érkeztek. Legelőbb (márcz. 18-án) Kakas István érkezett haza Angliából, jelentve urának, hogy a nagy királyné szívesen fogadta s magával hozta a levél másolatát, melylyel ez Bartont a fejdelem ügyeinek pártolására utasítá. És Barton eljárt a parancs szerint

s bár, mint Zsigmondnak írta, Szinán e tárgyban irt leveleit határozott ellenszenvvel fogadta, még is reménye van, „hogy a régi békét tisztességes feltételek mellett helyre fogja állíthatni.“ Azután három nappal az oláh vajda csatlakozási hajlamáról értesült. Majd a rácok követeit fogadta, kik e nemzetet hajlandónak nyilatkoztatták a törökök elleni fölkelésre s őt már is deszpotjoknak czimezték. Zsigmond reménye feléledt. Mihálytól támogatva, Áron moldvai vajdát csatlakozásra szólította fel, s a rácoknak lobogót küldött és segílyt ígért, mely egy Temesvár ellen intézendő ostromból fogott volna állani. „Igy a rácokat felindítván bolondul — mondja Gyulafi — a törökre támadtanak s kezdetben szerencsével harczoltak.“ Becskereket s a szomszéd erődöket elfoglalák, a török bégeket megfutamtatták, s a temesvári basát négy izben megverék. „De Zsigmond a tanácsurak ellentartásáért segítséget nem küldhete nekik“ s ötöd izben a temesvári basa megveré őket és „csaknem mind fogytig eltörültettek.“

A háboru Magyarországon tavasz kezdetén megnyílt s a törökökre nézve szerencsétlenül folyt. S mint-hogy e közben Cariglia Prágába érkezett s sükerre kilátással vezette az alkudozásokat, Rudolf apr. 24-én kelt parancsával utasította Teuffenbachot, hogy „az erdélyi vajdának, ha a töröktől megtámadtatnék, szükség szerint segílyt nyújtson.“ E perczben még diadalmasok voltak a rácok, Zsigmond pedig elérkezettnek hitte az időt, hogy a töröktől elszakadás ügyét újra országgyűlési vitatkozás tárgyává tegye. Azon hittet, hogy a felmutatandó eredmények lefegyverzik az ellenzékét, máj. 12-ére Tordára összehívta a rendeket. A gyűlés hosszú volt és zajos, s eléggé szokatlanul egészen a hó utolsó napjáig tartott. Egy töredék megvakitva a rácok diadalai, a magyarországi fegyverek szerencséje által, kész volt fegyvert fogni, de Kendy Sándor és az államtanács győztek. Határozattá lett: tartsa fel a fejdelem szövetségét a portával, sőt ha az valamiben meglazult volna,

állítsa helyre teljesen. Továbbá elrendelék az erdélyi hadaknak Szinántól már sürgetett felkelését s Báthori Boldizsárt az ország kapitányává választották.

Zsigmondot e határozat végetlenül keseríté. Vágyait, reményeit, életfeladatát látta semmivé téve. A keleti kérdés: az ozmanok visszanyomása a megnyilt háboru óta ujra európai kérdéssé lett s ő ebben nagy szerepet akart játszani. Minden érzés, mit hiúság, nagyravágyás, magas állás, a tehetséges és szerepelni akaró ifjuban fölkelthet forrt, égett agyvelejében. A török birodalomnak jobb karja állott felkelés pontján, s e jobb karnak ő leendett kardja. Avagy nem intézett-e el mindent eszélyesen? nem bizonyos-e az eredmény midőn, a Tisza és Pruth közt lakó és leigázott népek szövetkeznek a hatalmas Németbirodalom császárával? Álmai Stambulba vitték egy diadalmas sereg élén. S hajtott-e végre ennél szebb feladatot keresztyén fejdelem? suttogák azok, kik nagyravágyását pihenni nem hagyák. S mind ezt néhány vén ember tegye semmivé csupa makacsságból! Mit nyom ezeknek fontolgatása reménye, mit a Báthoriaknak hagyományos politikája az ellen, mit ő oly bizonyosnak tartott? Pedig mind az, mit ő valónak hitt, nem volt egyéb ábrándnál s a rideg valóság az öregek részén állt. Ezek sokat láttak és tapasztaltak. Szabadulni a török suzerainitástól ők is szerettek volna — de ennek idejét nem tartották elérkezettnek. Minő biztosítékot nyújtanak a pillanatnyi diadalmok? Hasonló kísérlet a Bánságba került, véres háborut idézett elő, s csaknem az ország bukását vonta maga után. Minő áldozatokat vonna most maga után? Igaz, a török birodalomnak pillanatnyi s kétségtelenül nagy zavarokat okozhatni — de a végsükerig még sok van hátra. Az ozman birodalom segélyforrásai kiapadhatatlanok, sergei veszteségeit könnyen pótolja, s hadának szervezete végetlenül alkalmasabb támadó háborura, mint a német s magyar hadaké. Háboruja irtó és boszuló, s végre is az ország békéjét, nyugalmit, önállóságát miért

koczkára tenni, midőn a diadal kevésbé valószínű, s az eredmény bizonytalan.

Ez esetlegék megfontolásával Zsigmond keveset törődött. Nyugtalan vére csak két szélsőséget ismert, a lázas tevékenységet s a csüggeteg elfásulást. Az utóbbinak órája még nem következett be, s midőn a tordai gyűlés után egy pápai követ Amalthaeus apát, s egy császári megbízott Ungnád Dávid udvarába érkeztek, tanácsurait összehívta. Ezek biztató beszéde nem győzte meg a főurakat s a nem rég vett hirben, hogy Szinán megindult, elég okot láttak a támadás megtagadására. Alig távoztak el ezek, midőn egy rácz követség, mely segílyt sürgetett s Székely Mózes vezérül kéré, új próbára bírta. Junius havában részgyűlést hívott össze Fehérvárra. Eddigi tapasztalatai megmutaták, hogy békés tanácskozás nem fog célhoz vezetni. Nem akart újra meg újra bukni, s ez okból nem a templomba, hanem a palotába gyűjté a rendeket. Ez időre kék darabontjai is fel voltak parancsolva, kik elállották az utakat s ellepék a palota udvarát. A fejdelem komolyan gondolkodott az ellenálló tanácsurak felkonczolásáról, de az udvari kapitány nem vállalkozott azok meggyilkolására, s Kendi és társai, mint-hogy a tanácskozás szabadsága meg volt sértve, elhagyák a tanácstermet. A közvélemény forrongása meggyőzte Zsigmondot lépése helytelenségéről s a gyűlést összehívta. Ugy akart hatni, hogy a rendek előtt maga saját személyében tette, eltérve az eddigi szokástól, előterjesztését. A kérdés már eléggé ki volt merítve s a vitában csak annyi volt az új, hogy Boldizsár is — ki még mindig várta az aranygyapjat — támogatta a fejdelmet. De a rendek nem hitték, hogy ily fontos kérdésben határozhasson a gyűlés, s jun. 11-én Forró János által megküldék válaszukat Zsigmondnak: terjeszsze a dolgot, mely a haza közsorsát érdekli, országgyűlés elé*).

*) Két névtelen tudósító (Archiv des Vereins für Sieb. Lan-

A már már csüggedő fejdelem tevékenységét egy új körülmény feléleszté. Cariglia visszatért a császár levelével, mely elég biztatást foglalt magában, s ígéretével, hogy az aranygyapjat számára ki fogja eszközölni. De csak az ő számára: s ez a boszus Boldizsárt a török párt karjaiba veté. Zsigmond annyival buzgóbban hozzá látott tervéhez, s hogy módja se legyen visszalépni, megesküdött Carigliának, hogy inkább nevét, fejdelemségét veszítse el, mintsem visszalépjen. A részgyűlés határozata értelmében Fehérvárra jul. 1-ére országgyűlést hirdetett, ugyanazon időre Szász-Sebesre az ország összes haderejét is összehívta. De csakhamar megváltoztatta szándékát, belátván, hogy ez a török párt kezében ellene fegyverré is lehet, s új parancscsal a főurakat és rendeket Fehérvárra, a hadakat a Fehérvártól távolabb eső Tordára parancsolá. Ugy lett — de a fejdelem szörnyűködve tapasztalá, hogy pártja az utolsó idő óta is apadt. Azok, kik Fehérvártt tanácskoztak, épen úgy, mint a juniusi részgyűlés, határozásra elégtelennek hitték magokat, kérték a fejedelmet, hogy terjeszsze a kérdést a Tordán összegyűlt nemesség elé, kötelezván, hogy addig is a mit tanácsuraival (de hisz épen ezek képezték az ellenzéket) végez, ők annak hódolni fognak. Beleegyezett.

Ez alatt a fegyveres erő egy része Szászsebesre gyűlt. Ezek, valamint a Fehérvártt levő főurak s nemesek, átmentek Tordára a táborba. A török kérdés a fejdelem megérkezése előtt tárgyalás tárgyává tétett. Irányt e gyűlésnek, épen úgy, mint az ezelőttieknek, Kendi Sándor adott, s ennek egy kimerítő beszéde

deskunde N. F. I, 128, a Brüsseli okmányok III, 69). Azonban német pártiak azt írják, hogy a gyűlésen elhatározzák a töröktől elszakadást. Décsy (Toldy kiadása 121. l.), ki különben Zsigmond dolgait szépití, Bethlen, (ki e tárgy közül vegyesen használja Décsit, Szamosközit, Somogyit) Décsi és Szamosközi nyomán, III. k. 271. l. s a jól értesült Fuchs (Chronicon I. k. 110. l.) ellenkezőleg azt írják, hogy a végleges határozat elhalasztatott.

után az elszakadásról szó sem volt. De a tanácsurak megunták ezen havonként megújuló zaklatást, s hogy annak valahára véget vessenek, elhatároztatták a gyűléssel: „minthogy a fejdelem már elérte 24. évét, ujtsa meg a Medgyesen letett alkotmány-esküt“, azon esküt t. i., melylyel a portának hűséget fogadott. Zsigmond betegség ürügye alatt megtagadta a gyűlésbe menetelt, de mielőtt a teendő lépéseket elhatározta volna, közbejött események a már is elmérgesedett kérdést új stadiumba léptették.

A portán Zsigmond szándékait világosan még nem tudák, de gyanakodtak rá. A gyanu némi alapot nyert, midőn állandó residencei egyikét Torma Kristófot öregség ürügye alatt visszahívta, a másik Ovári pedig nem sokkal utóbb elszökött. Színán már ekkor megindult gyűlevész ugyan, de tetemes sereggel, a tatárok pedig közeledtek az ország széleihez. Az ezeknek adott utasítás eleinte Erdély irányában nem volt ellenséges indulatu, de a Zsigmond ellen felébredt gyanu következtében Ghasigirai tatár khán parancsot kapott a divántól, Erdély pusztítására. Áron moldvai vajdának eszélyessége elhárította a veszélyt, s az ettől megvesztegetett követ a khán előtt a moldvai szorosokat járhatatlannak írta le. Ghasigirai hordája tehát Mármaros felé vette útát, de a határt átlépven, rabolva, pusztítva nyomult elő. Kornis Zsigmond huszti kapitánynak ellenállási kísérlete meghiusult, s ő most hódolással és ajándékokkal engesztelte meg a khánt. De midőn a khán lefelé fordult s hordája már Zilahig ért, és erről a tordai gyűlés hírt vett — a rémület itt átalánossá lőn. A fejdelemhez követeket küldtek a rendek, hogy vagy jöjön, vagy legalább serget küldjön, melylyel a valószínűleg beütő hordát visszanyomják. Zsigmond Ghasigiraitól is kapván fenyegető levelet, maga is megremült s egyfelől ajándékokat küldött a khánnak, másfelől kék darabontjait a tordai táborba indítá.

A mint újabb hírek jöttek a tatárpusztításról, za-

josabbá lett a tordai gyűlés. Ugy hitték, bogy a veszélyt csak úgy kerülhetik ki, ha őszintén csatlakoznak a törökhöz. A tordai gyűlés Ifju János által (a Báthorifiak mostohaatyja volt) lejövetelét sürgeté, hogy a hibát, mit elkövetett, hozza helyre személyesen. De hisz ez a Rudolffal kezdett alkudozás felbontása lett volna, s ő erre épen nem volt hajlandó. Csüggetegség, határozatlanság fogta el. Testőreit s összes haderejét az ellenzék kezébe ereszté át, ott volt egymaga fővárosában védtelenül, kitéve ellenségei támadásának. „Ugy indította — mond Gyulafi — Báthori Boldizsárral azt a tractatust a fejdelemség átadásáról“. E szerint ő a kormányt ideiglenesen unokaöccse kezébe tette le, de ettől, saját jövedelme felett, 1200 tallér évpénzt nyer, de megtartja a fejedelmi czimet, s az országot elhagyja végkép. Kincseit összeszedvén, még az napon Marosujvárra ment, s innen a Mezőségnek vette útát. A tordai gyűlés távozása híréen meg nem ütközött, „inkább hálát adtak Istennek, hogy ily módon ennyi veszedelmes igyekezetétől megmenekedének“. De ohajták, hogy az elválás mennél tisztességesebb legyen, s Kovasóczit utána küldék — már ekkor Egerbegyen volt — „hogy várja meg, hogy szép ajánló levéllel bocsássák ki“. Majd Kővárta — felelé Zsigmond — be fogja az ajánló levelet várni, s gyorsan tovább utazott. Maga bántalom nélkül Kővárra érkezett, de Cariglia utközben elfogott. Pár nap mulva azonban szabadon bocsátották. Ez alatt a gyűlés Tordáról Kolosvárra ment át, s a legszükségesebb intézkedéseket megtette. Bornemisza Jánost s Lónyai Albertet a Szilágyságba küldé a tatárok feltartóztatására, Szilvási Boldizsárt a székelyek felültetésére, Bocskait pedig meghivta a gyűlésbe. Báthori Boldizsár, kit a Zsigmonddal kötött szerződés az ideiglenes kormány élére állított, Kolosvárt a fejedelmi palotába költözött. De a gyűlés ez egyezkedésről mit sem akart tudni, s az ideiglenes kormány élére a tizenkét tanácsurat állitá, mely mindenek fölött a török

megengesztelését tüzte ki czélul. Maga Kendi Sándor ajánlkozott a portára menetelre.

Zsigmond tettét hivei nem helyeselték, s midőn a veszély nagyja, melytől leginkább tartott, elmúlt, és az egypár kisebb csatában megvert tatárok, elfordultak Erdélytől, maga is bánni kezdé azt. Hozzá érkeztek Bocskai, ki a Részekben levő hadak felett rendelkezett s a mozgalom elnyomására tanácsaival szolgált Váradról, Kornis Gáspár Husztról, Geszti Ferencz Déváról, s még néhányan Erdély főurai közül, kisebb nagyobb csapatokat hozva magokkal. Ezalatt Kereszturi kővári várparancsnok is összegyűjté a körülbelül levő fegyveres népet, s midőn ekkép jelentékeny had volt együtt, Kornis Gáspárt Kolosvárra küldék a fejdelem levelével, melyben ez a rendekkel tudatta, hogy maga személy szerint jön Kolosvárra vezetni a tanácskozásokat.

Kornis megbízatásában eszélyesen járt el. Kolosvárra a megyék és szászok hadain kívül székely csapatok is érkeztek, s Kornisnak első gondja volt ezeket megnyerni s azután a városban is Zsigmondnak párt-hiveket szerezni. Eljárta a nemesek közül azokat, kik a fejdelemnek korábban hivei voltak, a székelyek és szászok irányadóit s egyetlen nap alatt pártot tudott szerezni. Ennek lehete köszönni, hogy midőn másnap a vajda levele felolvastatott, a megdöbbenés daczára, melyet az okozott, követeket nevezett ki, a gyűlés, kik a fejdelmet behozzák. A tanácsuraknak különben sem volt szándékjuk elveszteni Zsigmondot, „mert ha azt akarták volna, megcselekedhették volna könnyen“, de most valóban nem tudták, mit tegyenek. Fussanak? maradjanak? elveiket áldozzák-e fel? csatlakozzanak a fejdelemhez? utoljára is legjobbnak tetszett, ha bevárjár s kik egy perczre elszaladtak is visszatértek. Pedig rájuk nézve ez volt a legrosszabb.

A fejdelem, követve a váradi őrségtől, aug. 8-án fényes bevonulást tartott Kolosvárra. Mintha mi sem történt volna, oly előzékenyen bánt a régi ellenzékkal,

s aggodalomra, rettegesre senkinek sem adott okot. A régi országgyűlést eloszlatá, s aug. 17-ére újat irt ki.

A mi hir ezalatt érkezett, hogy a diván őt el akarja mozditani s Márkházynak már adott is athnamet, bár aligha volt egyéb kőszahirnél, elszakadása feltételében megerősité. Azonban a portáról új ferman érkezett, mely az erdélyi hadaknak Szinannal csatlakozását sürgeté, s mely ez ingadozó állapot fenntarthatatlanságát nyilvánvalóvá tette. A töröktől elszakadás kérdését újra az aug. 17-én megnyílt országgyűlés elé terjeszté — de most több kilátással a sikerre. A Kolosvártt levő hadban feltétlenül bizhatott, s azt is tudá, hogy a megrettentett ellenzék nem lesz képes nyomatékkal ellenállani. Ugy is volt. Kendi Sándor és társaimég egyszer szót emeltek, még egyszer figyelmeztették a rendeket e lépés veszélyeire, de mindennek nem lett más következménye, mint hogy Zsigmond bősültebbé lett, s minthogy meggyőződött, hogy czélt egyedül csak bukásukkal ér, az utóbbi események óta pedig trónját is féltette tőlök, elhatározá bukásukat. Mondják, hogy tervét a monostori kertben Bocskaival, Kereszturival, Gesztivel főzte ki, s habár aug. 27-én az országgyűlés a töröktől elszakadást nagy többséggel ki is mondá, feltételétől mégsem állott el. Érzékenyebben volt sértve, hogysem megbocsáthatott volna, szükségesebbnek tartá a politikai gyilkosságot, hogysem képes lett volna kegyelmezni.

Aug. 28-án — vasárnap volt — hivatja tanács- és főurait, hogy kövessék őt Monostorra, hová templomba megy. Összegyűltek. Jósika ezalatt bezáratta a kolosvári bíróval a város kapuit, Lázár István gyalog-, Sibrik Gáspár lovaskapitány pedig őt- ötszáz embert állítottak fel, hogy ha népmozgalom támadna, elnyomhassák. A tanácsurak már ekkor a fejedelmi palota disztermében voltak, Zsigmond közéjük megy s pár percznyi beszélgetés után, némi irományokat hagyva nálók, visszavonult. Ekkor Király Albert, Csukat Péter, Fe-

kete János fegyveres kísérettel a tanácssterembe nyomultak s ez utóbbi felolvasá azok neveit, kiknek elfogásával megbizattak. Ezek — névszerint Báthori Boldizsár, Kendi Sándor és Ferencz, Ifju János, Kolosvári Farkas tanácsurak, Kendi Gábor, Forró János, Bornemisza János, Gerendi János, Lónyai Albert, Cseszeliczki Boldizsár, Szalánczi György, Szentegyedi Deák Gergely közügyigazgató főurak — de az ellenállás hasztalanságáról meggyőződve, megadták magokat. Rögtön elzárattak, eleinte együtt, később különböző helyekre szétszortva: Boldizsárral s utóbb a többi főurakkal is rendeletet irattak tisztartóikhoz, hogy ezek váraikba fejedelmi őrséget bocsássanak be. Nehányan pedig kinzás alá vetettek. A megrettent országgyűlés követei által könyörgött az elfogottakért, de bár Zsigmond minden jót ígért, hasztalan. Ez ember dühe nem ismert határt. Midőn Boldizsár neje hozzá ment könyörögni férjeért, atyjáért, katonáival tépette le ruháit s azután kidobatta meztelenül, „hadd öltöztesse férje fejedelmi ruhába“, mondá utálatos cynismussal. Harmadnap mulva aug. 30-án reggel a kolosvári piaczon, szemben a fejedelmi palotával vérpadot emeltek, s az utakat Lázár és Sibrik csapatokkal állották el. A fejedelem ablakában állott, midőn egymás után kivezeték a foglyokat. Első Kendi Sándor volt, a kit kihoztak: „én többé nem foglak látni társaim“! mondá ezeknek, s viszont midőn a vérpadra lépett: „Isten, kezedbe ajánlom lelkemet“! Nyomában Ifju jött, kihez a bakó háromszor vágott, utána Kendi Gábor, utána Forró János, utána Deák Gergely. Az ártatlanul legyilkoltak véréét heves zápor mosta el. Sept. 1-én bezáratott az országgyűlés, s másnap négyen a foglyok közül elszállítottak: Báthori Boldizsár és Kovasóczy Szamosújvárra, Kendi Ferencz és Bornemisza Gyaluba. Az itteni várnagyok kapott utasításaik szerint mindnégyet kivégeztették. Gerendi és Lónyai száműzettek, Szalánczi és Szilvási személyökre nézve kegyelmet nyertek. De

mindnyájának vagyona lefoglaltatott s ebből hihetetlen összeg arany- és ezüstkészlet gyűlt be a kincstárba. „Most már — mondá Zsigmond, van pénz a török háborúra!“ S ennek Erdélyben többé senki sem állott utában.

Ily módon a sebző, égető kérdés nem megoldva, hanem kettévágva lett. Erdély hagyományos politikája felforgattatott. A diplomatia kezéből ki lőn az ország sorsa ragadva, s az a kard élére lőn állítva. Azok, kik a sanyaruság iskolájában nevedekve megismerték a kockáztatás veszélyeit, s ovatosságuk által 30 éves békét idéztek elő, mindnyájan elvesztek vagy elhallgattak. Helyökre léptek a harczias elem, melyet a törökök addigi veszteségei vérmes reményekkel töltöttek el, a Részek képviselői Bocskaival, ki alig ha ringatta magát azon nagy csalódásban, hogy Erdély önállósága a török ellenében is fenn tartható, s a szászok, kiknek vezetői a magyar elem irányában csak akkor nem üztek perfid politikát, midőn ezt tenni az eszélyesség tiltá. A mi oly könnyűnek, természetesnek látszott, a mit oly üdvös következményűnek hittek, hogy két külön magyar tartomány legyen a német császár védszárnyai alá helyezve, képtelenségnek bizonyult be. Ki Kendi Sándor helyett a dolgok élén állt, Bocskai tudta, s utóbb Zsigmond is meggyőződött, hogy a töröktől elszakadásnál nincs megállás s a szövetekezés a magyar királylyal utoljára is a beolvasztást vonja maga után, mi pedig csak akkor juthatna érvényre, ha a török ereje semmivé lesz.

V.

Épen ez időben vett a háboru Magyarországon a törökre nézve jobb fordulatot. A magyar-német sereg fővezére Mátyás főherczeg, s maga a had is szép és tekintélyes erő vala — de rosszul fegyelmezett. Ehhez

járult, hogy terv nélkül, ingadozva, folytatták a háborút, nyilvános bizonyoságául, hogy nagyobb katonai tehetség vagy nincs, vagy nem tud érvényre jutni a vezérek közt. Tata, Szentmárton elestek júliusban, Győr sept. végén s néhány nap múlva Pápa. S e közben a Zsigmond által felköltött ráczok véres küzdelmek után leveretvén, anélkül, hogy tőle „deszpótjok“-tól segílyt nyerhettek volna, a törökök üldözése és irtása elöl a jenei görögszertartásu püspöktől vezetve, csapatostul jöttek Erdélybe és itten letelepítették — a fejdelem a török elleni szövetkezés létrehozásán kétszeres erélylyel kezdettmunkálni. Mialatt a Fehérvárt oct. 16-án megnyílt országgyűlésen a rendek felhatalmazák, hogy a keresztyén fejedelmekkel lépjen szövetségbe s tetemes adótszavaztak meg, követei már megkezdték az alkudozást Bukurestben a két oláh vajdával, s azt nov. 5-én létre is hozzák. A nyílt támadást Zsigmond, Mihály és Áron egyszerre kedte meg. Amaz Geszti Ferenczet a lugosi bánságba küldé, ki aztán egy tatár csapatot megfutamtatott ugyan, de Facsét „egy rossz kastély“ alatt kudarczot vallott s egy ütközet után, melyben Székely Mózsos lábában sebet kapott, kénytelen volt sergét visszahúzni. Annyival szerencsésebb volt Mihály, Békes István és Horváth Mihály, erdélyi csapatokat vitt hozzá s ő minden török hitelezőit meghívta, hogy „most ki fogja őket elégitni“. Az adósság lerovásának kényelmes módja volt ez — ő nov. 13-án minyáját egyszerre kardra hányatta. Azután az Oláhországban szerteszét levő törökök koncizoltattak fel. Ugyanez időben hasonló módon bánt el Áron is a Moldvában levő törökökkel, s most mindketten (ez utóbbi a tatárok ellen) megkezdték a támadó háborút. A három vazall elszakadásának híre nagy megdöbbenést okozott a divánban. Megbüntetésökre rögtön tettek is intézkedéseket, de nem járhattak el kellő nyomatékkal a jancsárok zugolódása miatt, kik tetemes zsoldhátralékjokat követelték. S hogy a mozleminek alvó lelkesedése felrázassék, elha-

tározá, hogy Damaskusból a szent lobogót az európai sereghez hozatja.

Mialatt a két oláh vajda (1594. nov. közepétől 1595. febr. végéig) apróbb csatákban egyes diadalokat aratott, Mihály a tatárokat, kik Magyarországból országán át akartak haza menni, szétverte, s Erdélyt egy aljas de tehetséges ellenségétől Márkházitól a halál megszábadította (1594. végén). Zsigmond az előleges egyezkedések alapján követséget küldött a császárhoz, melynek feje Bocskai, tagjai Csáky Gergely, Cariglia, Siger János, Frálhai János és Süveg Albert szász gróf voltak. 1595. elején megnyiltak az alkudozások. Rudolf biztosai Kutasy János kanczellár, Szuhay István, mindketten püspökök, Erdődy Tamás, Pálffy Miklós, Forgács Simon és Jóó János s közbenjárók a spanyol és pápai követek voltak. A dolog lényegére nézve megvolt az egyetértés s némely jelentéktelen pontok felett folytak csak az alkudozások. Végre jan. 25-én mindenki lőn egyenlitve s három nap múlva aláíratott a szerződés: a szövethkező felek közösen folytatják a török háborút s békét is közösen kötnek, de ebben a töröktől elszakadt moldvai és havasalföldi vajdák is befoglaltatnak; Zsigmond és utódai Erdélyt és a Részeket a magyar korona felsősége alatt mint önálló országot birják hűbéri kötelezettség nélkül, de a magyar királynak esküvel fogadván hűséget; az ország Zsigmond vagy férfi-utódai magtalan kihalása esetére vissza száll a magyar koronára s ez esetben vajdák által fog kormányoztatni, a leány-utódok pedig fejenként száz-százezer forintot nyernek; Zsigmond czime: fenséges fejdelem, s Rudolf igyekezni fog, hogy megkapja az aranygyapjat, s egyet elnyerjen a néhai Károly főherczeg leányai közül, ezen kívül német birodalmi herczegi czimet nyer; egyezkedtek a töröktől visszafoglalandó birtokok felett is; s végül meghatározzák, hogy ha Zsigmond elvesztené országait, a király által kárpóttatni fog (a kárpótlás tárgyaiul

egy pótokmány sept. 30-án Oppelnt és Ratibort jelölte ki). A magyarországi rendek megerősítették a szerződést, Bocskai pedig az erdélyi követséggel leánynézőbe Grátzba utazott, hova febr. 7-én érkezett meg. Az anyahercegné a választást magának tartá fenn s ő Mária Kristiernát jelölte ki, kivel Bocskai mint a Zsigmond képviselője márcz. 5-én megkötötte a szerződést a női és menyasszonyi hozomány felett, mely szerint a főhercegnő 55,000 forintot vitt magával, Zsigmond 170,000 frtot s zálogul Fogaras várát kötötte le, 2000 arany évenkénti tüzpénzt ígért a szükségesek felett, s melynek értelmében Mária Kristierna az ausztriai örökségben a férfiörökösök előtti örökösödés jogáról lemondott, s még ugyanaz nap meg is esküdött.

Tavaszi kezdetén Zsigmond megkezdte a török háborút s Borbély Györgyöt Faced ellen küldé, ki aztán ez erősséget csakhamar megvette. Borbély diadalának hírével egy időben kapta követei jelentését is, s midőn ezek is megérkeztek, apr. 16-ára Gyulaféhevárra országgyűlést hítt össze. Zsigmond a Rudolfal kötött szerződést, az egyesülést a magyarországi rendekkel, eljegyeztetését Mária Kristiernával a rendek elé terjeszté, kik mind azt elfogadták, megerősíték; azután elhatározzák a török háborút, e célra adót szavaztak meg; eltörölték a jezsuiták ellen hozott medgyesi 1588. törvényczikket, megengedvén azoknak, hogy Kolosvárra, Monostorra és Fehérvárra bejöhessenek (már évek óta benn voltak mint gyóntatók) s végül a jus ligatumot „a kötélben vagy rabságban tartott igazságot“ alkották, mely szerint a fejdelem által elítéltek becssteleneknek s javaik elkobzottaknak nyilvánítottak. Eszerint a multévi áldozatok s kívülök Báthori István, ki Lengyelországba menekült, Gávay Miklós, Thamasfalvi Dénes, kik hihetőleg hasonlóan elillantak, és Báthori Endre, ki undorral nyilatkozott a vérengzésről, felségsértőkké, hazaárulókká s jószágvesztettekké bélyegeztettek. Az napon, melyen Zsigmond a gyűlés

végzéseit megerősíté, máj. 2-án megváltoztatta czimét : „Erdély, Moldva és és Havasalföld fejedelmének, római szent birodalmi herczegnek, a magyarországi Részek urának s a székelyek grófjának“ irta magát.

Konstantinápolyban a trónváltozással járó zavarok (jan. 16. óta III. Mohammed volt a szultán) a porta lépéseire gátlólag hatottak. Neveztek ugyan ki Mihály helyett oláh vajdát s ennek beigtatására serget küldtek, de Mihály e hadat szétverte. A törökök Moldva ellen is küldtek hadat és uj vajdát, azonban e csapat rendeltetése helyéig sem érhetett, hasonlólag Mihály által veretvén szét. Mind Moldvában, mind Oláhországban voltak erdélyi hadak s Zsigmond nagyravágyása mindkét helyt visszas viszonyokat idézett elő. Beavatkozása csakhamar nyomasztóvá lett, s nem csinált titkot belőle, hogy a frigyét hűbérurasággá akarja változtatni. A törökökkel nagyon elfoglalt Mihály mit sem tehetett, de Áron nem volt hajlandó a jármat felvenni. Kornis Gáspár és Daczó Ferencz az erdélyi hadak parancsnokai elfogták őt s máj. 2-án Erdélybe küldték, Zsigmond pedig Rezván Istvánt nevezte ki moldvai vajdává, ki a hűség esküjét mindjárt le is tette. E tett intő példaul szolgált Mihálynak. Többet vétett a török ellen, hogy sem ennek bocsánatát remélhette volna, s mert más választása nem volt, egy szerződéssel, melyet követei Fehérvártn máj 20-án irtak alá, magát Zsigmond fejdelem hűbéresének nyilvánítá. Boszuját, megaláztatása érzetét elnyomta, mert e perczben még nem érkezett meg a visszatörulás órája, s Zsigmond védelmét nem nélkülözheté.

Zsigmond udvarában a nyár nevezetes részét a menyegzői örömek vették igénybe. A menyasszonynyal anyja is megindult, s a fejdelem álruhában egyik olaszával Genga Simonnal Szathmárra ment, hogy megérkezése előtt lássa, s aztán visszatért anélkül, hogy megismertette volna magát. Aug. 1-ső napján Tövisnél fogadta ünnepélyesen s aug. 6-án a nász roppant

fénynyel megtartatott. De a házasság nem volt boldog. Némely évkönyvíró Zsigmond megbabonáztatásáról beszél, mert ha látta, gyűlölte, ha nem, akkor epedett utána. Tehetlenség volt-e ez ellenszenv, mint maga vádlá magát utóbb, vagy természetes gyűlölet? ki fogja eldönteni, annyi bizonyos, hogy a nász után Zsigmond nejével alig tölthetett pár napot.

Tavasza óta folytatta a háborút Borbély a Bánságban s néhány erődöt már elfoglalt. Fegyverei még szerencsésebbek volt a kősszel s Lippa, Jenő, Világosvár s egy sereg apróbb erőd és egy a temesvári basán aratott diadal voltak hadjáratának eredményei, s azonkívül a lugosi és karánsebesi bánságnak külön adózása is megszüntetett. Épen ily szerencsével harczolt Magyarországon a német-magyar sereg s Esztergom és Visegrád vissza lőnek foglalva. A nagyvezér — ez év kezdetén Ferhád volt — csak későn indulhatott el, de utközből visszahivatott, s a sereg élére megint Szinán lőn állítva. A had most nem Magyarország felé tartott, az elpártolt vazallok megbüntetését nyervén parancsul, Oláhország ellen indult. Szinán aug. végén Gyurgyevonál átkelt a Dunán, s a szövetkezetteknek most szerződésök értelmében közös kötelessége volt ellene sikra szállani. Rudolf másfélezer embert némi pénzt s lőfegyvereket küldött Erdélybe, hol Zsigmond kiadta a fölkelési parancsot s a székelyek közt véres kardot hordoztatott szét. Ezek összegyűltek ugyan a feketehalmi táborba azonban vonakodtak addig elindulni, míg Zsigmond a jobbággyá letteket föl nem szabadítja a jobbágyság alól. Hosszasan folyt az alkudozás, az összegyűlt székelység már-már lázongani is kezdett, midőn végre bizonyos feltételek mellett, melyeket „nyavalyások mint paraszt nép meg nem értett jól“ teljesíté kívánságait s jobbágyaikat sept. 15-én felszabadítja.

Ezalatt Szinán diadallal nyomolt előre, megverte Mihályt, kit Király Albert segédserge rosszul gyámolított; Bukurestet, Tergovistot, Brailát elfoglalt s Erdély

határaihoz közeledett. Zsigmondot a kibékitett széke-
lyek 20,000 emberrel segítették s ezekkel és a többi
erdélyi s német segédhadakkal Töröcsvárnál Oláhhor-
szágba nyomult (sept. végén). Az oláhokkal Rukkánál
oct. elején egyesült had 60,000-re nevedezett, mely
Bocskai fővezérlete alá rendelve, visszavette Tergovis-
tot, Bukurestet (oct. derekán). Színán vad rendetlenség-
gel szaladt Gyurgyevo alá, s maga átkelt a Dunán. De
innen maradt serge egy döntő ütközetben megveretett
Zsigmond által, s nagy veszteséggel menekült át a Du-
nán. A társzekerek tetemes része, számos ágyu s maga
az erős Gyurgyevo is háromnapos ostrom után roham-
mal vétetvén be, a fejdelem kezébe estek, ki aztán a
várat s hidat leromboltatá s felégetteté. E hadban István
moldvai vajda is részt vett csapataival — s mig ő oda-
járt, a lengyelek Zamoiski vezérlete alatt, egyetértve a
törökökkel, hogy Erdély meglepő emelkedését meggá-
tolják, Mogila Jeremiást ültették a vajdai székbe.
Gyurgyevo megvétele után István saját hadaival s Zsig-
mondtól nyert csapatokkal Moldvába ment, de megvere-
tett elfogatott s hiveivel nyársba huzatott. Székely Mó-
zes is fogságba esett ekkor, de utóbb a lengyelek szaba-
don bocsátották minden váltságdíj nélkül.

Zsigmond diadalmas hadával nov. elején ért Bras-
sóba, s innen Fehérvárra ment. A székelyek tényleg
visszanyerték szabadságaikat, de főuraik ezt nehezen
szívelték, s Zsigmondnál panaszkodtak miatta. A fej-
delem dec. 13-ára országgyűlést hirdetett, melyen Zsig-
mond menthetetlen perfidiával oldotta meg a csomót.
Nem mert a fejedelmi szó szentségére hivatkozni, a kötés
épentartását nem volt bátorsága kívánni. A dolgot
törvénytudók elébe terjeszté — hol a primoroknak elő-
adott okaikkal könnyű volt leverni a nép együgyű tanu-
atlan követeit. Az itt kimondott ítélet, hogy a sept.
15-iki adomány, mint nem önkényt adott és kicsikart,
érvénytelen, az országgyűlés s utóbb a fejdelem által
megegyezett. Az ítélet kihirdetésekor a befolyásosabb

székelyeket elfogták, hogy lázadást ne támaszthassanak. Mit sem használt, mert a következő 1596. év kezdetén — mialatt Zsigmond Jósikától s más főuraktól kísérvé Prágába utazott, helytartóvá nejét és Bocskait nevezvén ki — a székelyek lehetlennék tartva e hitetlenséget s uraik árulását gyanítva az egészben, szolgaságba hurczoltatásuknak ellenállottak. Sereg küldetett rájuk s némely helyen összecsapások is történtek. S most a főbbek, befolyásosabbak elfogattak, kivégeztettek, vagy megcsónkittattak.

Zsigmond Prágában, hová 1596. febr. 7-én érkezett, Rudolfra és udvarára kedvező befolyást gyakorolt. Semmit sem árult el hibáiból s ügyessége és képzettsége mindenkit meglepett. A törökök ellen nyerendő segély iránt — pénz és sereg — kedvező válaszsza! indult haza márczius elején. Itthon már ekkor kiütött a török háboru, Borbély egyre küzdött a temesvári bégekkel, s látható vala, hogy a háboru még a mult évinél is nagyobb mérvben fog folyni. Szinán, kit mult évi kudarczáért elmozdítottak, visszanyerte ugyan a nagyvezérséget, de april elején meghalt, s a szultán elhatározá, hogy személyesen fog a magyarországi hadsereg élére állani. S e czélból mindenfelé roppant készülétek tétettek. De a mult évi hadjárat meggyőzte a portát, hogy Erdély mint ellenség veszélyes, mint barát jó szolgálatokat tehet s visszaszerzésére kísérlétek tétettek. Egy régi csausz, Zsigmondnak ismerője, 1595. apr. 1-én inté, hogy „meggondolja kivel von ujjat“ s ajánlkozott, hogy kibékíti a portával, „csak főemberét küldje hozzá*).“ 1596. télén ujra csauszok jöttek a fehérvári udvarba, igérve, hogy a szultán elengedi a pénzdót, csak ajándékot követel, a két Oláhországot Zsigmond alá rendeli, azonban mondja fel ez a Rudolffal kötött szövetséget. A fejdelem ez ajánlatokat elfogadhatatlanoknak találta, a vett ajánlatokat Rudolf tudomására juttatá s az 1596.

*) Oklevél az erdélyi muzeumegylet birtokában: kézirat.

apr. 21-én tartott fehérvári országgyűlésen kijelenté, hogy személyesen fog a bánsági sereg élére állani. A gyűlés hálával fogadta e szándékát s adót és hadat szavazott meg.

Ez év kezdete óta uj basa volt Temesvárott, ki elődjének kudarczait kétszerezett erővel igyekezett letörölni. Tavasszal Lippát támadta meg s fogta ostrom alá, melyet Borbély György védelmezett. Midőn pedig a basa hirt vett, hogy a fejdelem tetemes hadakkal közeledik a vár fölmentésére, sietve felhagyott az ostrommal s Temesvárra vonult. Zsigmond csakugyan megérkezett a sereggel s most ő kezdte Temesvárt ostromolni. De a hirre, hogy a vár fölmentésére tetemes török had közeledik, felhagyott az ostrommal s visszavezette seregét. Visszatértének más oka is volt: nyár derekán a szultán személyesen megindult, s Rudolffal kötött egyezkedése értelmében neki magának is a német-magyar hadakhoz kelle csatlakozni.

A keresztyén hadak vezére Maximilián volt, ki addig, mig a szultán roppant serge fel nem jött, némi szerencsével harczolt. Egert a fellázadt zagyva-örség feladta (oct. 13-án). Most Maximilián, kivel Zsigmond oct. 18-án Vámosnál egyesült, a szultán ellen ment. Eleinte szerencsével harczoltak, sőt Mező-Keresztesnél is ügylátszott, hogy a diadal a keresztyéneké lesz. De a zsákmánylásban elmerült had oct. 26-án a visszafordult törökök által semmivé tétetett, s Zsigmond busan elcsüggedve indult haza a csataterrről, melyet 20,000 halott teteme borított.

Zsigmond jellemében három sarkalatos hiba volt: macasság, csüggetegség, könnyelműség — három oly hiba, mely őt képtelenné tette, hogy a körülményekkel alkudjék. Még 1596. karácson táján Fehérvárt nagy fénynyel és szivességgel fogadta Mihály vajdát, kivel a követendő hadjáratról értekezett, de már 1597 elején ujra utban volt Prágába a legkalandosabb tervekkel agyában. A mi vele, körülötte történt, mindazt türhetetlennek tar-

totta. Kedélye házassága óta teljesen meghasonlott. A szép, deli, szellemdus fejdelemasszony valójában nem volt neje. Önmaga tehetetlennek vallá magát s a házasság örömeit nem élvezé. Ez leverte, elcsüggeszté. Csak rendkívüli emotiok birták felvillanyozni, s a nyári táborozások, midőn nem volt nejével, még tudtak neki elszóródást szerezni. De midőn eljött a tél s a fehérvári palotában megnyitlak a vigalmak, Zsigmondnak futnia kellett. Ilyenkor a papi élet példányként tűnt fel előtte s a fejedelmi szék tulajdonosa irigyelte azt, ki czellájában naphosszant imádkozik. Minden hely, hol távol lehet nejétől s nem látja ennek vélt szemrehányásait, jó volt. Hihető, hogy Cariglia és környezete is táplálta szándékát, s ő már 1596-iki első prágai útában czélozgatott rá, hogy lemond a fejdelemségről, de az udvar tanácsa szándékának megmásítására bírá. 1597 elején Prágába érkezvén, ujra szóba hozta lemondását, elválását nejétől s átlépését az egyházi pályára. A kormány lényegében helyeselte ugyan a tervet, hisz Erdély bekebelezése s az oláh vajdaságok feletti hűbéruraság megszerzése volt a végcél, de azt még időelőttinek látta. Oly bonyodalomtól félt, mely nem fogja engedni, hogy a helyzet urává legyen és Zsigmondot segélyigéréssel s az aranygyapju ünnepélyes átadásával maradásra birta.

A fejdelem utja eredményével nem volt megelégedve. Haza érve, Fehérvárt egy török csausz várt rá, ki a Belgrád alatt levő hadak vezérétől levelet hozott. A szerdár 1597. febr. 13-áról intette őt, hogy térjen vissza a császár iránti hűségre, csak biztos emberét küldje hozzá, ő kegyelmet fog számára eszközölni. Bosszuságában erre most hajlandónak mutatkozott, annyi-
val inkább, mert ez év elején Mihály vajda is elfogadta a porta beigtató jelvényeit, mert erre az angol követ is biztatta őt, mert a szultán megújítá mult évi ígéreteit, s e szándékát meg is irta Rudofnak apr. 16-áról. Tizenegy nap mulva országgyűlést tartott, melyen prágai utáról számolt, s a törökkel kezdendő alkudozásról je-

lentést tett. Pár nap múlva Márton deák, egy a török nyelvben jártas férfiú, utban volt Konstantinápolyba, kit aztán ott jól fogadtak. Mentségei, hogy Zsigmond kényszerítve volt az elállásra, mert Szinán üldözé, mert Márkházyt helyére már ki is nevezte, kész fülekre találtak. Márton deák magával hozá a szultán levelét, melyben ez őt újra kegyelmébe fogadja s egyszersmind tudatja vele, hogy a beglerbégek birtokai kimélésére vannak utasítva. Ez idétt jött meg Rudolf válasza is az apr. 16-iki levélre. A császár gondolhatólag kárhóztatta a törökkel kezdett alkudozást s kitartásra intette őt. De ama levélnek más eredménye is volt: a császár többé nem vonakodott átvenni a fejdelemséget.

Zsigmond életének új válpontjához érkezett. Mióta ez évi máj. 1-én helyreállítá a fehérvári püspökséget, azt terjedelmes jószágokkal látta el, s püspökké kinevezte Náprági Demetert, udvarában egygyel több azok száma kik az újra fölelevenedendő török frigy ellenségei voltak. Félbeszakasztá a portával kezdett alkudozásokat, Carigliát Bécsbe küldé, hogy Erdély átadása iránt szerződést kössön, s hogy a Magyarországon ez évben szerencsével folytatott török háborut támogassa, korlátnokát és egyik legkiválóbb kegyenczét, Jósika Istvánt Temesvár ostromára inditá, honnan azonban ez minden eredmény nélkül tért haza. Annyival óhajtottabb eredményt hozott Cariglia, kinél türelmetlenül sürgette nemcsak az egyezmény létrehozását, hanem hogy utódja, valamelyik osztrák herczeg vagy egy kormányzó, még e télen kineveztessek. Cariglia Prágában dec. 23-án kötötte meg a szerződést, melynél fogva Zsigmond Erdélyt átadá Rudolfnak s e helyett Oppelnt és Ratibort nyeré évenként fizetendő 50,000 frttal és a mely neje-nek jegyajándékát, Erdélynek pedig területi épsége tiszteletben tartását biztosítá. S Rudolf csakugyan 1598. jan. 20-án Szuhay István váczai püspököt, Nádasdy Ferenczet és Pezzen Bertalant Erdély átvételére kinevezte, utasítván őket, hogy Erdély a Huet Albert, szászok

grófjának tanácsait vegyék igénybe, — de közülök Nádasdy megbetegedvén, helyére jan. 31-én Istvánfi Miklóst jelölte ki a császár, ez napról adván ki nekik meghatalmazó levelét. Rudolf Erdély élére Maximilián főherceget akarta állítani — ennek lejöttéig pedig a főkormányzásnak Mária Kristierna kezében kelle maradnia.

Cariglia visszaérkezése után a megkötött szerződésről bizonytalan hírek kerengtek. Kornis, Bocskay, sőt még Jósika is várták, hogy valamelyikök fog „kormányzó“-vá kineveztetni, de a csatlakozás főként Jósikát, Zsigmond nagyravágyó de nem nagytehetségű korlátnokát, tölté el boszusággal. Sokan úgy hívék, hogy a mult évi temesvári hadjárat azért volt eredménytelen, mert ez már akkor egyetértett a törökkel, a fejdelemesség elnyerésének utát akarván egyengetni. Lehet — — de az kétségbevonhatlan, hogy Erdély átadásának most is igen sok ellenzői voltak s a korlátnok úgy hívé, hogy ezekre lehet számolnia, ha az átadás meghiúsítására lépéseket tesz. Csakhogy az eszközök megválasztása körül volt eszélytelen. Levelet intézett a biztosokhoz, hogy késsenek a lejövettel, mert itt erős ellenzékkal fognak találkozni s Maximilián főherczeg még kiadatástól is félhet. Valóban késtek a biztosok, a februárra összehívott országgyűlés eredménytelenül oszlott el. Sőt maga Rudolf is, hihetőleg a biztosokkal vett értesítés alapján, tartott véletlen lázadástól s márcz. 10-éről parancsot adott ki a felső-magyarországi rendeknek, hogy készen álljanak biztosai védelmére, s a szerződés végrehajtása körül azokat, ha kívántatnék, fegyveres erővel is támogassák. Ekkor végre a biztosok Erdélybe leindultak.

Zsigmond márcz. 23-ára újra országgyűlést hirdetett. Már 10 nap óta voltak együtt a rendek s tünődve és szorongva várták a történendőket, midőn apr. 2-án megérkeztek a világi biztosok. Másnap hét kocsival a váci püspök is behajtatott Fehérvárra s az nap bi-

zalmas tanácskozásokkal telt el. A felvilágosítás, mit Zsigmond a biztosoktól Jósikára nézve nyert, épen nem volt kedvező, nem az sem, mit ő adott korlátnokáról Istvánffiéknak. A dologból könnyű volt felségsértést csinálni s ez a rendek megrettentésére igen alkalmas vala. Apr. 4-ére a rendeket a fejedelmi palotába hivta össze — s midőn ezek együtt voltak, ijedve vették észre, hogy az udvar telve van kék darabontokkal, kiket, mint négy év előtt, ekkor is Lázár István vezet. Nehány percz mulva Lázár egypár haczérrel a terembe lépett, hogy a fejdelem parancsa szerint azt, kire Boescai mutatni fog, lánczokba verje — s az Jósika volt. A kegyencz, ki minden árulási kísérlete mellett is inkább áldozat volt, börtönbe vettetett s utóbb a biztosok által Szathmárra vitetvén, lefejeztetett. A fejedelmi propositiókat még az nap a rendekhez küldte Zsigmond, kik aztán azokat tanácskozás tárgyaivá tették. De az előzmények után ők nem tehettek mást, mint hogy szentesítsék azt, mit Zsigmond elvégzett.

Zsigmond első „akarata javallá a római császárral való consensust és concordiat“, a többi sereg- és adómegszavazásra vonatkozott. Lényeges és fő az első volt, azért, mert ez a kormányforma megváltoztatásának kérdését foglalta magában. Maga a propositio kitétele eléggé szivós, hogy Erdély önállósága is beleférjen s a rendek fő célja volt, ebből megmenteni a mit lehet. Magában ezt a császári kormány nem is akarta megtagadni, e pont körül példás egyetértés uralkodott Fehérvár és Prága közt. Itt nem volt cél Magyarország erejét akár csak a Részekkel, annyival kevesebbé Erdélylyel megnevelni, s amott a területi épség fenntartása mellett még lehetőnek tartották az önállóság visszaszerzését. Épen ezért tudomásul vették a rendek, hogy „a császárral való régi unio új consensussal“ növeltetett, s ők is magok részéről, ha ő felsége „igéreteiből s fogadásából“ mit sem hágy el, fejök fennállásáig hűséget

s engedelmességet ígérnek. Ennyi az articulushoz, mely a fejdelem egyezkedését nem tekinti egyébnek az országra nézve, mint a császárral kötött frigy szorosításának, s mely az alkotmány s területi épség fenntartását a kormányzó esküje által biztosítja magának. Ez időben még nem jöttek divatba a fejedelmi propositiók, ezek helyét az uralkodó és rendek esküje pótolta. Ennek gondos elkészítése volt a gyűlés másik főfeladata, melyet már a biztosokkal kelle tárgyalni, s midőn végre az egyetértés létre jött, biztosok és rendek letették apr. 8-án az esküt. Az előbbieket megesküdték, hogy ha Erdély a Zsigmond halála vagy lemondása által Rudolf kezébe kerül, ő és minden törvényes utódai ugyanezen tanácsokkal fognak élni, Erdély jogait, kiváltságait megtartják és főhivatalokra magyarokat alkalmaznak. A rendek Rudolfnak és törvényes utódainak hűséget esküdtek s kötelezték magokat, hogy általa rendelendő kormányformát, akár teljhatalmu fejdelem, akár kormányzó személyében megalapít, azt fejük fennállásáig megállják. Harmadnapra rá apr. 10-én bekövetkezett Zsigmond lemondása, feloldoztatása esküje alól s bucsuvétele hosszas és ékes szónoklatok kíséretében s ugyanekkor az országgyűlés bezáratott. Zsigmond ezután izgatott kedélyében szétherdálta a fejedelmi palota ereklýeit, tűzbehányta a levéltárt, a kincstárt előre küldte, s maga is Görgénybe vonult és onnan apr. 15-én Oppelnbe indult. Hangulatát zavarta s láthatólag kedvetleníté az, hogy az utolsó napokban unokatestvére András követet és levelet küldött hozzá, melyben ez Erdély átengedéseért kedvező ajánlatokat tesz neki s egyszersmind saját családja iránti tartozásaira figyelmezteté őt, mint melynek felemelkedését készül lerombolni. Ugy volt. E vád új szemrehányás azokhoz, melyek lelkét már is nyomák.

Maximilián „felvevén a magyar nadrágot“ ez időben már Kassán mulatott, a kormányzást bejöttéig — melyet a lengyelországi fogsága által bátortalanná lett

férfit huzott halasztott — a Kővárból, tartózkodási helyéről Fehérvárra hívott Mária Kristiernának kellett egyetértve a királyi biztosokkal vezetni. E biztosoknak egyik igen fontos feladata volt, az oláh vajdákat, vagy legalább a hatalmas Mihályt a császár részére nyerni. Zsigmond még elutazása előtt Sarmasági által tudatta vele lemondását, s a császár iránt hűségre szólítá fel. A meglepett Mihály nyomon követeket küldött Fehérvárra, kik az itteni viszonyokról tájékozó adatokat vigyenek neki, s midőn még egy újabb követség jött tőle, a biztosok — Pezzen kivételével, ki Brutus historiájával megrakodva, hazament — magok mentek Oláhországba, s hosszas alkudozás után frigyot kötöttek: „Mihály Havasalföldét a magyar korona hűbérenek ismeri el s mint ennek vazallja, örökös joggal bírja. A császár 5000 ember tartására ad segélyt, s ő köteles ennek parancsa szerint harczolni a török ellen.“ S a biztosok nyomon rá jun. 12-én 17,500 forintot mint segélypénzt kifizettek neki. Épen ez időt egy másik, Zsigmond által kezdett alkudozást is tovább fűztek, ki Bernátfi küldte a porta által megsértett Ghazigiráj tatár khánhoz szövetségkötés eszközésére. Bernátfi jó választ hozott a khántól s nem sokára követek is jöttek tőle. A változott viszonyok daczára folyt az alkudozás, sőt a biztosok által a khánhoz küldött követek némi egyezkedést is hoztak létre — mely szerint Ghazigiráj kötelezte magát, hogy a szultán hadait elégtelenül és csak színlegesen fogja segitni. Kétes, bizonytalan ígéret, melyet aug. havában Erdélybe küldött követei sem tudtak valósággá tenni.

Mindez kedvező eredménynek látszott. Hozzájárult, hogy a török háboru is nagy szerencsével folyt. Schwarzenberg és Pálffy visszavették Győrt, Tatát, Veszprémet, Palotát, az erdélyi hadak pedig megvették Csanádot, melyet a temesvári pasa ostrom alá fogott s utóbb Lugost is, midőn ugyane pasa a csanádi kudarcz után e váracs ellen ment. Magában Erdélyben

a biztosok mindent kerültek, mi a kedélyeket fellázhathatta volna, s hogy Maximilián bejötteig is az interregnumnak nyoma se legyen, az államokmányokat a gyászba borult Mária Kristierna mint fejdelem írta alá. De bármint palástolák a dolgot, ez valójában csak interregnum volt, s ezt magok is érezvén, koronként mind sürgetőbben kérték a főherczeget, hogy siessen az országba. S most Maximilián mindent lecsendesítve látván, hajlandó is lett volna — de pénzt Rudolftól nem nyerhetett, enélkül pedig semmi áron sem akart jöni. Jövetelét pedig a biztosok és Erdély főurai annál szükségesebbnek tarták, mert a nyár derekán hire jött, hogy a szerdár Szaturdksi Mehemed roppant seregösszevonásokat tesz. S most az erdélyi hadak Szászvárosra táborba hivattak.

E perczben egy senki által sem várt esemény nagy változásokat idézett elő. Zsigmond — habár a császár apr. 20-áról folyamodott is a pápához, hogy őt nejétől elválassza s bibornoki süveggel jutalmazza — Oppeln sivar bércei közt rosszul érezte magát. Ha az ideges, munkához és mulatsághoz szokott ifjun a tétlenség, a zajtalanság unalma erőt vett, hazájára, Erdélyre gondolt s uj birtoka annál sivarabbnak, kiállhatatlanabbnak tetszett. Bocskaihoz írott levele tele volt panaszszal s honvágygyal, s mialatt e levél hivei közt új vágyakat keltett fel, aug. elején vadászat színe alatt elhagyá Oppelnt s Lengyelországon át álöltönyben Erdélybe jött. Épen ez időtt akarta neje is elhagyni Erdélyt s befejezvén uti készületét, aug. 18-án Kolosvárra érkezett. Harmadnap éjjelén Zsigmond egyetlen hívétől kísérve megérkezett s a város birájához szállt. Megérkeztének hire meglepte, felvidítá nejét, kinek ez másnap, épen midőn a templomban volt, lett tudtára adva. Nejével kibékült, a városi tanács pedig az eseményt követői által a biztosokkal tudatta. Ugyanakkor Zsigmond irt Bocskainak a szászvárosi táborba, hogy egyengesse az utat a fejdelemség visszanyerésére, és

Maximiliánnak aug. 22. és 27-ről, melyekben hazajövetének indokait sorolja fel, s a főherczeget megnyugtanni igyekszik, hogy régi viszonyát Rudolfhoz fenn akarja tartani.

Zsigmond visszaérkezése mindenfelé nagy mozgalmat keltett. A biztosok intézkedéseket tettek, hogy legalább a szászokat a császár hűségében megtartsák, a főherczeg parancsot küldött (aug. 27-ről) az erdélyiekhez, hogy Zsigmondot be ne fogadják s ellene épen úgy készüljenek, mint a török-tatár ellen, mialatt a Bocskai által megnyert szászvárosi tábor pedig — s ez döntötte el a dolgot — meghódolt neki s üdvözlő követtséget küldött Kolosvárra. E tény után nem volt egyéb hátra, mint hogy a visszahelyezést országgyűlés hajtsa végre. E célból a rendek Tordára aug. 29-ére meghivattak, s a választás még ez napon megtörtént. Fejedelmi conditiókat — mely egyjelentésű a magyar koronázási hitlevéllel — itt alkottak először s Zsigmond el is fogadta azokat. Ezek kötelezék a fejedelmet: hogy az ország jogait s kiváltságait megtartja, a multakért bűnbocsánatot ad, jezsuitákat csak Kolosvárt és Monostoron tart, s a hova erővel bevitte a kath. vallást, onnan „tollalja is“, az országgyűlés tanácskozását és az ország szabad fejdelemválasztási jogát nem korlátozza. S nyomon rá letette az esküt. Még az nap követeket küldött Maximiliánhoz, kik vele igyekezzenek kiegyezni s Mihály vajdához, kik ettől a közelgő török had ellen segílyt kérjenek. A biztosokat is nem sokára visszabocsátá.

Zsigmondnak egész Erdély meghódolt, Várad kivételével. E város és őrsége tulnyomó részben protestans volt, s e körülmény két év előtt összeütközésbe hozta a fejdelemmel, midőn ez a catholica vallást kezdé köztök jezsuiták által terjeszteni, s midőn a váradiak tiltakoztak az ilynemű igyekezetek ellen. Zsigmond fenyegetését, hogy nem fog tőlök „egy szál istrángot sajnálni“ nem feledhették s most kétszeri követküldé-

sének sem lett az az eredménye, hogy neki hódoljanak. Három megyével Rudolf mellett nyilatkoztak. Nyáry Pál 2500 emberrel e várba vetette magát, nem hogy Zsigmondtól megvédje, kinek támadásától úgy sem tartottak, hanem hogy a közelgő törökhad ostromának ellenállani képesítve legyen. A szerdár Szaturdzsi készülleteit csak a nyár vége felé fejezte be, s ekkor roppant hadával Zsigmond birtokai ellen ment. Utában elfoglalta Csanádot, Aradot, Nagy-Lakot, s utát Várad felé vette, melyet még mindig az erdélyi fejdelem birtokában levőnek tartott. Ezt mindenki jól tudá, s a fejdelem a fenyegető veszély elhárítására egymásután két követséget — először Óvárit, azután Sennyei Pongráczot — küldé a szerdárhoz. Hasztalan. Szaturdzsi a békealkudozásokat Konstantinápolyba utasítá, maga pedig sept. 29-ére Várad alá érkezett. A fenyegető veszély ellenében a felült erdélyi sereg védelmi állást foglalt el, s hogy a beütéstől az ország belsejét megkimélje, Déváról, hova gyűlt, Sebesváraljára vonult. De a szerdár e hadjárata meghiusult. Több ízben megveretve, hét heti ostrom után, a megtámadott Buda védelmére indította sergeit. De csak Szolnokig juthatott, honnan sergeit téli szállásra vitte s Erdély ez uttal megszabadult.

Egy rövid országgyűlés után, mely hadi adót szavazott meg, Zsigmond is elbocsátá sergeit. Visszatért Fehérvárra azon szándékkal, hogy a tél folyama alatt a császárral meglazult viszonyát helyre fogja állítani. Ingadozásának Nemesise teljes mértékben utólérte. Félt, remegett a jövőtől. Mit fog ő tenni, ki Erdély átadása által a törököt fölbőszíté, s visszatérése által Rudolfal a kötött szerződését ketté tépte? Ez utóbbinak megengesztelése könnyebbnek tetszett s miután küldendő követei számára menedéklevelet szerzett, Bocskait és Náprádi püspököt Prágába küldé. E férfiakkal kettős utasítása volt: egy, melyet az 1599. jan. elején tartott országgyűlés is helyeselt; igyekezzenek Rudolfot

megengesztelni, elismertetését kieszközölni nála, s őt hatályos segélyadásra birni; és egy más titkos: az esetben, ha az előbbi feltételek nem fogadtatnak el, alkudozzanak Erdély átadása felett újabb alapon jobb feltételek mellett, újabb uradalmakért. Febr. 2-án értek Prágába.

De éppen ez időtt Báthori Endre bibornokot is Erdélybe hívatta. Boldizsár megöletése, meghasonlása unokatestvéreivel lelkét nyomá. Első gondolata volt, hogy kibéküljön ezekkel, ez tán meg fogja öntudatát nyugtathatni. De midőn a bibornok Erdélybe ért, midőn Szebenben első találkozása volt vele, egymásnak békejobbot nyújtottak, a multak elfeledéséigérték, tán éppen e percz hatása alatt megfogamzott lelkében a gondolat, hogy fejedelmi székét Endrének adja át. Az utasítás, melylyel a bibornok mult évben Zsigmondhoz küldött követét ellátta, nem csak fényes ígéreteket foglalt magában, hanem a fejdelem lemondását családi ügynek is tekinté. S nem háborgatá-e ez a gondolat is, hogy rokonait nem csak kiirtá Erdélyből, nem csak elzárta előttük a következhetés utát, hanem most újra másodszor is lépést tett a tordai conditio ellenére eladni országát? De a mi forrt lelkében, gondosan titkolá. Valamint a Bocskaiék utasításának egyik felét senki sem sejté, éppen úgy nem közlé senkivel, a mit tenni készül. Medgyesre márcz. 21-ére összehívta a rendeket.

E gyűlés bekövetkező fontosságát senki sem sejté. Eleinte adóról és seregszervezetről folyt a tanácskozás. Azután eltörlék az 1595-iki fehérvári végzéseket a két Báthori notáztatásáról, mely miatt a fejdelemnek, mint ő maga mondá „lelkében és conscientiájában nagy felháborodása lett“, azon feltétel alatt, hogy Endre a maga és testvére nevében letegye az esküt. Egy pár napig még közigazgatási dolgokról folyt a tanácskozás, mialatt Zsigmond, Endrének tudtára adta, hogy lemond s hogy őt jelölte ki utódává. Ugy hívé, hogy az

ő személye utában áll az ország lecsendesítésének, mit a bibornok még végrehajthat, s ennek minden igyekezetét, hogy szándéka megmásítására bírja őt, makacssága meghiusítá. Most a gyűlésbe küldé propositióját, hogy ő lemond Endre részére s ennek megválasztását ajánlatba tevő. A meglepett rendek követséget küldtek hozzá, hogy őt feltétele megmásítására bírják. Hasztalan. Lemondásához makacsul ragaszkodott, s így lett, hogymárcz. 29-én fejdelemmé választák Báthori Endrét, letétették vele az esküt az ország alkotmányára s magok is hűséget esküdtek. Zsigmond tetemes uradalmakat s évenként fizetendő 24,000 frtot kötött ki magának, még egy ideig az országban maradt, s azután Lengyelországba bujdosott „mint Kain — mondja Illésházy — a sok ártatlan vér kiontásáért bujdosik vala.“ A következő hónapban elvált nejétől, a kinek jószágait az uj fejdelem vette haszonbérbe, s ki nyomon rá elhagyá Erdélyt, szenvedéseinek e szánandó színhelyét.

(Vége az I. kötetnek.)

Javitandók az első kötetben.

7 lapon	<i>felülről</i>	4 sorban	piritó helyett olv. piritó
48	„ <i>alulról</i>	15	„ Fernhaber helyett olv. Firnhaber
64	„ „	9	„ Toroszkónál helyett olv. Toroczkonál
85	„ <i>felülről</i>	1	„ a helyett olv. Bonifác
167	„ „	13	„ élelmi helyett olv. élelmi
185	„ <i>alulról</i>	15	„ olygarcha helyett olv. oligarcha
237	„ „	4	„ Szebenből helyett olv. Szebentől
239	„ <i>felülről</i>	15	„ és azon ürügy alatt, hogy a János- pártiak két előkelőt, Morgondait és Tobiasit megöltek legyilkoltatta he- lyett olv. és ezekkel ő azon ürügy alatt, hogy Jánospártiak, két előke- lőt Morgondait és Tobiásit legyil- koltatott
276	„ <i>alulról</i>	18	„ Patóczi helyett olv. Patócsi
300	„ „	8	„ oláh helyett olv. oláh
312	„ „	6	„ hallni helyett olv. halni
314	„ „	20	„ elfogadni határozottan helyett olv. elfogadni ez határozottan
330	„ <i>felülről</i>	16	„ dolgot. Szebenben febr. 9-én helyett olv. dolgot, Szebenben febr. 9-én;
332	„ „	16	„ hadak ideje helyett olv. hadak ost- romlottak, ideje
333	„ <i>alulról</i>	11	„ Kolosvárt helyett olv. Kolosvártt.
334	„ <i>felülről</i>	7	„ magokat Magyarországon, helyett olv. magokat, Magyarországon
„	„ <i>alulról</i>	1	„ A helyett olv. a
339	„ <i>felülről</i>	3	„ leányát helyett olv. a király leányát
343	„ „	18	„ Agneseni helyett olv. A gneseni
344	„ „	16	„ Laczky helyett olv. Lascy
345	„ <i>alulról</i>	8	„ Szilvácsy helyett olv. Szilvásy
„	„ „	22	„ pedig gunynyal helyett olv. pedig mint gunynyal
347	„ „	15	„ királynak helyett olv. királynak
349	„ <i>felülről</i>	11	„ Blandra helyett olv. Blandrata
376	„ <i>alulról</i>	18	„ klávinisták helyett olv. kálvinisták

383	lapon	alulról	4	sorban	suo helyett olv. suae
"	"	"	6	"	litteras helyett olv. literas
"	"	"	8, 9	"	judiciariarum, deliberationum helyett olv. judiciariarum deliberationum,
"	"	"	9, 10	"	Transilvaniis h. olv. Transilvaniae
384	"	"	1	"	ez helyett olv. ezt
"	"	"	6	"	athnam helyett olv. athname
"	"	"	11	"	exponenti után olv. (a pro kimaradt)
"	"	"	23	"	regium sedis h. olv. regium et sedis
"	Jegyzet. A jegyzet erről a lapról dtviendő a második lapra, hol is az athname czimének kezdetéhez számítandó.				
388	lapon	alulról	11	sorban	Transsilvanum h. olv. Transilvania
"	"	"	12	"	Ratificationum helyett olv. Pacifica- tionum
"	"	"	20	"	conscienciose h. olv. conscientiose
392	"	felülről	15	"	adatunk helyett olv. adhatunk
395	"	alulról	3	"	internum helyett olv. in aeternum
396	"	"	7	"	kivánságok helyett olv. kiváltságok
398	"	felülről	10	"	Ruchert helyett olv. Ruebert
"	"	"	14	"	Sára helyett olv. Sása
401	"	alulról	2	"	ügynökei helyett olv. ügynökeit
404	"	felülről	17, 18	"	Gyulafehérvárra Töszí helyett olv. Gyulafehérvárról Tövis
405	"	alulról	17	"	Kerdő helyett olv. Kerelő
418	"	"	3	"	Fehérvárt helyett olv. Fehérvártt
419	"	felülről	1	"	Sigér Jánost Gálfi helyett olv. Sigér Jánost kincstartóvá, Gálfit
424	"	alulról	5	"	szokatlannál helyett olv. szokottnál
426	"	felülről	20	"	megnyitásának helyett olv. megújí- tásának
428	"	"	13	"	abasági helyett olv. abafáji
"	"	"	14	"	Csukás helyett olv. Csukat
432	"	alulról	11	"	Fehérvárt helyett olv. Fehérvártt
446	"	felülről	11	"	Frálhai helyett olv. Fráthai
448	"	"	10	"	volt a kösszel h. olv. voltak ősszel

A második kötetben.

343-ik lapon alulról a jegyzetben manefectumot helyett olv. mani-
festumot.

